

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

УРЕСПЯБНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

№ 3 (528), March, 1992, Vol. XLV

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — мгр Ольга Керзюк

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. С. Караванський, мгр О. Коваль, проф. д-р В. Косик,
д-р О. Кушпет, інж. В. Олесків, д-р Б. Стебельський,
проф. П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом, не завжди відповідають
поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.

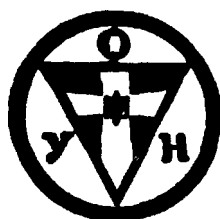
УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1991 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б.фр.	1200 б.фр.	250 б.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адре-
су Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (528)

БЕРЕЗЕНЬ, 1992

Річник XLV

Зміст III-ої книжки

Спілка Української Молодої
„СУМЩИНА“
м. Суми

На актуальні теми

ЗАЯВА ПРОВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ	239
Петро Василенко: СТВЕРДЖЕННЯ	262
Роман Кузар: УСТІПНЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОММОНВЕЛТУ» — ВИМОГА ЧАСУ	263

До 50-ліття УПА

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ГОЛОВНОЇ БУЛАВИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО БРАТСТВА ВОЯКІВ УПА ІМ. ГЕН. РОМАНА ШУХЕВИЧА-ТАРАСА ЧУПРИНКИ	265
---	-----

Питання національного визволення

Ярослав Святко: ДОБА І ДОЛЯ (Закінчення, 7)	266
Ярослав Святко: ПІСЛЯСЛОВО	273
Святослав Караванський: ХТО НАСПРАВДІ БОРОНИТЬ ЛЕНІНА?	275
Микола Шатилюк: ЛЮДИ ЗІ СТРАХУ	279
В. Кульчицький-Гут: ТРИ ДНІ, ЯКІ ПОТРЕСЛИ СВІТОМ	290
ДІЙОВА СПАДЩИНА ШЕВЧЕНКОВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ	312

Присвяти Покійним

Сл. п. ВОЛОДИМИР ГУМЕНЮК	318
Микола Мушинка: ПАМ'ЯТІ В. ЯНЕВА	319

Поезія

Петро Василенко: КОРОТКО ПРО СЕБЕ — 323; ШЕВЧЕНКО, БЕРЕЗЕНЬ 1861 — 324; УКРАЇНСЬКА МОВА — 324; ХОЧЕТЬСЯ ПЛАКАТИ РІДНОЮ МОВОЮ — 325; МАТИ — 325; ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ — 326; З ОЗЕР НАТКАВСЯ СІРИЙ СИТЕЦЬ — 326; ЗАПОРОЖЦІ — 326; ПІСНЯ КОЗАКІВ ХАРКІВСЬКОГО СЛЮБІДСЬКОГО ПОЛКУ — 327; Галина Гордасевич: ДВІ ВАРІАЦІЇ НА ТЕМУ ШЕВЧЕНКА	328
--	-----

Наука, дослід

Ігор Качуровський: ПРО ГАЛЮ МАЗУРЕНКО ТА ЇЇ ТВОРЧІСТЬ	330
Святослав Караванський: ПРО ПОМІЧ ПАРАДАМИ	338

Спогади

Михайло Зеленчук: ПІДПІЛЬНА БОРОТЬБА В ОСТАННІЙ СТАДІЇ (Закінчення, 3)	341
Юрій Тимчук: СПОМИН	344
Василь Боровий: В АРКАНІ КАЙСЕРКАНА	348
о. Михайло Гаврилюк: ЗІРКА «ЧОРНОВИЛЬ» СВІТИТЬСЯ В НАС	353

Огляди, рецензії

Микола Козак: І СУДНИЙ ДЕНЬ НАСТАВ	366
Анатоль Бедрий: ВАРТІСНА БІОГРАФІЯ БОРЦЯ-НАЦІОНАЛІСТА	368
Софія Наумович: «ЦЕ ЧУДО — НЕ КНИЖКА!»	371
Володимир Жила: ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТРАГІЧНОГО МИНУЛОГО	373

Листи до Редакції

Василь Боровий: (Харків)	378
Я. Андрушко: (Австралія)	379
Петро Василенко: (Харківська обл.)	380
ПОЖЕРТВИ НА «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»	382

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

ВОЛОДИМИР ЯНІВ
(1908-1991)

На актуальні теми

ЗАЯВА ПРОВОДУ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

1-го грудня 1991 р. Український Нарід, в референдумі, рішуче проголосував за Незалежність України. Цю невідкладну волю народу зобов'язані виконувати і Президент і Верховна Рада і кожна влада. Усякі нові пов'язання з Росією наражують свіжо відновлену Українську Державу на нову залежність від неї, обмежують права Українського Народу в його зусиллях побудувати незалежну Державу.

Угода, підписана Президентами України, Росії і Білорусі в Мінську, 8.12.1991 р., про «Співдружність Незалежних Держав», скриває в собі три головні небезпеки:

- а) загрожує державній самостійності України;
- б) узалежнює економічний розвиток України від країн «співдружності»;
- в) ставить Україну в небезпечне становище стосовно озброєної ядерним арсеналом Росії.

Скасуванням Угоди про створення ССРСР в 1922 році, нарада трьох найвищих керівників влади України, Росії і Білорусі в Мінську, 8.12.1991 р., повинна була закінчити свою працю, не порушуючи незалежності своїх Держав. Таке рішення було б повністю згідне з волевиявленням Українського Народу, висловленим на референдумі 1.12.1991 р.

Застереження викликає таємничість зустрічі в Мінську і творення нового міждержавного тіла «Співдружності», на яке Президент не мав попередньої згоди Верховної Ради. Поспіх, з яким було подано на ратифікацію цю угоду, не дозволив на її основний і всебічний розгляд, чим знехтовано один з головних принципів парламентарно-демократичного поладження так важливої справи. У цей спосіб, у наслідок надужиття мандату, підривається довір'я до головних державних інституцій країни. Цього не рятує «Заява» Верховної Ради України від 19.12.1991 р. з її тлумаченням до точок Угоди, бо вони не покриваються повністю з текстами угод в Мінську і в Алма-Аті.

Міждержавна конференція одинадцяти держав, колишніх республік ССРСР, 20.12.1991 р. в Алма-Аті, виразно заакцентувала провідну роль Росії, надаючи їй характеру надпотуги, як спадкоємця ССРСР, з правом зайняти його місце в Об'єднаних Націях,

включно з постійним членством у Раді Безпеки ООН, а також статус виключної термоядерної потуги. Принцип рівності, який повинен би застосовуватися в дусі співдружності, був зовсім знехтований. Таким чином, усі десять «незалежних» Держав-членів «Співдружності» опинилися на статусі сателітів. Навіть розмонтування термоядерної зброї, яка знаходиться на територіях України, Білорусі і Казахстану, домовлено переводити на територію Росії. Таку постановку можна пояснити тільки шантажем або практикованим у часі СССР сервілізмом стосовно центру.

Загроза для державної самостійності України з підписаного документу виникає з того, що найважливіші атрибути незалежності, якими є зовнішня політика, збройні сили й економічний комплекс, є частинно обмежені, або підпорядковані інституціям «співдружності», що діятимуть поза границями України. З цього погляду Україна зрікається частини своєї незалежності в користь правної фікції, а насправді в користь безпосереднього спадкоємця совєтської імперії — Російської Федерації.

Творення «спільного економічного простору», Україні, в даному випадку, нічим не допоможе, а може нанести необчислимих утрат. Великий російський простір — це простір ненасичений, який завжди вимагатиме багато вкладу, отже насичуватиметься коштом «співдружності», тобто експлуатацією, як це було й досі в умовах совєтсько-російської імперії. Україна потребує співпраці з країнами високої технології, бо інакше вона не зможе двигнутися на вищий рівень продуктивності й якісної продукції. Навпаки, чим скоріше Україна підійметься з господарського занепаду при допомозі розвинених країн, тим краще зможе економічно співробітничати з країнами колишнього СССР, а зокрема з Росією. А покищо можна співпрацювати на базі взаємовигідних домовлень. Економічний простір, як правило, служить сильнішим для використання слабших. Тому Україна без того простору може покищо обійтися, зосереджуючись основніше на власному просторі і там, де їй буде вигідніше, а не там, де комусь потрібно. На цьому полягає також «вільний ринок», до якого Україна прямує. Пора Україні перестати бути сировинним додатком до чийої економії. Для цього вона й вибрала Незалежність.

З нагоди підписання такої угоди випадало домовитися про відтягнення частини збройних сил, котрі знаходяться на території України в характері імперської окупаційної армії, й повернення в Україну військовослужбовців з України, що відбувають свою службу в інших країнах, а решту відтягнути з-під центрального командування для оформлення власної національної армії. Замість того, договір про спільний воєнно-стратегічний простір і об'єднане командування. Така постановка є в повній суперечності з Деклярацією про державний суверенітет України з 16 липня 1990

року й Акту Незалежності від 24.8.1991 р., згідно яких Україна мала б бути без'ядерною, військово-конвенційною державою, якій непотрібно входити в якісь воєнні союзи, а мати свої власні збройні сили для оборонних цілей. Контролю над ядерною зброєю належить передати міжнароднім чинникам, а не спільному командуванню. Якщо Україну треба від когось захищати, то це в першу чергу від ядерно озброєної Москви. Україна повинна шукати захисту в держав НАТО, а не в'язатися з воєнною системою свого недавнього поневолювача.

Український народ заявився у всеукраїнському референдумі 1-го грудня 1991 року за Незалежність, і від цього вибрані ним мандатарії не мають права відступати. Усякі намагання втягнути Україну в нове ярмо розіб'ються об мур всенародного спротиву. Державну Незалежність можна утверджувати тільки власною, пляною, практичною дією, як у площині законодавства, так у творенні нових структур, потрібних для здійснення невідкладних завдань для виведення України з її катастрофічного екологічного, здоровельного, соціального й економічного стану. Пора приступити до властивого діла, а не шукати спасіння в «союзах» й у фальшивих «співдружностях»!

Хай живе Незалежна Самостійна Україна!

Слава Україні!

Героям Слава!

ПРОВІД

Організації Українських Націоналістів

Грудень 1991 року

Петро ВАСИЛЕНКО

СТВЕРДЖЕННЯ

1 грудня 1991 р.

Перше грудня — перший день зими.
А теплінь навколо, ніби квітень.
Сонце вийшло з плинної пільми,
Вийшло разом з нами порадіти.

Перше грудня — перший день весни
Вольности соборної України.
Гордо йдуть до матері сини,
Доні заспівали солов'їно.

Радість розлилася навкруги —
Небо золотіє прапорами.
Вийшли на квітучі береги,
Тихі зорі, ясні зорі з нами!

Тче тенета злісний шовініст —
Нестрашні ніякі нам погрози!
Кінчився комуністичний піст,
Від керма усунені комбонзи.

Україно! Радосте моя!
Руже з лиховісної завії!
Прапор самостійности сія
Поряд віковичної Софії!

Бог почув молитви наших душ,
Дав добро на вікопомний подвиг.
Україно солов'їв і руж,
Слався у серцях, в віках, в народах!

2 грудня 1991 р. Харківська обл.

Роман КУХАР

УСТІЙНЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОММОНВЕЛТУ» — ВИМОГА ЧАСУ

Інспірована російськими великодержавниками практика затягання поневолених Москвою народів у неславної пам'яті федерації, конфедерації і союзи під проводом Москви завжди кінчалась пануванням московської імперії над підчиненими їй народами, які неминуче ставали московськими колоніями.

Понад 70-річний підневільний стан неросійських народів у т.зв. ССРСР, що мав бути союзом, а став насправді тюрмою народів, править за переконливий зразок очолюваної Московою федерації, що має й інші підмінки в історії. Конфедераційний характер зв'язку України з Московою мав уже Переяславський договір між гетьманом Хмельницьким та московським царем з 1654 р., який з задуманого гетьманом військового союзу перетворився на московський інструмент 370-річного поневолення України.

Про нове державне поняття Єльцинової «співдружності» незалежних народів Росії, України, Білорусі й інших республік колишнього ССРСР відзиваються речники світової медії як про «вільну (попущену) конфедерацію». З історичного досвіду знаємо, що конфедерація — це тимчасовий феномен. Відомі конфедерації кінчались опануванням однією міцнішою стороною другої. Показовими в цьому значенні можуть бути т.зв. «конфедераційні статті» З'єднаних Стейтів Америки в 1781-1789 роках, що становили підставу управління держави стейтами. Вслід за конституцією на Конвенції Стейтів Америки в Філадельфії в 1787 р. конфедеративні уряди перетворилися в один державний уряд ЗСА. «Райнську конфедерацію» в Німеччині (Союз німецьких держав з 1806-1813 років) створено під диктатом Наполеона, й її завданням були головню німецькі військові контингенти в користь Франції. З упадком Наполеона покінчилась й ця неславна конфедерація. Конфедерація Південних Стейтів Америки, що залишили З'єднані Стейти (Союз), тривала протягом 1860-1865 років та покінчилась поразкою конфедератів у Громадянській війні, після чого наступило заключення миру в Аппоматоксі.

Якщо йдеться про поняття «коммонвелту» посюветських незалежних держав, що виникло з ініціативи президента Російської Федерації Бориса Єльцина, то покищо ця державна термінологія дуже неясна, навіть нестійка. Похсдить вона, мабуть, від Бритійського Коммонвелту незалежних від Англії держав «спільного

добра» — Канади, Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки, Індії, згодом Пакистану й Бангладеш, Цейлону, що разом зі З'єднанням Королівством існують, символічно об'єднані ланкою корони Бритійської монархії, зрештою, повністю незалежні від неї.

Чи «Співдружність» посюветських незалежних держав має теж притаманну собі символіку Єльцинової Російської Федерації — як об'єднувального фактора, бо саме з його іменем поєднує світова медія оцей нечіткий новостворений «коммонвелт»? Тоді це ледве чи сумісне з принципом рівності між собою незалежних держав «Співдружності», що залюбки наголошує Єльцин. Бо в цьому випадку теоретична символіка робить місце практиці політичних і господарських договорів, які обмежують незалежність держав.

Декілька прикладів умовної рівності в такому конгломераті, як Єльцинова «Співдружність» посюветських республік, можуть пояснити характер взаємовідносин одної незалежної держави з іншими. Україна, Білорусь, може й Казахстан, зрікаються володіння ядерною зброєю на своїх землях, зате Росія резервує собі право на неї, входячи заздальгидь у позицію надпруги, куди більшої сили супроти решти членів «Співдружності». Що ж до економічно-фінансової співпраці, то невже плянована спільна валюта — рубель — є виразником тієї рівності? Або ж постачання Україною хліба, м'яса та інших харчових та індустриальних продуктів Російській Федерації не є господарською експлуатацією України з боку Москви, тим паче, коли Москва й досі здержується з постачанням газу, нафти, дерева Україні? Що більш, Росія вимагає рівного зобов'язання від інших незалежних держав комплексу «Співдружності», якщо йдеться про сплату світові заборгувань ССРС, проте лише за собою застерігає право на матеріяльну спадщину після ССРС. Дивна, але звична великодержавна логіка — начебто Росія була правовірним спадкоємцем ССРС, дарма що речники підсюветської Росії завжди проголошували в цілому світі, що Росія така ж поневолена сюветською комуністичною системою нація, як і інші народи в ССРС.

Таке визначення «рівності» з російського боку нагадує практикування більшої дози рівності кабана Наполеона (Сталіна) у творі «Хутір тварин» Дж. Орвелла супроти решти членів тваринної республіки.

Верховна Рада України повинна придивитись пильно до Єльцинового задуму нового об'єднання «Співдружності» — чергового державного творива під егідою Москви, заки ратифікує цей нечіткий договір.

Вікторія, Канзас, 19 грудня 1991 р.

До 50-ліття УПА**ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ**

**Головної Булави Всеукраїнського Братства Вояків
Української Повстанської Армії імені генерала
Романа Шухевича-Тараса Чупринки.**

Ухвалою Всеукраїнського Братства Вояків УПА, 1992 рік — рік, в якому 14 жовтня минає 50 років з дня утворення Української Повстанської Армії, проголошується Ювілейним роком УПА.

Упродовж Ювілейного року заходами Всеукраїнського Братства, а також усіма комбатантськими організаціями в діаспорі, буде проведено цілий ряд заходів у прославу Визвольних Змагань українського народу в період 1940–1950 років.

На Україні, стараннями Всеукраїнського Братства УПА, будуть здійснені заходи по відшукуванню могил тих, хто загинув за волю України, складені списки учасників Визвольних Змагань, побудовані пам'ятні знаки та закладені пам'ятники Борцям за Волю України. Будуть проведені наукові конференції, присвячені Визвольним Змаганням. Члени Братства проведуть зустрічі з громадянством і особливо з молоддю. У серпні 92 р. будуть проведені на Україні ювілейні торжества разом з учасниками Визвольних Змагань з діаспори, які прийдуть на Україну разом зі своїми сім'ями.

У жовтні 92 р. усі Крайові організації Братства проведуть урочисті засідання в місцях бойових дій, а центральна академія відбудеться у Львові та на Волині, в місці формування перших загонів УПА.

Передбачаються також ювілейні торжества в місцях поселення українців закордоном, з участю делегацій з батьківщини.

Детальний план ювілейних торжеств буде опублікований.

Урочисте проголошення 1992 року Ювілейним роком УПА відбулося 22 січня 1992 року в Архикафедральному Соборі Св. Юра у Львові. Під час Архиєрейської Служби Божої з цієї нагоди Владика Володимир Стернюк проголосив початок Ювілейного року УПА. Про початок Ювілейного року УПА було проголошено на урочистих зборах, присвячених дням Державності та Соборності України 22 січня, які відбулися в театрі опери у Львові, а також під час Віча, яке було проведено 22 січня 1992 року на Вічевій площі біля Народного Дому у Львові.

Всеукраїнське Братство Вояків УПА, громадські та політичні організації України звертаються до української діаспори взяти широку участь в ювілейних торжествах на прославу тих, хто в час Визвольних Змагань в рядах ОУН та в лавах УПА боровся за Українську Самостійну Соборну Державу.

Голова Всеукраїнського Братства
Михайло Зеленчук

Секретар Головної Булави
Роман Панкевич

Питання національного визволення

Ярослав СВАТКО

Депутат Львівської міської Ради

ДОБА І ДОЛЯ

Частина друга: Здобудеш Українську Державу
(Закінчення, 7)

Лишається шлях революції. Щоб не було непорозумінь, Бандера дає своє визначення: «...зміни керівних сил... нормальним порядком, напр., через зміну уряду, вибори, плебісцит і т.п., то таких процесів не називаємо революцією, хоча б їх далекосяжний зміст відповідав змістові революції. Революція розвивається проти таких сил і такої системи, які, раз здобувши владу над народом, всебічно використовують її в тому напрямі, щоб унеможливити перемогу інших ідей, створення іншої системи й перехід влади в руки інших сил».

Революцію в розумінні Бандери мали б здійснювати всі народи Советського Союзу. Він накреслює «...засадничі напрямні стратегії спільного протибольшевицького національно-визвольного фронту:

... в). ... при розгортанні широкого повстанського зриву треба брати до уваги рівень революційної готовності цілого народу, як рівно ж стан інших народів, загальну ситуацію в большевицьких країнах та міжнародне положення.

... г) революційні організації різних народів утримують взаємні контакти і співдію для взаємодопомоги та для узгоджування практичної протибольшевицької боротьби;

... д) на теренах і в середовищах мішаного національного складу, зокрема в советській армії, в концтаборах і на теренах заслання діють міжнаціональні революційні організації. ... »

Важливим чинником у боротьбі за розвал СССР Бандера бачить комуністів, які переходять на сепаратистські позиції:

«... розгортання більших націонал-комуністичних акцій... може відбутися в двох засадничих варіантах. ...

... в тому вони (націонал-комуністи) кермуються двома головними мотивами, рівнорядно або з перевагою одного з них. По-перше, вони з переконання і з при звичаєння тримаються означених комуністичних засад, вважаючи їх найкращими для розвитку народу. По-друге, їм надалі йде про збереженняч для себе (не тільки

індивідуально, але для загалу комуністичної класи) керівного й упривілейованого становища в національній державі.

... комуністи-українці можуть у пригожій ситуації переходити організовано, цілими групами на бік національно-визвольних змагань і воювати проти Москви. Не можна виключати теж, що це будуть робити визначніші одиниці советської державної системи... акти державного перевороту, здійснювані самими керівниками, заавансованими в советській системі, можуть бути не тільки пристосованською зміною прапору, але й задокументовані діями, які ... замикають дорогу повороту...

Другий варіант... комуністичні елементи не стають до активної боротьби з Москвою, а намагаються свій декларативний розрив з більшевизмом... обмежити необхідним форумом пристосування до нового порядку.

... категорія людей, що в більшевицькій системі пробивається на поверхню політичного життя і втримується на ній, мусить відзначатися особливою безхребетністю і хитрістю. Коли більшевизм буде валитися, тоді велика частина таких комуністичних елементів буде в кожних обставинах відпекуватись від тих більшевицьких засад, прикмет і дій, які на даному терені і для домінуючої там сили є найбільше ненависними. Одночасно ці самі елементи будуть намагатися втримати те з більшевицької системи, що вдасться перепачкувати при відповідній тактиці пристосування... Люди, які повністю зростаються з якоюсь системою, як її носії і формотворці, а не як її жертви, чуються без неї, без якоїсь її частини безпомічними, нездібними. Щоб мати шанси знову бути на керівних становищах, їм треба тієї системи, яку вони знають і вміють опанувати. Під тим оглядом діє вже станова рутина величезної бюрократії, що силою безвладности прагне збереження структури СРСР та більшевицької системи, незалежно від ідеологічного наставлення і політичних переконань».

Напрявні ставлення до комуністів: «...Толерантно ставимось тільки до таких націонал-комуністичних явищ, які розгортають свої дії в такому середовищі і на такому терені, де національно-визвольний рух не сягає, чи не знаходить ґрунту...

... з такими групами... намагаємось встановити базу їхньої участі в самостійному національному житті.

... натомість з такими групами, які ... змагають до того, щоб накинути нації націонал-комуністичну систему насильством і комуністичними методами здобути владу... — неминуча рішуча розправа».

Є рекомендації про агітацію серед комуністів: «... рушієм націонал-комуністичних явищ є не тільки і не завжди ідеологічні й політичні переконання, але теж боротьба за збереження вигідних

особистих і групових позицій. Щоб вилучити цей мотив з дії, треба скрізь вказувати на невластивість націонал-комуністичного шляху. Бо націонал-комунізм буде народом відкинений і знищений так само, як і московський більшовизм, а тим самим його вперті оборонці замість рятувати, тільки припечатують свою долю. Натомість треба вказувати на інший, правильний шлях, який стоїть відкритий перед всіма, теж перед активними елементами советсько-комуністичної системи. За винятком відповідальності перед національним правосуддям за особисто поповнені злочини, комуністи і вислужники комуністичного режиму мають найкращу змогу направити свої помилки і гріхи перед народом якраз під час національно-визвольної боротьби, включаючись у неї активно та доказуючи ділом, що зривають з поганим минулим. Таке ставлення не має бути порожнім пропагандивним документом, але справжньою настановою, реалізованою в практиці. Йде про те, щоб для всіх відкрити поважні і переконливі шанси зв'язати свою долю з національно-визвольною боротьбою та активною участю в ній здобути собі позиції, чи виправдання на майбутнє».

Саму революцію Бандера бачить двофазною: «... Перша фаза затяжної або перманентної революції, яка охоплює всі її етапи-періоди в ситуації, несприятливій для загально збройного повстання. Другу вирішну фазу визвольної боротьби творить всенародній збройний зрив — повстання... Загальний повстанчий зрив вимагає максимального зосередження і напруги всіх самостійницьких сил народу та звичайно потягне великі жертви. На такі великі зусилля народ не може здобутися кількакратно на протязі короткого часу».

В першій фазі члени Організації повинні вести стриману діяльність: «... В питанні спеціальної революційної пропагандивної і організаційної роботи всередині советської армії треба бути дуже стриманим. ... Доцільно облишити всяку підпільну, зокрема організаційну діяльність в самій армії. ... В нормальних часах свідомі й організовані революціонери, що відбувають військову службу, чи є професійними вояками в советській армії, не повинні провадити в самій армії безпосередньої революційної діяльності, тільки вивчати своє оточення й умови та приготуватися до майбутніх завдань».

Завдання другої фази дуже конкретні: «... при розгортанні більших бойових, зокрема повстанських дій на якомусь терені, до перших операцій належать акції рятування і звільнення всіх політично ув'язнених з тюрем, концтаборів, таборів примусової праці, таборів полонених. ...».

Як тільки повстанці почнуть контролювати поважну територію, необхідне проголошення державности і створення уряду, бо «... Швидкий перехід від повстанських до державних форм дії і до

державно-визвольної війни має важливе значення в сенсі міжнародного права».

Врешті, «Карфаген повинен бути знищений!» Росія з Сибіром — теж імперія, яка в майбутньому загрожуватиме Україні, а тому «...на Сибірі українці спільно з іншими національними силами ведуть ініціативну діяльність і боротьбу в напрямі державного відокремлення даної країни від Росії. На Сибірі заступаємо і намагаємося зреалізувати концепцію створення самостійної федерації автономних країн, в роді З'єднаних Держав Сибіру».

На час написання останньої праці КГБ вже знало, що Бандера живе у Мюнхені під прізвищем Степана Попеля. Агент Сташинський отримує вказівку пошукати по книгарнях Західного Берліну книжки цього автора. Результат був негативний. Тоді Сташинський не знав, хто такий Попель. Після того, як Організаційно-Кадрова Референтура ОУН видала в 1958 році «Перспективи Української Національно-Визвольної Революції», вбивця Ребета отримує наказ їхати до Мюнхену, довідатись про місце перебування Бандери, вивчити його звички і спосіб життя. Тоді Сташинський дізнався, що за даними КГБ Бандера живе під прізвищем Степана Попеля.

В січні 1959 року агент під прізвищем «Ганс Будаїт» відбуває до Західної Німеччини і успішно виконує поставлене завдання. В квітні цього ж року його викликають в Москву. Згідно пізніших показів Сташинського на суді, він зустрівся з шефом КГБ Шелепіним і отримав доручення партії і уряду вбити Степана Бандеру. На закінчення зустрічі шеф КГБ з агентом випили шампанського за успіх справи. Кілька днів Сташинський ще перебував у Москві, був на першотравневій демонстрації, отримав пропуск на трибуну навпроти мавзолею. Зразу ж після того він відбуває в Берлін, знову отримує документи Ганса Будаїта і їде в Мюнхен.

Після кількох днів спостережень Сташинському трапляється нагода виконати завдання: він застає момент, коли Бандера поряється біля машини в гаражі у відсутності охорони. Проте, пройшовши сто кроків, агент заломлюється, відкидає ідею вбивства. Щоб не було спокуси повторити замах, він розряджає зброю в землю і кидає її в рів з водою.

Зразу ж по тому до нього приходить усвідомлення, що за невиконання наказу треба буде відповідати перед зверхниками, і можливим своїм життям. Сташинський починає готувати версію, що вчинити замах було неможливо. Він ламає кілька ключів, намагаючись відчинити вхідні двері будинку, де жив Бандера, з цією ж метою розпилює ключ від свого помешкання в Берліні. Сташинський не був наївним, і вважав, що КГБ слідкує за його діяльністю в Мюнхені. Тому його версія базувалася на фактах, і єдиним вигаданим моментом була наявність сторонньої особи на подвір'ї

будинку під час тієї слушної нагоди. Цього, як вважав Сташинський, агенти встановити не могли.

Версія спрацювала. Після повернення до Берліну замаховець отримав новий набір ключів, і знову рушив у Мюнхен, на цей раз без зброї. Один з ключів підійшов. В серпні Сташинський отримав відпустку, а в жовтні — завдання повторити замах.

14 жовтня 1959 року Сташинський знову прибуває до Мюнхену. На завтра він за старою програмою починає чатування на свою жертву. Збігом обставин, в цей день Бандера їхав додому через базар, без охорони. Коли він моцувався з ключем у вхідних дверях будинку, тримаючи під правою пахвою пакунки з овочами, по сходах спустився Сташинський. При самих дверях агент вистрелив з обох цівок зброї в лице Бандери, зачинив за собою двері і пішов геть.

Того ж дня Сташинський від'їхав до Франкфурта на Майні, а наступного, під прізвиськом «Ковальський», — до Берліна. Постановою від 6 листопада 1959 року за успішне виконання доручень уряду його нагороджено орденом бойового Червоного прапора. Через місяць Шелепін вручає нагороду своєму підлеглому. На той час Сташинський був заручений з німкенею Інгою Поль. Після вбивства Бандери Шелепін дав згоду на одруження. Два роки перебування «під ковпаком» у КГБ зробили перебування Сташинських у Советському Союзі не до знесення. Підслуховування здійснювалося у всякий спосіб. Листи приходили розпечатаними. Подружжя ледве відбилося від вимоги чекістів зробити аборт. На початку 1961 року Сташинські приймають рішення порвати з КГБ. Інга їде до батьків, народжує дитину. Керівництво КГБ планує її повернення в Москву, але в серпні дитина помирає. Сташинському дозволяють поїздку на похорон. Незважаючи на стеження, подружжя втікає у Західний Берлін за день до похорону. Вони здались американській військовій поліції, яка перевезла їх у ФРН.

Німці зразу не повірили оповідкам Сташинського. проте перебіжчик не лише мав із собою масу своїх документів на різні прізвища. Він подавав подробиці, які невластиві людині не могла знати. Коли поліція, за його вказівкою, знайшла в коробці замка від будинку, в якому жив Бандера, відламані борідки ключів, сумніви відпали.

З 8 по 15 жовтня 1962 року відбувався судовий процес. Його розголос пішов далеко по цілому світі. Для советського керівництва це був важкий політичний удар: луснула теза про зміну курсу і відхід від сталінізму. Спроби дезінформації громадської думки на Заході були безуспішними, ніхто вірити в те, що вбивство Бандери — це наслідок міжусобиць між націоналістами або його давніх поражунків з Оберлендером, не хотів. Інакше виглядала справа всередині Союзу. Тут дезінформація йшла і йде повним

ходом. Навіть вже після публікацій про цей процес у газеті «За Вільну Україну», були спроби виставити Сташинського «двійником», який працював і на ОУН, і на КГБ.

Такі публікації, безумовно, були розраховані на людей, задурманених сталінською пропагандою. Що стосується підпілля, то його члени і до суду в Карлсруе не мали сумнівів у причетності КГБ до вбивства свого Провідника. Свідченням того є лист, наданий львівською мережею 22 березня 1961 року до ЗЧ ОУН: «Нам відомо, що С. замордований, тут пояснюють інакше, але ми знаємо, хто фахівець від мордів. Ми поклялись мститися так довго, поки ці злочинці по нашій землі ходити будуть. . .».

19 жовтня оголошено присуд Сташинському: 8 років в'язниці. Німецький Верховний Суд у Карлсруе ствердив, що головним обвинуваченим у вбивстві Степана Бандери є советський уряд у Москві.

Закінчилось життя Степана Бандери, а з ним і черговий етап діяльності Організації Українських Націоналістів під його проводом. Безглуздо стверджувати, що націоналістичний рух був випадковістю, чи справою жменьки осіб. Дані про масовість цього руху, приведені в советських джерелах, дозволяють облічити число людей, які перейшли через ОУН-УПА за час советської влади, у півмільйона. Тому безглуздо називати цей рух антинародним. Зараз це розуміють не лише на Заході, а й на Сході України, хоча й досить своєрідно: «Они ведь не в Донбассе воевали, а у себя дома. . .». Справді, УПА не воювали ні під Тулою, ні під Рязанню, а якщо три курені вели бойові дії під Воркутою, то вони не рейдом пробіглись за Полярне коло, а були вивезені в телячих вагонах на каторжні роботи, і повстали разом з в'язнями інших національностей.

Під тиском беззаперечних фактів і обстановки в суспільстві пропаганда, яка націоналістів інакше, як злочинцями не називала, вимушена була поступитись на один крок назад і визнати існування злочинних дій советської держави проти народів у 30-50-х роках. Вже не називається вигадкою голод на Великій Україні, визнається, що тюрми та слідчі відділення НКВД на Західній Україні були бійнями для людей. Лише не може (і не зможе!) ця пропаганда, яка заперечує право кожного народу на власну самостійну державу, відповісти на питання: 1. «Чи правомірний був опір народу спробам тотального знищення з боку держави?» і 2. «Якщо правомірний, то яких форм повинен був набрати опір сталінському терору, щоб бути ефективним?».

І історія, і народ на західньоукраїнських землях вже дали свою відповідь на ці запитання. Саме УПА не дозволила повторити на Західній Україні голодомор 30-х років. Був голод на Україні 1947 року, але не на теренах дії УПА. Навпаки, українці зі Сходу рятую-

вались від голоду на Заході. Те, що в містах Західної України місцеве населення не асимілювалось і досі розмовляє українською мовою, зберегло традиції, аж ніяк не є заслугою проєктантів «розквіту соціалістичних націй». Ті залишки культури і духовності, що маємо на Західній Україні, оплачені кров'ю Шухевича, Грицай, Горнового, Полтави і сотень тисяч незнаних нам людей, кості яких погребані не лише в рідній землі, а й за Полярним колом.

І результати виборів 1990 року, і референдум 1991-го дають недвозначну відповідь, як саме народ в Галичині відноситься до ОУН-УПА. Бо він не лише обрав у Ради людей, які в передвиборних програмах обіцяли займатись реабілітацією українського руху Опору гітлерівському і сталінському режимам. У референдумі народ підтримав саме тих, кого імперська пропаганда називала сепаратистами, націоналістами, а то й просто бандерівцями.

Що ж до спроби налякати обивателя, ніби Рух тотожний бандерівщині, то згадані вище програмні засади ОУН-Б дають однозначно негативну відповідь на таке твердження. Рух у своїй програмі декларує намір збудувати суверенну державу виключно ненасильницьким, насамперед — парляментським шляхом. Бандерівці ж бачили лише шлях всенародного повстання, і під цей спосіб підганяли решту своєї програми.

Існує побоювання, що деякі з існуючих зараз в Україні партій можуть повернутись до практики ОУН, насильства. Політична ситуація весни 1991 року виключає таку можливість. Ніхто не стане будувати підпілля там, де накреслюється можливість боротись за мету легальними засобами. Проте закони розвитку суспільства так само невблаганні, як і закони фізики. Підтвердженням тому є те, що історія повторюється. Якщо визвольний процес, що відбувається зараз, не закінчиться досягненням незалежності, а суспільство буде поставлене в умови, адекватні санаційній Польщі або різновиду недорозвинутого чи розвинутого соціалізму, — перехід частини політичних сил у підпілля неминучий. В таких випадках історія повторюється на новому витку. . .

*Від Редакції:

Шановний автор Ярослав Сватко надіслав Передмову «Слово до читача в діяспорі», коли дізнався, що його стаття буде публікуватися у журналі «Визвольний Шлях». На жаль, Передмова прийшла із запізненням: перша частина дослідження «Доба і Доля» вже була надрукована. Тому подаємо звернення шановного автора до читачів у діяспорі як Післяслово.

СЛОВО ДО ЧИТАЧА В ДІЯСПОРІ

Запропонована шановним читачам праця була закінчена на початку 1991 року. Позаяк її зміст не може бути одкровенням для українців у діаспорі, виникає питання: пощо автор, не будучи фаховим істориком, завдав собі стільки праці, збираючи з різних джерел матеріяли? Адже, володіючи тими матеріялами, можна було легко передрукувати їх у тій же «Ратуші» (що, до речі, ця газета й робить. Кілька місяців поява праці на сторінках «Ратуші» стримувалась тим, що призначені для цього сторінки займали «Більмо» М. Осадчого і «УПА проти гітлерівської Німеччини» Л. Шанковського).

На жаль, сприйняття деяких сторінок нашої історії пересічним мешканцем України, після десятків літ комуністичної пропаганди, не є адекватним до свідомості українця в західному світі. В частини суспільства (а на Сході — показної) виховане значне упередження до національно-визвольного процесу 20-50-их років. Коли додати до цього унікальне невігластво в такій ще недалекій нашій історії, «перли» типу «Бандера створював дивізію СС 'Галичина'», чи «Бандера придушував Варшавське повстання» дивними не будуть.

То міг би бути лише привід до наукового розумування, дискусій істориків, проте ця історія віддзеркалюється в сьогодишній політиці. Імперська пропаганда, вперед створивши в обивателя стереотип, що боротьба за самостійну Українську Державу йде впарі зі звичайним бандитизмом, тепер безсоромно експлуатує цей стереотип, лякаючи обивателя «бандерівцями, що рвуться до влади». Самі собі придумали термін «необандерівщина» і ліплять його на всіх: УРП, ДПУ, Союз Українок, «Пласт» тощо. Мовляв, ото придуть новітні різуні до влади, і будуть робити в Україні те, що не доробили на спілку з Гітлером. Пояснювати, що значить думка пересічної людини там, де відбуваються демократичні вибори, референдуми тощо, мабуть, зайве.

Частина наших політиків, потрапивши під такий пресинг комуністів, почала заявляти про хибність шляху, обраного визвольним рухом в 20-ті роки. Деякі відхрепчувались від того, до чого самі ніколи раніше не закликали. З'явилися навіть заяви, що необхідно надати сьогодишньому визвольному процесові такого характеру, щоб далі він ішов виключно мирним шляхом. Бажання хороше, але війна не шлюб, де потрібна згода двох сторін. Що робити, коли імперія накинє давно випробувані нею способи боротьби? Врешті, шлях визвольного процесу визначається не лише бажанням провідників, а й історичними обставинами. Чого ж баламутити людей надіями, які можуть не справдитись? З другого боку, звідки певність, що й сьогодні Бандера і Шухевич ішли би збройним шляхом?

Ось так бачив цю ситуацію в кінці 1990

Спілка Української Молоді
року автор, який, до
"СМІ"
м. Суні

речі, на протязі першого року після виборів був головою депутатської комісії національного і духовного відродження у Львівській міській Раді.

Не можна сказати, що збаламучення, внесені черговим наступом комуністів, які «вийшли з окопів», було катастрофічним, але з тим треба було щось робити, щоб хоч би не сповільнювати темпів розвитку ситуації. Оскільки основний пропагандивний удар компартійців ішов на особу Степана Бандери, корисно було б видрукувати матеріяли про його життя і боротьбу. На жаль, те, що ми мали з робіт нашої діяспори в цьому напрямку, для даної політичної ситуації не дуже підходило. На Заході нікого не треба переконувати, що Бандера сидів у Саксенгаузені, що його вбив агент КГБ тощо. Тому праці, присвячені йому, написані в героїчно-патетичному тоні. В Україні ж потрібна була праця, написана в спокійному тоні, яка заставила б читача задуматись: чи справді Бандера здійснив усе те, що йому приписують комуністи? Треба було показати, що не все залежало від його волі, багато визначалось історичними обставинами, і взагалі, той Рух Опору, що існував у 40–50-ті роки, не був випадковим, мав певну генезу. (Можливо, такі роботи існують на Заході, тоді автор буде радий з ними познайомитись). Врешті, строга наукова праця зі зносками з кожного абзацу теж не годилась, бо широка аудиторія такого читати не буде.

Ще один аспект праць, друкованих у західньому світі, не влаштував редакцію «Ратуші» — не зовсім коректні взаємовідносини різних політичних угруповань. На нашу думку, ці стосунки на сторінках деяких праць переходили межі здорового глузду у політичній боротьбі. Нам вистачає незагашеного досі міжконфесійного конфлікту, то маємо переносити до Краю ще нові?

З показаного «технічного завдання» зродився твір, який автор початково плянував назвати «Доба і доля Степана Бандери». Пропозицію залишити лише три перших слова дала, запевне, добре знайома читачам з передач «Радіо Свобода», Ганна Стеців. Не було змислу заперечувати. Хоч назва стала дещо туманною, проте стало можливим трактувати її ширше — доля борців за державність України в добу тоталітарних режимів.

Чи сповнив твір покладене на нього завдання — покаже час. Вибрана форма публікації мала одну позитивну сторону — можливість вносити корективи на ходу, оперативно реагувати на публікації про ОУН в місцевій і московській пресі. Відгуки читачів переважно позитивні, хоча траплялись листи з уточненням окремих фактів. Комуністична преса покищо мовчить, ніби «Доба» й не виходила друком. Варіант, запропонований читачам «Визвольного Шляху», дещо відрізняється від друкованого в «Ратуші», внесено певні уточнення і доповнення.

Ярослав СВАТКО

Львів, 28–29 червня 1991 року

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ХТО НАСПРАВДІ БОРОНИТЬ ЛЕНІНА?

Полеміка українських політв'язнів з письменником О. Солженіциним на сторінках газети «Труд» викликала відгук О. Подрабінека в «Експресс-хронике» за 22.10.91, де автор піддав критиці роздратованість та різькість колишніх в'язнів Гулагу, зауваживши, що тон письменника «щодо України заклопотаний, але дружній».

На жаль, О. Подрабінек не постеріг у тоні Солженіцина кількох акцентів, що їх важко кваліфікувати як дружні.

I. «Звернення» письменника не має адресата, кому його призначено. Чи то Верховній Раді «колишньої УССР», чи то народнім депутатам-демократам, чи то ще кому. Референдум 1 грудня має відбутися на Україні. Солженіцин же в заголовку свого звернення не ставить слова *Україна*. Чи це випадковість? Мені здається, що ні. Бо далі в тексті Звернення сказано, що референдум призначено «на території колишньої УССР». Чому не сказати *на Україні*, що простіше і ясніше? Очевидно, щоб підкреслити, що *Україна* і *територія колишньої УССР* — два різних поняття (про що письменник заявляв і перед тим). Слово *Україна* Солженіцич вживе в кінці Звернення, після рекомендації дати областям право розсудити «куди вони прилягають», тобто вийти із складу «колишньої УССР». Лише те, що лишиться після цього від території УССР, автор дозволяє собі називати *Україною*.

У цій маніпуляції із словами, як і в усьому дальшому тексті, зроблено акцент на перегляді кордонів України. Чи ж можна суперечку про кордони вважати виявом дружби?

II. Далі, задовго до референдуму Солженіцин визнає його результати неправоможними. Виклавши три умови *справедливості* референдуму (одна з них — право областей визначити «куди вони прилягають»), автор Звернення говорить, що «всі підкоряться референдуму», якщо буде дотримано «неперекручене вільне голосування», застерігши, що «не може доля жителів області визначатися перевагою середнього арифметичного по розлогій 50-мільйонній республіці». Але ж завдання референдуму вже визначено і *волевиявленням областей* він не передбачає, отже своїм Зверненням автор наперед не визнає результатів референдуму. І навіть більше, передбачає, щоб не сказати *накреслює, непідкорення* референдуму. Непідкорення — це протиборство, а протиборство — крок до громадянської війни. У такий спосіб, засуджуючи на по-

чатку Звернення «хаос лих», письменник у дальшому тексті такий хаос, коли не благословляє, то не бачить у ньому нічого злого.

III. Називаючи сучасні кордони України «ленінськими», Солженіцин тим самим вдається до демагогічних, ленінських же метод дискусії. Поперше, кордони України визначено було до Леніна Українською Народньою Республікою, юрисдикція якої поширювалася на більшу територію, ніж територія УССР; Ленін ці кордони лише втяв. Подруге, на момент визначення кордонів УССР, у межах республіки проживало більше 90% українців. Демографічні зміни у деяких областях України сталися саме за «ленінських» і «сталінських» років. Отож той, хто заперечує нинішні кордони України, саме і обстоює «ленінську національну політику», яка виявлялася у геноциді українців, переселенні їх та колонізації України. Цікаво, що не визнаючи *ленінських* кордонів, визначених «необраною народом Центральною Радою», письменник боронить *неленінські* кордони, визначені «обраними Богом» царями Росії. Важко визнати таку позицію кристалево справедливою і не пов'язати її з ідеологією минулого. Бо, коли порушує питання про кордони затиснута в горах мацюпуля Вірменія, — її можна зрозуміти, коли ж претенсії до кордонів висловлює колос, простертий від Кенігсбергу до Курил, постають поважні сумніви у справедливості таких зазіхань.

IV. Згадування автором Звернення «московського повалення комунізму» сприймається як докір республікам, хоча до «барикад у Москві» республіки не пасли задніх у справі демократизації імперії. Не слід забувати Прибалтику, тоді Молдову й нарешті Україну, бо про демократизацію колишнього ССРСР без ліквідації імперії годі й думати. Чи виправдано всенародній антикомуністичний і антиімперський сплеск приписувати тільки одній частині ССРСР? Це виглядає тенденційно, по-моралізаторському, і отже, зовсім не дружньо. Таж навіть пам'ятники Леніну першими в ССРСР після Прибалтики було знесено в Західній Україні, яка свого часу струсила імперію повстанчою антикомуністичною боротьбою. Замовчування дій «дрібноти» й наголошування ролі центру у справі повалення комунізму знову таки належать до синдрому *старшого брата*, який далеко не сприяє атмосфері дружби й розуміння.

V. Виступаючи проти «валового підрахунку голосів», Солженіцин бачить гірку долю «мільйонів російського населення». Чи має підстави таке передбачення? Як уряд, так і лідери демократичних рухів України раз-у-раз повторюють про демократичне розв'язання усіх національних проблем та про повагу до прав меншин, і це не просто слова: меншини мають школи, культурні товариства, газети, радіопередачі. Під цим оглядом росіяни перебувають у найкращих умовах. Візьмімо Крим. У Криму нема жодної справді української школи, жодної газети українською мовою. В Одесі на

яких півтораста шкіл — українських менше десяти. У Харкові — ще менше. У Донецьку — одна. Як можна за таких обставин говорити про утиск прав росіян? Очевидно, що сповідні утиски — це лише зручна підстава для ведення агітації проти незалежності України. Під цим оглядом *дружне* звернення російського письменника не є виняток. Звернення залякує обивателя і посередньо наструнчує його не підтримувати самостійності України. Чи можна таку тенденцію назвати дружньою? Інша річ, що тенденцію цю присмачено дрібкою дружніх висловів, однак зовнішньо дружня форма зовсім не робить таким самим і зміст.

Звернення Солженіцина дає шанс колишнім і сучасним комуністам-ленінцям, і то не лише росіянам, перекинутися з народніх п'явок на шанованих оборонців російської меншості від ними же вигаданих утисків. Невже Солженіцин не бачить, що на чолі усіх «російських рухів» (у Наддністрянщині, Криму, на Донбасі і в Новоросії) стоять колишні й сучасні партократи, мета яких: під маркою оборони прав російського населення, зберегти своє привілейоване становище тепер уже в ролі оборонців росіян. Партократи стають на чолі рухів, бо інспірують їх, тягнучи за собою російських патріотів і демократів. Щоправда, не всіх. Є тверезі голови і в Криму, і в Одесі, і в Наддністрянщині, які не йдуть за ватажками ОМОНів, МВД, КГБ і *підпільної* КПСС. Своім зверненням Солженіцин — хотів він того чи ні — поставив себе на одну дошку з прокомуністичною верствою російського суспільства.

Українські політ'язні у своїй відповіді письменникові, згідно з О. Подрабінеком, передали куті меду. Може й так. Алеж і у Зверненні Солженіцина досить несправедливих тверджень, замаскованих докорів і ні на чому не обґрунтованих пророцтв про утиски прав російського населення, які можуть розсатанити кожного, хто за оборону мінімальних прав українського народу й української культури — і то тільки за це — віддав цвіт свого життя катівням Гулагу, а сьогодні дістає звинувачення в організації неіснуючих, але уперто передбачуваних утисків російського населення. Якщо у поодиноких випадках таке й може трапитися (від чого не застраховано і найшляхетніші і найгуманніші заміри), то не можна окремі випадки переносити на весь демократичний, самостійницький рух в Україні. Воно ж і в *колишньому* СССР діють різні далеко не демократичні сили, то чи ж можна їхньою діяльністю характеризувати всіх демократів Росії?

Виклавши свою точку зору, я одначе вважаю, що полеміка, викликана зверненням Солженіцина, корисна, бо порушує питання, які треба обговорювати спокійно, діловито, без упередженості й упевненості у своїй правоті, без демагогічних *ленінських* маніпуляцій, без пересмикування карт, без прагнення вплинути на біг подій своєю красномовністю чи своєю репутацією, без посилай

на невіргодні, а часто й провокаційні джерела, не скидаючи десятки різних проблем в одну купу. Тільки таке обговорення може в'яснити, хто ж таки боронить Леніна і лєнінську ідеологічну і державну спадщину. Така полєміка нам потрібна, бо в процесі її наверх виходить, як олія на воді, ПРАВДА, яку ми відчуваємо серцем, але не завжди можемо висловити у чіткій, гладенькій та неемоційній формі. А ПРАВДА — це та зброя, яка побиває темряву й дикунство, лукавство й зажерливість, фальш і фарисейство, не кажучи вже про танки й атомні ракети. І ця всесильна ПРАВДА ще не раз придасться нам на дорозі, ім'я якій ВІДРОДЖЕННЯ.

Микола ШАТИЛОВ

ВІД АВТОРА

Ці нотатки було закінчено напередодні серпневого путчу більшовиків. Невдалий заколот викликав і продовжує викликати великі зміни в колишньому СРСР, і в Україні зокрема. Проте, коли йдеться про КГБ, усі й усіди погоджуються, що ця організація й надалі продовжуватиме своє існування. Такий підхід змушує мене запропонувати читачам матеріал без тих змін, які можна було б внести.

ЛЮДИ ЗІ СТРАХУ І. ЩУРЯЧИЙ СИНДРОМ

«Щодо зрадництва у розвідці, то воно великою мірою відбиває кризу суспільства, пояснюється невірою в декларовані ідеали, поширенням корупції».

Пам'ятаю з граничною глибиною різкості, коли вгодовані й мотрошно спокійні, брунато вилискуючи загривками й відкинувши лускаті хвости, вони зневажливо позирали з дощатого столу, а я закляк у напівзруйнованій корівні, на порозі своєї злиденної комірчини.

Пальці самі намацали зброю.

Пацюки шугнули, коли каменюччя, здавалося, вже розчавило потворні писки. Ні, це була не втеча, а відступ: перший біг прямісінько до дірки в гнилій підлозі, а другий — прикривав, тримаючись осторонь і ззаду. Потім обидва щезли в заплілі. А в мене назавше залишилося гостре почуття ненависти й огиди.

«Можливо, доля провела мене через органи лише задля того, щоб сьогодні я сказав людям правду, закликав їх до розуму й людяности».

Сутичка ця трапилася в андропівські часи, коли, щоб не спитися чи не збожеволіти, інтелігент обертався на люмпена, і я вапнував сараї в колгоспі імені сталінського наркома Серго Орджонікідзе. Задавлена лють отрує кров, коли чую, що нинішні кагебісти не відповідають за злочини попередників, коли мене вмовляють не мститися функціонерам пекельного відомства, коли

слівце «простіть» горбачовським горобчиком випурхує з коментаторських кабін київського радіо, а хоч — і «Свободи».

Пальці самі — шурячий синдром — намагають зброю.

2. ЗБІГЛІ ПОЛКОВНИКИ

Михайло Любимов, Ярослав Карпович, Олег Калугін, Валентин Корольов. . . Не всі вони мають полковницькі зірки на погонах — хто більше, хто менше, — але незаперечно всі були старшинами державної безпеки, сповіді всіх неодмінно розлогі, інтерв'ю обов'язково нестримні, а зміст — знеособлений настільки, що цитувати можна, не посилаючись на конкретне прізвище.

Так що ж примусило полковників осиротити матінку Луб'янку? Прагнення сповіді — запевняють благодущні редактори і солодкомовні диктори. Погоджуюся, але з поправкою: прагнення не людське, а суто чекістське, і не сповідь — а сексотський звіт. Додам іще: християнська мораль, за якою налаштувалися жити й полковники, не заохочує сповідей на паперті. А сукупний тираж популярних видань і є величезною папертю, де гуртуються передбачливі комітетчики.

«...це тільки одна з багатьох ліній роботи, притаманна, до речі, всім службам безпеки». «...такі пріоритети у внутрішній безпеці існують в усіх цивілізованих країнах».

Над усе і найретельніше намагаються довести вони довірливим читачам (а про патологію цієї довірливості ми ще поговоримо), що були донедавна скромними чиновниками пересічного закладу. А полковник же — не очманілий з гультяйства в луб'янських передпокоях прапорщик, і навіть зі щедрої брежнєвської длані на плечі, нехай і відданих штурмовиків, зірки злітали не часто. Сумлінно — не почепили б і сержантських личок — прислужилися большевицькій мафії, старанно — не було б пенсій — потерли криваву лямку. Десять, п'ятнадцять, двадцять п'ять років. . .

Потрібний, хоча і пересічний, заклад пообсідали, виявляється, погані дядьки — бобкови, алідіни, крючкови, з якими у полковників — ну нічогісінько спільного, а звідси — демарш. Так та не так! Затятість, з якою вони пнуться не до церковних сповідалень, а — поперед батька в пекло, засвідчує їхнє пекуче бажання пошити в дурні «поганих дядьків». Є в них і ще бажання: за всяку ціну виглядати, як усі, де «всі» — співробітники іноземних (цивілізованих ж!) спецслужб, що викриває їхню абсолютну нещирість. Асам советського шпигунства відомо і з теорії, і з практики, що спецслужби західних демократій захищають державу й людину в державі, а ЧК, коли ще Ленін був при здоровому глузді та твердій

пам'яті, задумана як механізм винищення громадян власної держави.

Відтоді нічого, крім самої методології винищення, не змінилося.

3. МИСТЕЦТВОЗНАВЦІ В ЦИВІЛЬНОМУ

Аси? А ви, як гадали: стільки відсидіти в органах! Сотні справ, тисячі томів, без ліку допитів... І найцікавіше — нічого про це в сповідальних бестселерах. Ні, коли йдеться про паскудних начальників, будь ласка...

«Мені вистачило б пальців однієї руки, щоб полічити війську людських та інтелігентних керівників різних ступенів, з якими звела мене доля в КГБ».

А про власні злочини — зась! Державна таємниця. Аж дослівні збіги переслідують полковників: звиняйте — не можу — присяга!

Дещо відмінна манера Карповича, чиїми об'єктами були свого часу і Солженіцин, і Войнович, і Аксёнов, і Галич. Він охоче ділиться приємними враженнями, сміливо повідомляє, як плідно вплинули на нього їхні антисоветські твори. Мое ж, читацьке враження, що, гадаю, відповідає задумові Карповича, вповні аналогічне: не чекістом він був, а хіба що — літературним супротивником згаданих письменників, котрі й навернули блудного на шлях істини. А це ж Карпович зламав залізного Петра Якіра, безсрібного правозахисника, який змалку аж до сивої бороди хлебтав концтабірну баланду. Зламав на витончено єзуїтських допитах, де син розстріляного чекістами командарма видав компромат на своїх однодумців.

«Уявлення про моральні цінності, що властиво їм (кагебістам — М.Ш.), як усім нормальним людям, суперечить вимогам службового обов'язку. І так постійно, день-у-день. В результаті — роздвоєння особи, бездуховність...»

До чого я веду? А до того, що у збіглих полковників немає й натяку на каяття. Зрозумійте — натяку! Коли б він був — можна було б сподіватися, що на дні душі залишилися хоч вишкрібки совісти. А так... А так — полковники нічого сумняся бавляться святим словом, не відмовляючи собі в задоволенні згадувати совісних — наче такі існували в природі! — кагебістів. Пробачте, але це вже, як у бордельному анекдоті, коли дівчисько в самому фартушку та черевичках запрошує клієнта: «Пане, ходіте-но мерщій злягатися, бо я до гімназії запізнюся». Отака гімназисточка! Полковницька хватка!

Певна річ, навіть повії давно зметикували, що КГБ — це штур-

мові заgonи КПСС, що без червоної книжечки в кадри — не потикайся. Совдепівська дійсність знає безліч прикладів, коли людина вступала до «руководящей и организующей» заради кар'єри, але КГБ на таку дешевину не куплявся. Перетрясуть родичів, знайомих, позаглядають під спідницю коханок, а то й підкладуть задля перевірки — перевірену. Аж поки не впевняться: не залишилося. Совісти.

А без неї — яке ж каяття! А без покаяння — яка ж сповідь! І попередьте, пане редакторе, коректорів, щоб забрали це слово в лапки: кагебісти ж читатимуть, а так — їм зручніше, бо *забирають* все — життя, свободу, честь, посади, привілеї. А хоч один зрікся військової (вони не військові) офіцерської (вони не офіцери) пенсії? Казав сліпий: побачимо!

«Після 25 років служби, ішов я з легким почуттям: була пристойна пенсія, вже готові п'єси та вірші, величезне бажання писати й писати». «Він (недавній шеф КГБ Крючков — М.Ш.) мені дуже імпонував... загадковим інтересом до театру, рідкісним у такій малохудожній організації».

Ох, і влучно ж припечатав вас народ, полковнички: «мистецтвознавці в цивільному»!

4. ФЕНОМЕН КАЛУГІНА

Проте, є між збіглими й персона без пенсіону — Олег Калугін. Звичайно ж, ви не подумали, що, пройнявшись справедливістю, він переказав кілька сотень щомісячних срібняків «на ларьок» політичної зони. І правильно зробили. З головою в Калугіна все гаразд, хоч і полюбують полковники поскаржитися на нервові виснаження. Настільки гаразд, що із щурячою спритністю, використавши несподівану «послугу» ошелешеного зрадою Крюčkова, який наклав лапу на калугінські статки, він вдерся до Верховної Ради СРСР під машкарою «борця за свободу».

Народний обранець. Представник Краснодарського краю.

А я запитую себе: де це сталося? Кубанські, гребенські, терські козаки... Чи пам'ятають, що станиці до ноги вирубали гепоушні банди, щоб і пам'ять про козацтво щезла? Чи пам'ятають, що це ж на їхній землі з молоком матері передавався дух воїнської звитяги, щоб честь козацька була невмирущою?

А я запитую себе: як це сталося? Калугін же важив життям, виборюючи несправедливість, а його запізнаний афронт зумовлений зовсім не кодексом чести. То армійський лейтенант з двох рук, «по-македонському», всаджував кулю по кулі в брежньовський лімузин. То флотський капітан виводив свій есмінець в не-

втралку, щоб приголомшити світ викликом большевицькій сволоті. А калугінська честь згвалтована на службових канапах.

Але — козаки!

Українці лише збираються відроджувати національну армію «парламентсько-правовим шляхом», а козацтво озброюється. Плюнуло на казочку про «добрі поради» — хоч галичанські, хоч литовські — і впроваджує станичні правління. Зрештою, вивершило на кубанському березі пам'ятник своєму славетному провідникові, людині втіленої чести — Лавру Корнилову. Лицарі свободи! А репрезентує їх «лицар плаща й кинджала». Прикро, але не посперечаєшся. Припускаю, що більшість вдовольниться констатацією, вгледівши в симпатіях, ба й навіть співчутті до полковників парадоксальність «соціалістичного вибору».

«Стукачество. — давно вже провідна риса гомо советікус, стучать не тільки в КГБ, але і в партком, і в профком...» «Стукачество взагалі дуже високо поцінюється в КГБ керівниками всіх ступенів і заохочується просуванням по службі...»

Персонально калугінський феномен, позначений кафкіянською єдністю чести-безчестя, викликає узагальнення ширші за вже відомі з практики винищення кагебістами своїх співвітчизників. Сучасні сумирні калугіни довершили процес розтління людности, зробивши її безвідмовно потенційною спільницею своїх злочинств. Космічний жах большевицько-чекістської державности не в кількості трупів, хоч і їм треба лік знати, а в тому, що звичайна людина, внаслідок непередбаченого історією експерименту, підсвідомо ототожнює себе із системою.

Звідси й симпатії, звідси й співчуття! Логіка печерна: коли вже полковники чисті перед Богом і людьми, то ж ми — й поготів... Але не для того повилазили полковники на «дощатий стіл», щоб прикрити сірому. Навпаки, поки замість протоколів вони підписують автографи, поки не допитують звично, а дають інтерв'ю по нью-йоркських та мюнхенських студіях, за все і сповна відповість сірома. Операція вже відпрацьована в деталях і поетапно здійснюється на безпечній для комітетчиків відстані — в Чехо-Словацьчині.

5. ЗА ЧАРКОЮ У «СЛАВІЇ»

«Навряд чи є наївні люди, які вважають, що КГБ не мав контактів зі східноєвропейськими розвідками».

А я стверджую, що «не мав контактів», бо чехо-словацька служ-

ба безпеки (СТБ) була й залишається, не дивлячись на свою ліквідацію, брудною постількою КГБ. І цитований полковник міг би переконатися, що не брешу, коли б оперативники й досі постачали йому інформацію з проїдених «жучками» ресторанних столиків.

А за столиком «Славії» сидів зі мною празький інтелігент, українець з походження, й хилив горілочку по-робітничо-селянському. Не щодня ж зізнаєшся, що, крім знаного в наукових колах прізвища, маєш іще й сексотську кликуху! А він мав і те, і те. Починалося банально: після закордонного відрядження запросили, зажадали допомоги й гарантували відсутність перешкод у подальших вояжах. Телефон. Пароль. Конспіративна квартира на Юнемановій. Все, як у добрих людей.

«Оксамитна революція» — й він відідхнув, але, виявилося, зарано. Восени минулого (!) року в київському готелі «Україна» його навідали з тортом і шампанським. Відрекомендувалися «друзями празьких друзів», що й підтвердили комітетськими ксівами. Полачували солодким, додушили пляшку й заходилися навколо професора. Він опирався, посилаючись на те, що естєбісти вже не існують. Хлопці завчено запосміхалися професоровій наївності й не менш завчено пояснили, що, як їм відомо, він співробітничав із *советськими* чекістами. . . , а щодо естєбістів — він помиляється.

Невже Вацлав — так називав професор свого приятеля і Президента — збрехав? Можливо: ніхто ж не знає, де поділися легіоні катів, де їх «працевлаштували». Професор знову боявся. Але не майстрів стинати голови, а парламентської комісії, що послідовно вимагала оприлюднення сексотських списків. Ну, скажіть, хто повірить, що він нікого не зрадив?

А я совдепівською шкірою відчував, як великий страх знову вповзає в маленьку країну. Сто сорок тисяч таких «професорів»! І всіх на газетні шпальта? А вистачить наперу? Чи прикупите в Іспанії, де зекономили його силу-силенну, а головне — зекономили громадянську війну, спаливши диявольські списки. Демократ не додумається до люстрації без чиеїсь підказки. Іспанцям не було кому підказати, бо франкістська спецслужба не постелялася під КГБ. Празькі ж демократи заздалегідь забезпечені кваліфікованими суфлерами, які майстерно володіючи текстом кривавого фарсу (в ньому вславилися повоєнні есесівці), виводять за лаштунки кадровий склад СТБ і виштовхують під світло рампи її жертви: відповідайте, панове!

6. ЧЕХО-СЛОВАЦЬКИЙ ВАРІАНТ

Уже відповідають. Депутати, яких комісія — без судового роз-

гляду! — визнала секретними агентами. Відповідають перед короткоствольними камерами чеського телебачення, і екран випромінює злобу.

«... під час війни існував обмін інформацією між нами і СОЕ — тодішнім розвідувально-диверсійним підрозділом Англії та Управлінням Стратегічних служб — майбутнім ЦРУ».

Уявіть на хвилинку, що зловісна комісія промацала український парламент. На трибуну — виправдовуватися — потяглися б вервечкою не вісімнадцять, як у Празі, а принаймні триста законодавців, враховуючи, що комуністична більшість у більшості своїй не може бути не завербованою. Зрівнялися б у спровокованому стриптизі народорадівці й комуністи, бюрократи й письменники. . . Не були б винятком і політв'язні, бо советські зони накриті щільною агентурною мережею, надто ж — політичні. Принагідно зазначу, про всяк випадок і наперед, що моральне право перевіряти українців має, на мій погляд, тільки Служба Безпеки Проводу ОУН, мабуть, єдина в світі, яка в жодному разі «не наближалася» до КГБ.

Українська Верховна Рада й зокрема її Демократичний блок роздираються дедалі гострішими протиріччями. Причин висунуто чимало, а з «поважних» — наявність в суспільстві націоналістичних сил, які за большевицькою інерцією шельмуються «деструктивними», «екстремістськими», «антинародними». Небажання не те, що проаналізувати, а — добачити справжню причину поясування незбутим страхом перед по-старому всемогутнім відомством.

Першим проявом демократичних дрижаків було позбавлення Степана Хмари депутатської недоторканості. Востаннє він був захоплений кагебістськими командос групи «Альфа», замаскованої під ОМОН. У наручниках вивели й кількох депутатів. Справдилося пророцтво Степана Хмари: те, що коїться зі мною, чекає на кожного з вас. Запобігливі вихилися, які демократи чомусь називають «парламентськими методами боротьби», аж нічого не вибороли. По-іншому не могло бути, бо страх — поганий порадник. Він змушує мимоволі заплющувати очі: на те, що інформаторами КГБ пройняті всі українські структури, що стукачі розклали литовський «Саюдіс», вірменський Крунк, робітничі профспілки, страйкові комітети. . . Не баряться і з Рухом, і з нашим аматорським парламентом.

Наче вчуваючи близьку загибель, кагебісти з шаленою енергією використовують агентуру, щоб пізніше здійснити «чехо-словацький варіант» — не жалко! Адже будь-який сексот, хоч і йменується «співробітником», завше є небажаним свідком, а КГБ не на-

стільки втратив професійно злочинну підготовку, щоб не позбутися або ж не скомпрометувати свідка. Тоді-то й вишикуються в мікрофонній черзі пани депутати, щоб пообтрушувати з себе кагебістське болото. Та пізно буде, ой, як пізно! Не вірите? Поспитайте у празьких колег.

7. ЧИ ПРИЛЕТИТЬ ЯНГОЛ?

Глухе полтавське село. Затишний зелененький цвинтар. Дослухаюся земної розмови.

— Гарна загорожка, та нащо оті списи — янгол же не сяде. . .

— Тю, та він же, — кивнула на гробочок, — все життя ментом прослужив. Який янгол! . . .

Ментом — не кагебістом! А кагебіст і порядна людина — поняття й зовсім несумісні. Давно колись це зрозуміли гвардійські офіцери, а сьогодні — старі й не вельми письменні селянки.

«Переважну більшість викритих агентів противника завжди складали працівники ПГУ (Перше Головне Управління, тобто — розвідка. — М.Ш.), до полковників та генералів включно. Це були «діти апарату». Можна назвати їх і «дітьми Крючкова».

Говорити про порядність, а тим більше совість бодай когось із комітетчиків, це все одно, що просити гімназичний щоденник у знайомої нам уже повії. Псевдосповіді збіглих полковників і є такими зфальсифікованими щоденниками. А довіра до них з боку обивательського загалу викликана тим, що доросле населення країни (за винятком одиниць, які не втратили Бога в душі) продовжує відчувати свою пряму чи опосередковану заангажованість, свою піонерську готовність служити КГБ.

Полковницькі зізнання звернені не до задурених особистостей, яких вистачає по всіх усядах, а до задуреного суспільства — явища історично унікального. Подібна зорієнтованість засвідчує, що фаховий вишкіл збіглих помітно перевищує здібності вірних, які — повідомляють полковники наввипередки — і є «дітьми апарату». Поки останні, ведучи традиційну гру, приготувалися кинути юрбі своїх пісток, щоб виловити рибку в кривавій водичці, полковники нетрадиційно зірвали банк, забравши в заставу і пісток, і натовп.

Полковників не можна знищити, не знищуючи заложників, чие самозвільнення відбудеться не раніше, ніж запанує загальнолюдська мораль — процес тривалий, аж до безконечности. Прискорити його — згладити КГБ зі світу, відкинувши будь-які ана-

логи на взірєць вигаданого празькими політиками ФБІ — Федерального бюро інформації.

Люди зі страху не залипляться повік у заставі, коли набудуть «щурячого синдрому».

8. ЗА ЗАКОНОМ ЗОНИ

Українські ж демократи наділені, здається, навпаки — неабияким імунітетом. Костоломи з «Альфи» зірвали пам'ятники Бандері (вдруге!), Коновальцєві, Січковим Стрільцям... І до кого ж зверталися галичанські волелюбці, чорноволи та горині? До них — до комітетчиків. А хто ж з вовчим вищиром заспокоював депутатів, «як свій своїх»? Він — полковник, правда, ще не збіглий, начальник Львівського КГБ. А як може й досі вживатися мільйоннусто проклята абрєвіатура там, де влада, на думку самої влади, народна? Адже — Комітет Державної Безпеки! А держави — нема. Тоді — чия ж безпека? А-а, «Союза нерушимого»... Тож так і кажіть, панове! І смиріться з тим, що пам'ятник Бандері потрощать і втрєте. І не перешкоджайте, коли англійська СІС відкриє й собі офіс у Львові.

«...у нас склалася жорстока поліцейська система, що охороняє тоталітарний режим від некомуністичних ідей та «згубного впливу Заходу».

На думку авторитетних західних спецслужб, нинішній КГБ зосередився не на внутрішніх питаннях, а на зовнішніх. Висновок ґрунтується на тому, що злібералізовані комітетчики згорнули діяльність по переслідуванню своїх краян. Висновок безперечно вигідний, бо дозволяє одержувати додаткові кошти, але зовсім не відбиває совдепівської дійсности.

Насправді, як *пасло* сірому п'яте управління КГБ, так і *насе*, перейменувавшись на «трєте» й поширивши свої колишні повноваження. Засилає сексотів у партії, рухи, фронти, об'єднання, товариства, внаслідок чого вони й розколюються, мов гнилі горішки. Заводить і поповнює досє на... Та на всіх, на всіх! Одне слово, працює в поті чола й «режимі фіксації», який — є ознаки — зміниться на оперативний: арешт, слідство, суд, строк. І пролунає в парламентах крилатий большевицький вислів: «Караул устал!».

Протизаконно? Та ні за що! Адже все те, що ми з глибокодумністю папуги називали «перестройкой», заплановано було не в Кремлі, не на Старій площі, а в луб'янській конторі. Так поспішали, що не звернули уваги на термінологічний прокол. Пригадуєте «перековку», якій в концтаборах підлягали «вороги народу»? А тепер — «перестройка»!

Так що начхати кагебістам на перебудовчі закони.

«... мав я щастя бесідувати із найрозумнішою людиною — Ю.В. Андроповим, і вірилося: все попереду, слід тільки бути на своєму місці й напоготові».

Президент — їхня людина, бо хто ж, крім андропівських клеветів, міг диктувати політбюровським маразматикам волю покійного шефа? А хто, крім «іхньої людини», може спокійно не помічати пролиту комітетчиками кров Алма-Ати, Сумгаїта, Фергани, Баку, Карабаха, Тбілісі, Вільнюса! Кров'ю пов'язані... А таку злученість визнає тільки один закон — закон зеківської зони.

9. ПОКИ БЛАГОДЕНСТВУЄ КІБ

Зізнаймося, бо далі ховати голову в пісок — не вистачить високого Аралу. Зізнаймося і перед собою, і перед людьми цивілізованими, що ми всі існуємо за тим самим законом. І виходить треба з цього, а не зі споетизованих політичних снів українських демократиків, хоч би як войовничо вони поводитися. Замало — повбирати українських хлопців у мундири УПА, треба, щоб вони були гідними ідей УПА-ОУН, отож могли захистити народного обранця від натасканих на все живе людоловів.

«Роздувшись в застійні брежнєвські часи до нерозумних розмірів, КІБ мовчить і по-старому тихо робить своє діло».

Віддавши Степана Хмару на поталу чекістам, не зреагувавши по-бойовому на його безкінечні арешти, дозволивши чинити над ним комуністичний суд, українські демократи знехтували шансом, який надавала їм історія: довести свою відмінність від м'якотілих політиків, що з їх вини вже загинула одного разу державна Україна. Погребували! Вони, бач, за «парляментські шляхи». Де вони живуть? Може, у Великій Британії, чиї парляментські традиції посивіли? Може, в Сполучених Штатах, чиї молоді демократичні свободи відсвяткували двохсотліття? А живуть вони у величезній табірній зоні, заправляє якою пахан із кликухою «КІБ».

При паханові — півтора мільйонний кадровий *общак*, дванадцять власних дивізій та окрема армія на підмосковних квартирах. І припиняйте скиглити: «ох, партократи, ах, комуняки...». Та всі вони *общакові шмирі*: перуть брудні шкарпетки, за віщо пахан дозволяє кремлівське продовження луб'янських закутків називати «коридорами влади». Уникаймо самонавіювання: народної влади нема ніде — ані в Галичині, ані в Литві, ані на Слобожанщині.

Усюди, де насильству по-справжньому протистає свобода, державна влада діє антиконституційно, антизаконно, антидемокра-

тично. Закон зони іншого і не передбачає, вимагати іншого від пахана — свідомо не зважати на об'єктивні обставини. Повчимося у ворогів наших, у большевиків! Тактики ж були неперевершені! І нехай собі кпинять ліберали: «А це що за большевик лізе знов на броньовик»? Степан Хмара гаразд усвідомлює, що броньовики призначені не для промовців. Він закликає до опору. Опір — аж до боротьби за знищення — єдино правильна сучасна тактика.

Вона могла б бути толерантнішою, якби Верховна Рада прислухалася до хмариних слів: Українська Соборна Самостійна Держава — химера, поки благоденствує КГБ, якби прийняла найпотрібніший для українців закон, оголосивши КГБ поза законом. Люди зі страху залишили своїх виборців — *мужиків* зони — під владою оскаженілого пахана. А мужик, приречений животіти, не може не пригадати неписаний зеківський постулат — «добрий кагебіст — мертвий кагебіст». Не пригадати і не скористатися з нього.

17 серпня 1991

Харків — Прага

В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ-ГУТ

«ТРИ ДНІ, ЯКІ ПОТЯЯСЛИ СВІТОМ»
(Американська перспектива)

The three days that shook the world mark the clinical death of Soviet communism and of its empire.

Jacques Rupnik (*The New Republic*)

Серпневі дні у Москві — 19, 20, 21 — належать уже до історії так само, як і дні березневої та жовтневої революцій 1917 р. Й історія, з певністю, відзначатиме ці дні як «серпнева революція 1991 року». От що твердить відомий українським читачам автор книги «Harvest of sorrow» Роберт Конквест: «Ці три серпневі дні, правдоподібно, будуть розглядатися як зворотний пункт у світовій історії»¹. Та й уже тепер розгляд подій на протязі згаданих трьох днів подається під загальним наголовком «Російська революція», а в загальних коментуваннях цих подій трапляється термін-окреслення «серпнева революція». І вже нині коментатори шукають за подібностями і відмінностями між цими трьома революціями. Як одна з головних відмінностей подається факт, що про можливість захоплення влади «твердолінійниками» говорилося на протязі майже цілого року. Твердить Джордж Чарч: «Це був, можливо, найбільш оголошуваний путч в історії. Чутки і перестороги почали кружляти вже від літа 1991 р.»². На широку світову арену вони вийшли з пересторогою Едуарда Шеварднадзе в часі його голосної резигнації з посту міністра зовнішніх справ СССР³.

Хоч ця «серпнева революція» перейшла вже до історії, та поки-що все, що про неї пишеться, є сирим матеріалом для майбутніх істориків, бо і близькість часу не сприяє об'єктивності, якої вимагається від історика, і не всі факти відомі для повноти історичної аналізи. Наприклад, однією з таких справ, на які спомини діючих осіб путчу можуть кинути більше світла, є можливість впливу перебування президента США в СССР (а особливо його виступ у Києві) на їхні рішення.

Відгуки на виступ президента США в Києві

Покінчивши московську «зустріч у верхах», президент США Джордж Буш прибув 1-го серпня до Києва. З його виступів тут найбільшу увагу американські коментатори присвячували промо-

ві до членів Верховної Ради України. Негайно після цієї промови почалася критика у радіо- та телевізійних програмах та у пресі. Причину цієї критики добре зформульовано у редакційній статті щоденника *«Вашінгтон Пост»*: «Балаясуючи на цирковій лінві між Союзом і республіками у Москві й Києві, президент Буш висловлював відвертий і заслужений респект до прагнень республік, але схилявся зовсім безсумнівно до вартостей стабільності і передбачливості, репрезентованих центральними властями»⁴.

Це «схиляння» кореспонденти підкреслювали вже самими наголосками своїх звідомлень. Наприклад, у *«Вашінгтон Пост»* звідомлення з Києва йшло під наголовком «Буш остерігає Україну щодо незалежності»⁵. У щоденнику *«Нью-Йорк Таймс»* на 1-ій сторінці стаття мала наголовок «Буш в Україні ступає по делікатній лінії відносно суверенітету», але продовження на 8-ій стор. мало вже більш ясний наголовок «Буш перестерігає українців перед 'самогубним націоналізмом'»⁶.

Підмітили цей аспект у своїй колонці й Еванс та Новак, твердячи, що дійсну політику своєї Адміністрації президент Буш з'ясував в «одному з найдивовижніших речень, колинебудь сказаних президентом до людей, палаючих прагненням до незалежності: 'Америка не даватиме допомоги тим, хто сприяє самогубному націоналізмові, базованому на етнічній ненависті'»⁷.

Цей момент не обійшов увагою і Генрі Кісінджер у своїй довшій аналітичній статті, зазначивши, що «складність знайти прохід через цей крутіж ілюструє промова президента Буша до українських парламентаріїв. (...) Намагання збалансувати конфліктні советські реалії в одній промові вкинуло Америку у громадянський конфлікт, і то по стороні центральних властей без посунення розв'язки вперед»⁸.

І ще з редакційного матеріалу у двотижневику *«Нейшнл Рев'ю»*, де протиставляється поведінка Буша в Москві й у Києві. У Москві президент «не побоявся порушити табу, про які його перестерігали спеціалісти від суперпотужної етикетки. Він цитував Солженіцина, хвалив Церкву, зустрічався з дисидентами і запрошував їх на обід». У Києві ж він «зігнорував український націоналістичний рух (Рух) і закликав Українську Верховну Раду залишитися в СРСР»⁹.

Наскільки ця критика була загальною і сильною, ілюструє той факт, що президент Буш примусив свого дорадника з питань національної оборони Брента Сковкрофта виступити в *«Нью-Йорк Таймс»*¹⁰ на захист його позиції у Києві.

Коли ж у Москві стався путч, преса негайно почала пов'язувати заколот із виступом Буша в Києві. Так, уже в числі від 20 серпня редакційна у *«Вашінгтон Пост»* підмічувала, що «президент

Буш негайно попав під критику за його раніші твердження у Києві і деінде, які, можливо, дали путчистам підставу надіятися, що він зрозуміє їхню турботу, сконцентровану на державу і владу»¹¹.

Знов же, 21 серпня, Еванс і Новак у своїй синдикованій колонії інформували: «Один з урядників Адміністрації приватно заявив, що промова Буша в Києві 1-го серпня могла ненароком заохотити путчистів своєю атакою на 'тих, що сприяють самогубному націоналізмові'»¹².

Децю пізніше подібний погляд висловив і колумніст Вільям Сафайер: «У своїй обурливій промові «а-ля котлети по-київськи» він (Буш) переконував українців проти самовизначення, нерозсудливо ставлячи Вашингтон по стороні московського централізму...»¹³. (Всі підкреслення наші. — В.К.-Г.)

Ці припущення набирають особливої ваги у світлі факту, що якраз Геннадій Янаєв, як віце-президент, супроводжував Джорджа Буша у його відвідинах Києва, і цей же Янаєв став «президентом» після усунення путчистами Горбачова.

Перебіг путчу

19 серпня. Як повідомив ТАСС, віце-президент Геннадій Янаєв перебрав пост президента через те, що Горбачов нездужає. Запроваджено надзвичайний стан у деяких частинах Советського Союзу на шість місяців. Державний Комітет, до якого входять, між іншими, Владімір Крючков — голова КГБ, Валентин Павлов — прем'єр-міністр, Борис Пуго — міністер внутрішніх справ, перебирає владу. Декретом Державного Комітету з надзвичайного стану (ДКНС) в СРСР запроваджується цензура преси, забороняються демонстрації і встановлюється «комендантська година».

Президент РСФСР Борис Єльцин засудив усунення Горбачова як путч і закликав до загального страйку. Він заявив, що Горбачов знаходиться у Криму під арештом. Більш як 5 тис. чоловік зібралися біля будинку Російського парламенту: вони почали будувати барикади. Єльцин дав наказ частинам армії та КГБ, які були задіяні у путчі, змінити позицію і стати на захист Російського парламенту.

Янаєв висунув твердження, що Горбачов відпочиває в Криму.

Президент США Буш відмовився визнати незаконно захоплену владу і закликав лідерів путчу повернути владу Горбачову.

20 серпня. Сторонники Єльцина зміцнюють барикади у Москві, і щонайменше 50 тисяч чоловік демонструє біля будинку Російського парламенту. Також тисячі демонструють у Ленінграді.

Лідер Казахстану і глава православної Церкви вимагають дозволити Горбачову промовити до народу.

Парлямент України проголошує розпорядження і рішення лідерів путчу недійсними.

Зі своєї забарикадованої резиденції Єльцин апелює до росіян про надання йому підтримки.

Військовий комендант Москви проголошує у столиці «комендантську годину».

Парлямент Естонії проголосив повну незалежність і призначає вибори на 1992 рік.

Три демонстранти загинули у зіткненні з танковим підрозділом біля будинку Російського парламенту.

21 серпня. Советські військові частини беруть під свій контроль телевізійні центри в Естонії та Латвії.

Єльцин повідомив, що деякі члени ДКНС намагаються покинути Москву літаком.

Советський міністер оборони дає наказ військовим частинам залишити Москву.

Голова Комітету оборони ССРСР повідомляє, що путчистський Комітет припинив діяльність, і два його члени летять до Криму для зустрічі з Горбачовим.

Латвійський парламент проголошує незалежність.

Єльцин заявляє, що він перебирає командування над советськими військовими частинами.

Советський парламент формально поновлює Горбачова на його пості президента. Генеральний прокурор ССРСР починає слідство у кримінальній справі щодо лідерів путчу.

На советській телевізійній програмі новин подається заява Горбачова про його повний контроль над ситуацією в країні і відновлення його президентських функцій через кілька днів.

Горбачов повертається до Москви¹⁴.

Причини невдачі путчу

The crumbling of the coup was the victory of the people,
and the victory of liberty over darkness.

Margaret Thatcher (*Newsweek*)

Засоби масової інформації присвячували багато уваги подіям в ССРСР (і у бувшому ССРСР) у часі путчу та після нього. Щоденники відводили цілі сторінки для коментування цих подій, а тижневики присвячували їм цілі числа. І було у цих матеріалах багато мірку-

вань над причинами провалу. На невдачу путчу, особливо таку скору і тотальну, мало хто на Заході був приготований. От що твердить Роберт Е. Гантер: «19-го і 20-го серпня багато людей поза Советським Союзом вірили, що путч буде успішним»¹⁵. Знов же Брайен Крозір підмічує, що лідери західних демократій не були дуже певні, на яку ногу ступити у початкових годинах путчу, та «з усіх західних лідерів найбільше пошився у дурні Франсуа Міттеран, знаний як «*le Florentin*» через його макіявелівський прагматизм. У понеділок, 19 серпня французький президент інформував телеглядачів, що він був у контакті з Геннадієм Янаєвим, ініціатором путчу, якого він відрекомендував як нового лідера, натякаючи, що Франція може з ним співпрацювати. За це Міттерана було піддано загальній критиці і в пресі, і в парламенті, а лідер голлістів у сенаті сказав, що «дух Мюнхену віє над Парижем»»¹⁶. Та критика Міттерана ще не означає, що його опоненти були приготовані до такого скорого і тотального провалу путчу.

Причини невдачі путчу вкладаються у дві категорії: по-перше, це бездарність путчистів, а по-друге, рішучість, сила і безстрашність народу. Біл Келлер писав про це: «Багато причин наводиться для пояснення провалу путчу. Горбачов доводив, що заколотники невірні оцінили настрої людей. Єльцин повідомляв, що відбірні частини КГБ групи «Альфа» відмовились атакувати його штаб. А для кожного була видна рішучість спротиву і відсутність цієї рішучості у заколотників»¹⁷.

«*Ньюзвік*» у своєму спеціальному числі одному з повідомлень, в якому йшлося про події «на барикадах і поза лаштунками», дав наголовок «Народ проти заколотників»¹⁸. Такого погляду трималися й редактори «*Нешнл Рев'ю*». У довшому коментарі часопис писав: «Твердолінійники» провалилися так скоро тому, що в критичний момент Єльцин виліз на танк і переконав світ, що путчеві можна протиставитися. Його відвага і холонокровність перетворили один танк у цілу армію. Але справжніми героями були люди, які згуртувалися біля Білого дому, і вояки, які відмовилися стріляти у своїх земляків». Що ж до технічного боку цього конфлікту, то часопис підкреслює, що «технічні засоби дисидентів і демократів виявилися надто численними, щоб їх могли знищити «твердолінійники». Телефони, факси і сателітні сполучення давали можливість цілому світові бачити, що діється в Москві, а борцям за свободу — вдержувати зв'язок між собою». Отже, «занадто багато людей бачило занадто багато, говорило занадто багато, зробило занадто багато, щоб добровільно повернутись назад до льодовикової доби тоталітаризму»¹⁹.

У цьому ж числі «*Рев'ю*» є й голос, що путч провалився внаслідок подиву гідної бездарності головних змовників: «Організатори заколоту мусіли мати абсолютну впевненість. Вони ж бо не при-

пускали опору ні на вулицях, ані у військових частинах: очевидно, не розробили плянів поза проголошенням змін і насиченням столиці вояками»²⁰.

А ось opinia Роберта Конквеста: «Головною помилкою заколотників було їхнє переконання, що населення застрягло у минулому. (...) Та навіть якщо взяти до уваги бездарність хунти, то все таки це є чудо, що якраз у Росії опір деспотизмові затріюмфував»²¹.

Вплив провалу путчу:

а) на КПСС і компартії світу

Зараз після провалу путчу щоденники інформували своїх читачів: «Статую Фелікса Дзержинського, засновника совєтської таємної поліції, перед головною квартирою КГБ знесено з її п'єдесталу як жертву антикомуністичної гарячки, що охопила це місто, коли тисячі радісних москвичів смакували свій тріумф над заколотниками». І трохи далі: «Антикомуністичний настрій набрав сили саме в той час, коли президент Михаїл Горбачов у своїй першій прес-конференції після путчу обороняв партію та її ідеологію»²². В іншому щоденнику такий коментар: «Рідко коли в історії політична система перемінилася так скоро, немов би колосальна споруда нагло з тріскотом повалилася на землю»²³.

Дещо пізніше інформація — немов ілюстрація до повищого коментаря: «У вівторок, 27 серпня совєтський державний банк заморозив усі банкові конта комуністичної партії... щоб запобігти захованню партійних фондів перед народом. (...) Вища партійна школа, де комуністи з цілого світу студіювали твори Маркса і Леніна, буде перетворена на Російський гуманітарний університет»²⁴.

А от вплив провалу на інші компартії: «Провал Совєтського Союзу», як поважні аналітики у США назвали недавні події у Москві, дав початок могутньому потрясінню, яке загрожує всьому, що ще залишилося від комунізму у кожній частині світу, приводячи тим самим до радикальних перемін у глобальній політиці часів «холодної війни». (...) Провал комуністичної партії у цитаделі і нервовому центрі міжнародного комуністичного руху, правдоподібно, матиме могутній ідеологічний вплив. (...) Що залишається з комуністичного світу — це Китай, комуністичний велетень, .. Афганістан, .. та такі незалежні комуністичні режими, як Куба, В'єтнам, Північна Корея, які віддалювалися від Москви вже на протязі кількох літ. Нині ці режими займають оборонну позицію, і це тільки питання часу, заки події останніх тижнів дадуться там взнаки у могутній спосіб»²⁵.

А от ще один опис «серпневої революції» у тижневиках: «Партія

скінчилась. Ленінську мрію, як міг би висловитись старий большевик, 'викинено на смітник історії'. (...) Російський президент Борис Єльцин видав указ про припинення діяльності партії по цілій Росії. А при кінці тижня сам Горбачов зрезигнував з посту генерального секретаря і дав розпорядження передати всю власність партії народові та закликав Центральний комітет до формального розпуску партії. (...) Щоб переломити довготривалий тиск партії на советський уряд і суспільство, Єльцин і Горбачов вжили драматичних заходів, серед яких була ліквідація всієї партійної власності, включно із щоденниками «Правда» й «Известия», ТАСС та іншими пропагандивними органами..., а також перервання інституційних відносин між партією, КГБ та мілітарними силами. (...) Деякі оглядачі висловлюють занепокоєння, що партія піде в підпілля і стане тим, чим вона була перед успішним ленінським переворотом у 1917 році — підривною, огірченою і, можливо, терористичною організацією, запряглим ворогом мирної революції, яка зараз проходить»²⁶.

А про світовий комунізм: «На протязі двох літ лідери Китаю споглядали з тривогою, як соціалістичні країни від Румунії до Монголії були зметені зростаючим припливом демократії і капіталізму. Тепер Пекін знайшов себе нагло останньою більшою комуністичною потугою, і Китайська комуністична партія стоїть вічна-віч з невідкладним завданням: загарантуванням того, що вона також не буде зметена. (...) На Кубі, у Північній Кореї і В'єтнамі останні з комуністичних 'твердолінійників' споглядають із жахом, як їхні советські партнери — комуністична партія, військо, КГБ — капітулюють перед буржуазними реформаторами. Марксистський авангард перетворився на марксистський ар'єгард»²⁷.

б) на Советський Союз

We, the West, have to go on standing up for the republics. They should be free, and they will be free.

Margaret Thatcher (Newsweek)

У жадному аспекті подій, які заіснували на терені бувшого СССР, не є так важно відмітити коментарі відомих західних політичних діячів і советологів, як тут. Тут бо багато завзятих антикомуністів розходяться різними шляхами. Першим з таких осіб відізвався Збігнев Бжезінські, бо його коментар появився вже 23 серпня, тобто по гарячих слідах проваленого заколоту, і все ж він рішуче заявляє на початку коментаря: «Цього тижня драма у Москві була останнім конвульсійним віддихом не тільки советського комунізму, але також самого Советського Союзу. (...) Справді, навіть поновлення Горбачова на його президентурі не змінє

факту, що Советський Союз горбачовської перестройки є вже явищем минулого».

У результаті «невдалого путчу» прийшов «масивний ріст влади національних республік. (...) Коротше кажучи, огидний розділ у російській історії врешті завершується». І тепер «демократичні росіяни, які знають, що Росія не може бути вільною, якщо вона не буде визнавати свободи взагалі, виразно висловилися відносно фундаментальних компонентів конечної трансформації: правдиве національне самовизначення для неросіян або у вільній конфедерації, або поза нею; дійсна конкуруюча багатопартійна система; децентралізована, демілітаризована економіка»²⁸.

Другий визначний діяч — Генрі Кісінджер — написав свій коментар приблизно у тому ж часі, що й Бжезінські, та наголовок його есею — «Dealing with a new Russia» — дивує²⁹. Тут бо у назві нема й натяку на якийсь «союз», а просто — «Росія». Цього здивування не розвіює і текст коментаря, бо, з одного боку, «перетворення советського суспільства тепер буде відбуватися під егідою демократії. Вперше новий рід держави з'являється на советській землі — менш матеріялістичний, вільно сконфедерований і менш експансивний». І цей «новий рід держави», як підказує заголовок, є Росія. З іншого боку, пан Кісінджер знає, що «Советський Союз є спадкоємцем царської імперії, яка мала початок у Московському князівстві і на протязі 250 років поширилася до центру Європи, до берегів Тихого океану, до брам Індії, заливаючи цілі краї і народи, як море. Багато республік, які тепер шукають незалежності, були російськими менше 150 років. Ніколи не було якогось акту вільного вибору, що створив 'союз', який заколотники і багато досі діючих московських урядників хотіли зберегти. Ані одна республіка не увійшла добровільно до Російської імперії».

Чому ж тоді, знаючи, що Советський Союз — спадкоємець царської імперії, Кісінджер назвав «нове суспільство» у заголовку своєї статті «ноюю Росією»? Правдоподібно, перед Кісінджером стояло саме це питання, яке можна було почути після провалу путчу на всіх телевізійних дискусійних програмах: як ми тепер будемо називати цю країну і цих людей?³⁰ Кісінджер, так виглядає, пішов по лінії найменшого опору і назвав цей можливий новий твір «ноюю Росією».

Кісінджер, безсумнівно, є проти «старої Росії», бо «витворювання перешкод цьому нестримному експансіонізмові є найбільш побажаним результатом для світового миру», і все таки він не може позбутися старих звичок. Він бо каже, що «ідеально, Советський Союз повинен бути досить сильний, щоб себе оборонити, але не настільки спайний, щоб пускати в хід атаки поза границями».

Він також вірно відмічує, що «у Советському Союзі проходять дві революції, які є частинно пов'язані, а частинно відмінні. Одна

— це демократична революція проти установ сталінської держави. Друга — антиколоніальна революція проти надбань Російської імперії. (. . .) Приціл першої революції є на 74 роки комуністичної історії, друга ж старается знищити 400 років російської історії. Оба ці рухи можуть частинно йти разом, бо вірять, що найуспішніше вони можуть боротися під прапорами демократії. Але в якомусь пункті вони мусять розійтися, бо демократичні уряди в республіках неминуче змагатимуть до того, щоб стати незалежними».

І правильно він твердить, що «невдалий путч із подиву гідною швидкістю» привів «боротьбу проти 74 років комуністичної історії майже до кінця, але боротьба за майбутнє Російської імперії ще не закінчилася. Увійшла вона у нову фазу з проголошенням незалежності України. (Виділення наше. — В.К-Г.)

Від розглянутого вище коментаря до його другого проминуло якихось три тижні. За той час події у бувшому Союзі, виглядає, насторожили Кісінджера. Цим разом він говорить не про «світовий мир», якому сприяє «нова Росія», але про «російське заміноване поле»³¹. Чому це так — показує вже початкове твердження, яке він бере з попереднього есею і робить його центральною проблемою. «Провал комунізму, який щойно вчора проголошував себе непоборним товаром будуччини, — твердить він, — створив рідкісний феномен проходження двох революцій побіч: антикомуністичного зрушення проти 74 років комуністичної влади й етнічної революції проти 400 років російського імперіалізму». А далі його турбота: «Антикомуністична революція знаходиться на межі успіху. Революція ж проти центральної влади щойно починається». І біда в тому, що «не кожний росіянин, який пристав до боротьби проти комуністичного тоталітаризму, буде так само готовий розложити державу, розбудовану на протязі чотирьох століть російською кров'ю». І, на думку Кісінджера, «такий стан справи є потенційно вибуховий».

Якщо ж ідеться про Захід, «то індустріальні демократії не повинні робити чогось такого, що сугерувало б, немов вони допомагають розвалові Советського Союзу для своїх власних цілей. Але, так же само, ми повинні дуже уважати, щоб не заохочувати репресивних централізаторів добре наміреними реформаторськими схемами. (. . .) Ми не сміємо заохочувати їх мильно інтерпретувати нашу роботу як дозвіл вживати силу проти республік. Репресії в ім'я центральної контролі є лікарством, гіршим від хвороби». А це тому, бо «раз почнуться репресії, російська історія з її циклами насильства і ворожості до зовнішнього світу напевно перебере дальший хід».

Хоч Кісінджер воліє «вільну конфедерацію», все ж він підкреслює, що «це народи Советського Союзу мають вирішувати про остаточний результат. Чого ми мусимо уникати — це сприяння

повторенню насильницького минулого. Центральний уряд так само, як і республіки, мусить зрозуміти, що вдаватися до насильня у відношеннях між собою не можна, бо така поведінка зустріне такий же самий спротив США, як і сам путч».

Подібний сентимент виявили і редакції двох передових щоденників. Ствердивши, що внаслідок невдалого путчу СРСР став «бувшим Советським Союзом», «*Вашінгтон Пост*» заявив: «Але весь цей неймовірний процес тільки загострює питання: 'що появиться на його місці?'». А це тому: «якщо республіки закуряться у безкінечну знесилюючу непевність і гризню, вони становитимуть небезпеку і для себе, і для інших»³².

Знов же редакцію «*Нью-Йорк Таймс*» непокоїть «етнічний архіпелаг», бо «між Німеччиною на заході і Сибіром на сході лежить замкнений архіпелаг напружених етнічних островів: населення меншостей, яке живе схвильовано під прапорами інших народів». Повторення Югославії ще немає, але «потенція для конфліктів залишається високою». І тому «світ невідкладно потребує більш цивілізованих методів для трактування таких островів. Це вимагатиме творчого використання існуючих механізмів плюс відкриття нових». Та редакція оптимістична: «Із загибеллю комунізму і остаточним закінченням штучним поділом Європи тепер є можливим завершити мир, який почався після Другої світової війни. А це означає перетворення етнічного архіпелагу у спокійні острови демократичного моря»³³.

в) на позиції Горбачова і Єльцина

Як відомо, на Заході Горбачов мав багато обожнювачів. Між ними знаходилася і Маргарет Татчер. Події трьох днів не захитали її наставлення до Горбачова. Причина: до певної міри вона ототожнює його випадок із своїм. Проти неї також була збунтувалася частина її партії, у результаті чого вона уступила з посту прем'єр-міністра. Отже, вона не понижує Горбачова, але підносить Єльцина. «Реформ, — твердить вона, — не було би без Горбачова. Але путч не перемогли би без Єльцина». І тому «Єльцин і Горбачов мусять стояти разом»³⁴.

У першому ж тижні після путчу симпатії коментаторів і політичних діячів на загал перекинулися на бік Єльцина. Та вже другого тижня поведінка Єльцина це наставлення змінила. «Від перемоги над путчистами два тижні тому, — констатує «*Ньюзвік*», — президент Російської республіки виявив схильність до владних жестів. (...) Стара советська імперія розсипається, але Єльцин, нібито, є готовий переробити Союз на подобу Росії. (...) На протязі тижня, на думку багатьох людей, впертий Єльцин перетворився з визволителя на розбишаку, обвинувачуваний критиками, що він вживає 'большевицьких методів', щоб нагромадити для себе владу».

І далі: «Ужалений критикою, Ельцин дещо поступився, висилаючи емісарів, щоб направити відносини з Україною та Казахстаном». Та ще: «Щоб усунути страх українців перед відроджуваним російським шовінізмом, Ельцин вислав делегацію до Києва. В результаті появився договір, який виглядає як угода між двома незалежними націями»³⁵.

Інший тижневик у тому ж часі писав: «Минулого тижня советський президент сигналізував, що він повернувся з-під домашнього арешту в Криму не для того, щоби стати закладником росіян. (...) Він чувся достатньо певним, щоб поганьбити Ельцина за втручання у справи Союзу. Горбачов, безперечно, вірить, що він і надалі зможе грати роль у формуванні еволюції нового Советського Союзу. (...) В контрасті до мінливого Ельцина Горбачов є безпечний і стійкий. Взяти б до уваги, наприклад, заяву Ельцина про російські територіальні претенсії супроти інших республік. Вона, виглядало, вибухнула на політичній арені, як фajerверк, кинений якимось пустотливим жартуном. (...) Путч стягнув дещо блиску з кремлівського Нобелівського лавреата миру в очах зовнішнього світу, і все ж Горбачов і надалі залишається самотнім советським політиком, ведучи справи з яким, міжнародні лідери чуються впевнено»³⁶.

Проминув ще один тиждень — і почала усталюватися, набирати конкретних форм роль Горбачова, як «тимчасового президента зреформованого Союзу», який «знизив свої власні завдання до ролі посередника і координатора між більш потужними лідерами республік»³⁷. Це підтвердив консервативний двотижневик: «Тепер влада спочиває в республіках; Горбачов — якщо він прийме логіку нової ситуації — ставатиме дедалі більше номінальним лідером»³⁸.

2) на Червону Армію і КГБ

Уже 23 серпня наголовки щоденників у сконденсованій формі інформували: «Советський мілітарний провід стоїть віч-на-віч з пересуненнями і зменшенням незалежності» (*«Нью-Йорк Таймс»*), «Советський мілітарний провід шукає нового фокуса посеред непевності» (*«Вашінгтон Пост»*). А в тижневиках: «Армія більш не є цілісною; советське військо, дуже поділене, може не видужати після недавнього путчу» (*«Ю.С. Нюз енд Ворлд Репорт»*), «Пригноблене наставлення Червоної Армії; здеморалізована армія розчарувала путчистів. Чи підтримає вона тепер демократів? (*«Нешнл Рев'ю»*).

Найбільш промовистою ілюстрацією впливу недавнього путчу на Червону Армію є теперішнє ставлення до неї Пентагону. Про це інформує Джан Лянкастер: «Стараючись іти нога-в-ногу зі змінами у Советському Союзі, Пентагон учора випустив пом'якшену, уточнену, зрадаговану на скору руку версію своєї щорічної оцінки

советської армії. Урядовці Пентагону планували випустити в серпні книжку під традиційною назвою 'Soviet Military Power', та після проваленого советського путчу Пентагон відкликав замовлення на друк, зробив численні поважні виправлення і вчора випустив нову версію під назвою 'Military Forces In Transition'. У передмові до цієї версії секретар оборони Річард Б. Чейні каже: 'Взявши до уваги незвичайні події у середині серпня... ми вирішили не видавати цього року 'Soviet Military Power'. Внаслідок великої непевності щодо багатьох справ... ми свідомо не обговорюємо їх'. І продовжує репортер: «Що книжка взагалі появилася — вже є досягненням. Щорічна оцінка советської мілітарної сили, що видається від 1981 року, вже була укладена, зрадагована і переслана до Державної друкарні із замовленням на 195 740 примірників. Та із провалом заколоту і наступною чисткою советського мілітарного проводу урядовці Пентагону в останню хвилину скасували замовлення. Домінуючою ж темою на скору руку переробленої версії є непевність. (...) Розділи мають наголовки: 'Криза у лавах', 'Пониження суспільної поваги до збройних сил', 'Здеморалізований офіцерський корпус'»³⁹.

А про КГБ преса писала, що він і надалі залишається «могутньою силою», що одразу по провалі путчу «агенція» видала заяву, стверджуючи, що «службовці КГБ не мали нічого спільного з протизаконними намірами групи авантюристів». Далі преса інформувала про заборону діяльності комуністичної партії на терені «агенції» та про призначення Горбачовим Вадима Бакатіна головою КГБ як першого кроку на шляху вичищення дому на Луб'янці та осягнення публічного респекту для КГБ.

Американці, та й не тільки американці, проявляють особливий інтерес до архівів КГБ. Але новий міністер внутрішніх справ розпорядився опечатати всю документацію, яка знаходиться у підвалах головної штаб-квартири КГБ. Підтекст наказу: «Я не проти доступу громадян до архівів, в яких відображена наша історія, але я категорично проти домагань розсекретити агентурні матеріали».

Архіви ж ці дали б змогу розв'язати багато інтригуючих питань: «Які саме західні політики були на советському утриманні? Чи існувала 'п'ята людина', яка співпрацювала з британським шпигуном Кімом Філбі? Чи є нові докази проти Алджера Гіса? Чи КГБ допомагало в пляні замаху на Папу? Чи мав якісь зв'язки з КГБ Лі Гарі Освальд? Чи дефектор Юрій Носенко, який заявляв, що має докази проти Освальда, був дійсним дефектором чи підставним? Чи діяв у ЦРУ (СІА) агент КГБ на високій посаді? ...»⁴⁰

г) на поставу уряду США

До розвитку подій в СССР після провалу заколоту уряд США не

був приготований. От причина: «Як Советський Союз тепер розпадається, розпадається так же само і підставова концепція, яка унапрямувала західню зовнішню політику на протязі майже п'яти десятиліть: що один уряд примушує виконувати його розпорядження на велетенській території, що простягається від Польщі до Владивостока. У передгорбачовському минулому вічній, на вигляд, Советський Союз служив як спільний ворог, загроза якого тримала Європу та Сполучені Штати разом. Недавній новий світовий порядок був також побудований на існуванні єдиного Советського Союзу, цим разом як партнера (...) Заходу. Тепер це все пропало»⁴¹.

Та ще: «На протязі минулого року ми всі думали, що новий світовий порядок означає партнерство із Советським Союзом. Добре, а що ж, коли цього партнерства немає? А що ж, коли є новіший світовий порядок, порядок, у якому ми — одинока світова потуга? Які ж тоді наші обов'язки?»⁴².

І тепер, коли в пресі коментуються зміни наставлення уряду США, часто ці коментарі починаються від виступу президента Буша в Києві. От приклад: «Говорячи перед українським парламентом у Києві 1-го серпня — за 20 днів перед спробою советського перевороту — президент Буш поставив свою адміністрацію виразно по стороні центрального советського уряду, досить сильного, щоб тримати республіки разом. (...) Правда, президент обставив свої зауваги твердженням, що Сполучені Штати бажають також 'добрих відносин, покращання відносин з республіками'. Та, взявши до уваги обставини — американський президент промовляє до парламенту, який наставлений на українську незалежність і гостро критичний супроти Горбачова, — промова Буша висувалася як чітке ствердження політики його адміністрації: виразне надання переваги сильній центральній владі, визнаваній республіками». Так було у Києві за 20 днів перед путчем. А чому — пояснюють вище наведені цитати про «підставову концепцію».

«Тоді прийшов невдалий переворот із свіжим вибухом націоналізму і новим ударом по уряду Горбачова. І повільно, неохоче, адміністрація Буша почала посуватися разом із советським припливом, пом'якшуючи заклики до сконцентрованого у Москві правління і говорячи про «нову реальність», яка вимагає більшого визнавання республік і більших контактів з ними». Далі зачитувавши твердження заступника секретаря-скарбника Дейвіда С. Мульффорда, що «існує еволюція у мисленні США в тому напрямі, що в СССР працюють відосередні сили, а тому договори між республіками заступають центральні інституції», автор цього звідомлення коментує: «Імплікації цього пересунення є важливі». Наприклад, «американська продовольча допомога, раніше призначена для розподілу через Москву, тепер може йти до республік. (...) Є та-

кож розмови в адміністрації, щоб підтримувати ті республіки, які змагають до запровадження вільного ринку»⁴³.

Та, виглядає, не все є в порядку і в самій адміністрації. Як Советський Союз зсувається у напрямі анархії, старші дорадники президента Буша є все більше і більше поділені над питанням політики США супроти розкладу імперії. Державний секретар Джеймс Бейкер є за дальшим прив'язанням до центрального уряду Горбачова, (...) але віце-президент Ден Квейл і секретар оборони Дік Чейні є по стороні сильнішого контактування США з республіками. Вони мають потенційного союзника в особі дорадника національної оборони Брента Сквирфота, який є в процесі переоцінки свого наставлення до центру і тепер готовий брати до уваги думку, що демократично ведені, зорієнтовані на ринок республіки, як Україна і Росія, заслуговують на підтримку»⁴⁴.

д) на поставу до України

Путч і його невдача мали тільки посередній вплив на наставлення до України. Путч тільки спричинив оцей «свіжий вибух націоналізму» в Україні, а вже результати цього «вибуху» робили впливи. Вони то і держали і держать Україну на шпальтах світової преси, а в першу чергу преси США. В основному, це досить об'єктивні звідомлення з України й інформації про Україну, на основі яких заінтересований читач може виробити собі досить добре уявлення про Україну та про події, які там відбуваються.

Першою такою подією, яка викликала широкий відгук, було проголошення незалежності, другою — погроза Єльцина відносно кордонів.

Ось повідомлення агенції Ройтер із Києва від 24 серпня: «Парламент України, другої після Росії найважливішої советської республіки, нині проголосив її незалежність, посуваючи Советський Союз на один ступінь ближче до розвалу. (...) 'Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла була над нашою країною в ніч 18-19 серпня (ніч путчу)... і продовжуючи тисячолітню традицію державности... Верховна Рада урочисто проголошує незалежність України', — говорилося у декларації. (...) 'Тепер нарешті ми можемо жити, як люди, після десятиліть існування на положенні худоби', — сказала Вікторія Дроздовська, артистка, яка знаходилась у натовпі»⁴⁵.

Днем пізніше «Нью-Йорк Таймс» із Києва: «Нині провід українського парламенту, вживаючи заходи, щоб обернути проголошену в суботу незалежність у реальність, проголосовував за заборону діяльності комуністичної партії». А з Нью-Йорку: «Ярослава Трембіцька... ледве могла себе стримати. 'Ми чекали на це 300

літ', — казала вона. — Чи ви знаєте, в якому ми піднесенні? Ми такі щасливі. Ми не знаємо, що робити з радості»⁴⁶.

У цьому ж щоденнику за 29.8 на першій сторінці пишався великий (на три шпальти) наголовок: «Советські лідери натискають на бунтівничу Україну, щоб вона залишилася у Союзі». Тут повідомлення з Москви інформувало: «З майбутнім Советського Союзу, поставленим на терези, делегати від Російської республіки і Советського парламенту полетіли нині в Україну шукати за спільною основою із цією другою щодо людности республікою, яку, як і багато інших республік, захопив відокремлюючий запал по слідах проваленого путчу»⁴⁷. Повідомлення ж із Києва на ст. А18 мало наголовок: «Україна і Росія стараються загоїти поранені зв'язки». Це є досить обширне звідомлення, прикрашене великою знімкою демонстрантів за незалежність, яке інформувало (у зв'язку з приїздом згаданої вище делегації) про ставлення населення й уряду України до ССРСР і до потягнень Єльцина.⁴⁸ І ще цікава деталь на ст. А29. Тут подавались думки кількох спеціалістів, і один з них, директор Інституту Кеннана для заавансованих російських студій, сказав відносно погрози Єльцина: «Якщо російські лідери можуть одержати піддержку 12 мільйонів живучих на Україні росіян, то українські лідери можуть оплакувати долю 6-8 мільйонів земляків у Росії»⁴⁹.

Багато уваги присвячувалося і далі присвячується справі нуклеарної зброї на території України. Всякі заяви: чи то голови Верховної Ради, чи інших її членів, негайно друкуються і коментуються⁵⁰.

З українських діячів найбільше уваги присвячується Леонідові Кравчукові. От уже 30.8. Франціс Кляйнс вислав був до свого щоденника із Києва довшу аналізу особи Кравчука. «Це було тільки останнього тижня, — каже він, — як Леонід Кравчук, швидконогий лідер України, зробив поспішні рішення покинути свою кар'єру у комуністичній партії і повністю прилучитися до кампанії республіки за незалежність, яка, коли політична єдність Советського Союзу розпадається, жене вперед». А дещо далі: «Ніхто не може бути у цьому моменті більш спритним, ніж Кравчук, який вчепився за віжки цієї схвильованої республіки, яка стрибає вперед проголошенням незалежності».

Щоб підкреслити міру змінюючості Кравчука, Кляйнс додає, що, як ідеолог української компартії, він був тим, що тільки два роки тому вів боротьбу проти сил республіки, які тепер він претендує очолювати». Далі, зачитувавши Сергія Буряка, лідера опозиції до кандидатури Кравчука на пост президента України, (що Кравчук цим разом не переможе, бо «він покинув партію занадто пізно, щоб стати нашим Єльциним»), репортер зауважує, що «інші політики навчилися не ставити ставки проти Кравчука. Вони вка-

зують на комбінацію його здібностей як пристосовувального стратега і безладдя між опозицією в Україні»⁵¹.

В цьому коментарі присвячується багато місця й Україні. «Остаточно проголосивши, що вона хоче незалежності, — каже автор, — Україна говорить не в чисто моральних термінах боротьби за незалежність балтійських республік. Україна висувається як велика, багата, мускуляста республіка». Щоб показати вірність цього твердження, редакція щоденника вирішила підтримати його ілюстративним матеріалом, основним компонентом якого є мапа України з позначенням підземних і надземних багатств.

Про Кравчука преса багато писала в часі його перебування у США. *Нью-Йорк Таймс* відрядив одного із своїх репортерів, щоб він перебував із Кравчуком на протязі його 6-денної мандрівки по США. Цей репортер також завважив у Кравчука згадану вище пристосовницьку прикмету. От що він каже у своєму звідомленні: «Кравчук уважно допасовував свої ідеї до американських слухачів. Він зобов'язувався захищати свободу і людські права, говорячи до студентів Гарвардського університету, він доводив, що Україна потребує необмежено вільної ініціативи, коли говорив до урядників Міжнародного монетарного фонду і Світового банку, він обіцяв українсько-американським науковцям доступ до історичних архівів, а групі релігійних лідерів у Нью-Йорку казав (...), що він хоче зробити Україну вільною від нуклеарної зброї зоною». Для повноти характеристики Кравчука репортер додає ще ось таку деталь: «Як переїздив він через велику секцію Чикаго, де живе багато українців, то взяв маршрут, про який не оголошувалося, бо побоювався демонстрацій»⁵².

Немов би для того, щоб підготувати Вашингтон до візиту Кравчука, столичний щоденник подав досить обширне звідомлення свого кореспондента з Києва, в якому той інформував: «Володарі у Кремлі жили в страху перед незалежністю України на протязі століть. Царі пробували зробити родючу Україну велетенським городом для холодної і голодної Росії. Знов же, як тільки він почав формувати советські імперію, большевицький лідер Ленін сказав, що для Союзу втрата України була б втратою голови. Тепер, виглядає, немає нічого, що запобігло б обезголовленню».

Далі слова Володимира Гриньова: «Ми, можливо, братимемо участь в такому економічному союзі, як Європейська спільнота, але нашою столицею є Київ, і не Союз, але Україна буде нашою державою. І це є факт, а не еuforia». А от до цього коментаря кореспондента: «Тут націоналізм(...) бажає віддалити Україну від її великого сусіда на сході (...) Політики України поставили ясно, що вони не мають наміру бути молодшим партнером у будь-яких майбутніх союзах (...) Люди тут пам'ятають угоду з 1654 року, в якій Україна фактично відписала свою незалежність Росії». Тут,

як приклад, репортер цитує Степана Хмару: «Ми не дозволимо, щоб повторився 1654 р. Цього не станеться, що б там не було».

Як приклад невгнутости українських стремлінь, — слова Богдана Гориня: «Це не має значення, чи ім'я російського лідера є Михайл Горбачов, Борис Єльцин, а чи Іван Іванов; для нас вони є чужинецькі політики. Ми тільки надіємось, що вони будуть нашими чужинецькими приятелями. Американці не розуміють, що Україна не є як один із їхніх стейтів. Ми не є Індіяна, ми не є Нью-Йорк. Ми є не меншою країною, ніж Франція» (підкр. наше — ВКГ).

Далі — дещо з історії України. І тут ще можна прийняти твердження: «Старовинний Київ — 1,000-літній свідок слов'янської культури і релігії», та вже зовсім фальшивим є дальше твердження: «Але, за винятком коротких періодів в 11-му, 17-му і ранньому 20-му століттях, Україна завжди була додатком до Росії». Очевидно, княжий і козацький періоди історії України й надалі є слабим пунктом американських інформаторів. Відомості ж про намагання Кремля русифікувати Україну, про сталінський голодомор, про боротьбу українських патріотів в часі «застою» — є вірними. На закінчення репортер знайомить столичних читачів з думками Юрія Щербака, Івана Драча, Валентина Симоненка, Леся Танюка, Володимира Гриньова⁵³.

Дальшою подією, якій присвячувано багато уваги, була відмова України підписати економічний договір. «Плян створення нового економічного союзу із руїн советської нації попав у клопіт у парламенті України — республіки критичної для успіху пропозиції»⁵⁴. Ширше інформувала про цю справу Маргарет Шапіро: «Україна не підпише договору про нову економічну спільноту у Советському Союзі (. . .). Якщо це рішення не буде змінене, воно може серйозно підкопати, чи навіть приректи, зусилля президента Михайла Горбачова спинити розпад його країни (. . .) Нині Володимир Гриньов, заступник голови українського парламенту, сказав, що його багата індустріальна республіка з 52 мільйонами громадян не бажає підписати договір тому, що запропоновані їй представниками зміни не було прийнято». Та ще: «На дискусійному панелі української телевізії декілька визначних політиків засудили економічну угоду як намагання колонізувати Україну і заявили, що вони не дозволять, щоб інші їм диктували»⁵⁵.

Про це кілька днів пізніше: «Президент Михайл Горбачов та лідери семи советських республік апелювали нині до могутньої України, щоб вона залишилася в Советському Союзі, кажучи: «Ми не можемо собі уявити Союзу без України». Тут же також інформувалося читачів, що «законодавча установа проголосувала за створення української армії, летунства, фльоти і національної гвардії, які кінєць-кінцем могли б мати у загальному 450,000 вояків»⁵⁶.

От так день за днем Україна все більше і більше входить у за-

сяг заінтересувань американських урядових чинників. Приклад: «Творці політики США турбуються, що 'твердолінійники' у Москві можуть збільшити політичне напруження у Советському Союзі, саботуючи надходячий референдум про незалежність України. Інформатори кажуть, що є таємні докази про вислання Кремлем наказу військовим частинам в Україні привести в безладдя грудневе голосування. Але вони також повідомляють, що рух за незалежність у республіці, одній із найбагатших у Советському Союзі, є такий сильний, що елітарна змоторизована армійська дивізія, у більшості українська, відтягнена з Європи, відмовилася повертатися у Росію. Її лідери кажуть, що замість того вона хоче включитися в нову українську армію. Тим часом Вашингтон висилає сигнали до 'твердолінійників' обох сторін. Державний секретар Джим Бейкер сказав українському міністрові зовнішніх справ, що адміністрація не була б задоволена, якщо б незалежна Україна задержала нуклеарну зброю. З другого боку, цього тижня два транспортні літаки Військово-Повітряних Сил мають летіти до Києва із приватно подарованим вантажем дуже конечних медичних матеріалів»⁵⁷

У зв'язку з подорожжю Горбачова до Мадриду преса інформувала, що Горбачов проситиме Буша у часі зустрічі, щоб адміністрація Буша «вжила більш ясного і прямого натиску на Україну та інші відокремлені республіки для переконання їх у конечності центральної ролі в мілітарних і економічних справах»⁵⁸. І тут цікавий збіг обставин. В днях 6-7 листопада в пресі появилися інформації, що Верховна Рада України змінила своє рішення, рішилася тепер таки підписати економічний договір і тим самим увійти до економічної спільноти ССРСР. Нам не відомо, чи хтось з коментаторів пов'язував зміну становища Верховної Ради із зустріччю Горбачова з Бушем у Мадриді, та для вдумливого спостерігача мусить висунутися питання: чи президент Буш не послухав прохання Горбачова, натиснув на Україну — і в результаті прийшов підпис договору?

Та, як то ми відмітили на початку цієї частини, не сам путч, але спричинений ним «свіжий вибух націоналізму» впливає на поставу до України інших країн, а в тому й США, тому більше як колинебудь український народ мусить собі ясно усвідомити, що його доля тепер спочиває у його власних руках.

ПРИМІТКИ

1. Robert Conquest. «Their finest hour». *The New York Times*, 23.8.1991, ст. A27.

2. George J. Church. «Anatomy of a coup». *Time*, 2.9.1991, ст. 33.
3. На цю тему — наша стаття п. н. «В СССР у наступі реакція, на Заході констернація». У «Визвольному шляху», кн. 6 і 7, за червень і липень 1991 р.
4. «Home from Moscow». *The Washington Post*, 2.9.1991, ст. A24.
5. Ann Devroy and Michael Dobbs. «Bush warns Ukraine on independence». Там же, 2.8.1991, ст. A1, A21.
6. Francis X. Clines. «Bush, in Ukraine, walks fine line on sovereignty». Ця на ст. A1, продовження ж на ст. A8: «Bush warns the Ukrainians on 'suicidal nationalism'». *The New York Times*, 2.8.1991.
7. Rowland Evans and Robert Novak. «Bush's Kiev backfire». *The Washington Post*, 14.8.1991, ст. A21.
8. Henry Kissinger. «Soviet good will — don't count on it». Там же, 13.8.1991, ст. A17.
9. «Stroking Gorbachev». *National Review*, 26.8.1991, ст. 12.
10. Brent Scowcroft. «Bush got it right in the Soviet Union». *The New York Times*, 18.8.1991, ст. E15.
11. «The Moscow coup». *The Washington Post*, 20.8.1991, ст. A14.
12. Rowland Evans and Robert Novak. «Bush's secret weapon». Там же, 21.8.1991, ст. A21.
13. William Safire. «After the fall». *The New York Times*, 29.9.1991, ст. A27.
14. Так передав перебіг путчу для своїх читачів *Нью-Йорк Таймс* за 25.8. п.н.: «The Soviet coup: a chronology».
15. Robert E. Hunter. «Three days that shook the West — or should have». *The Washington Post*, 1.9.1991, ст. C3.
16. Brian Crozier. «Getting it wrong about Gorby». *National Review*, 23.9.1991, ст. 22.
17. Bill Keller. «Subplots within the plot intrigue coup theorist». *The New York Times*, 28.8.1991, ст. A10.
18. Tom Mathews (і дпурі). «The People vs. the plotters». *Newsweek*, 2.9.1991, ст. 34-44.
19. The Editors. «The August revolution; the world turned right side up». *National Review*, 23.9.1991, ст. 8.
20. Henry Plater-Zyberk. «The Red Army blues; a demoralized army let the plotters down. Will it now support democracy?». *National Review*, 23.9.1991, ст. 34.
21. Його цитований вище есей. Що справа з путчем і причинами його провалу не є така проста, показує наступна заява: «Три місяці після неуспішного намагання усунути президента Михайла Горбачова існує більше питань, ніж відповідей про путч». (Jeff Trimble and Peter Vassiliw. «Three days that shook the world». *U.S. News and World Report*, 18.11.1991, ст. 54.
22. Celestine Bohlen. «Moscow crowds vent anger on communists». *The New York Times*, 23.8.1991, ст. A9.
23. «Gorbachev quits party post, urges committee to dissolve». *The Washington Post*, 25.8.1991, ст. A30.
24. Michael Dobbs. «Disentangling the Communist party web». *The Washington Post*, 29.8.1991, ст. A40.

25. Don Oberdorfer. «Soviet 'collapse' shifts the axis of global politics». Там же, 1.9.1991, ст. A35.
26. Tom Morgenthau (і дугрі). «Now comes the witch hunt; consigning communism to the dustbin of history». *Newsweek*, 2.9.1991, ст. 30-32. Підтвердження переходу компартії в підпілля, принаймні в Україні, дає В. Чорновіл. Так виходить із звітлення джерзиситської *Свободи* п. н. «В. Чорновіл з'ясовує свою плитформу». Там написано: «Відмову колгоспів продавати хліб державі Чорновіл назвав навмисним саботажем низових економічних компартійних структур. Випадки спалення хліба і осквернення пам'ятників воінам Чорновіл оцінив як провокації підпільних компартійних структур задля дискредитації демократів і дестабілізації політичної ситуації». (16.10.1991)
27. Susan V. Lawrence. «Where Marx and Lenin still reign». *U.S. News and World Report*, 9.9.1991, ст. 49-50.
28. Zbigniew Brzezinski. «Toward a modern, non-imperial state». *The Washington Post*, 23.8.1991, ст. A19.
29. Henry Kissinger. «Dealing with a new Russia; the amazing events in Moscow create a chance to reshape U.S. policy and build a framework for peace». *Newsweek*, 2.9.1991, ст. 60-64.
30. У тижневику *Тайм* за 9.9.1991, ст. 34 появилось було на цю тему сатиричне мудрування. Починається воно із ствердження, що поскільки стара назва СССР є вже історія, то йдуть розшуки за новою назвою. «Між кандидатами є: Союз Суверенних Советських Держав (фаворит Горбачова), Евроазійська Економічна Спільнота, Комонвельт Суверенних Держав Європи й Азії. Один цинік навіть сугерував — Клюб Покалічених Націй». А от її кінець: «Совети (чи бувші совети) повинні вважати, щоб не назвали свою країну Basically United Sovereign Territories». (У скороченні — це B.U.S.T., тому й наголовок цього мудрування «U.S.S.R. or B.U.S.T.») Знов же у щод. *Вашингтон Пост* за 1.10.1991 появилась була редакційна «Announcement: a contest». Не відомо нам скільки листів прийшло до редакції як відгук на цю редакційну, та у числі за 26.10. ціла частина, призначена на листування, була виповнена цими відгуками (разом 20). Один з них пропонував SOUNFORES, акронім для Soviet Union Former Republics, від цього прикметник Sounforian, а мешканці — Sounforians. Ще інший пропонував URUP, тобто Union of Russia, Ukraine and the Republics.
31. Henry Kissinger. «Russian minefield». *The Washington Post*, 17.9.1991, ст. A19.
32. «The Former Soviet Union». Там же, 1.9.1991, ст. C6.
33. «The Ethnic archipelago». *The New York Times*, 3.9.1991, ст. 22. У цьому ж щоденнику за 14.9. на ст. A18 появилася був вартий уваги коментар Карла Е. Маєра п. н. «Woodrow Wilson's dynamite; the unabated power of self-determination». От його початок: «Якщо б хтось вибрав людину години для покомуністичної Європи, то нею напевно був би Вудров Вільсон, давно вже померлий і рідко згадуваний. Він же був тим президентом, який інформував Конгрес у 1918 р., що 'самовизначення не є тільки фраза. Це є імперативний принцип дії, який відтепер державні мужі ігноруватимуть на власне ризико'. Від Балтики до Адріатики, від України до Балканів, гноблені мільйони вдихнули нове життя у його категоричний — і часто клопітливий — імператив. Справді, якщо змірити результати, то Вільсон виявився успішнішим революціонером, ніж Ленін». А от закінчення:

«Вільсон, який помер переможений й огірчений, заслужив епітафу, якою лондонці нагородили Сера Хрістофера Врена: «Якщо ти бажаєш побачити його пам'ятник, поглянь довкола».

34. Margaret Thatcher. «We must not falter now». *Newsweek*, 2.9.1991, ст. 34-35. Як виходить із цілості її міркувань, то вона тепер інакше думає, як тоді, коли була в Києві. Цитати як мотта до цієї статті взяті якраз із цього її есею, де вона каже ще таке: «Лекція цього століття є така, що країни, які зліплено разом штучно, розпадутися. Національні ідентичності придушити неможливо».

35. Russell Watson (і друрі). «End of an empire». *Newsweek*, 9.9.1991, ст. 18-23.

36. «A Chastened character in search of a role; humiliated but determined to hang on to his powers, Mikhail Gorbachev exerts his formidable strength». *Time*, 9.9.1991, ст. 42.

37. Douglas Stanglin. «An imperfect union; the emerging confederation must survive the winter, nationalist fever and political feuds». *U.S. News and World Report*, 16.9.1991, ст. 40.

38. The Editors. «The world turned right side up». *National Review*, 29.9.1991, ст. 8. Позиції Горбачова і Єльцина зформовані при кінці вересня, час не мінє, а підсилює. У випадку з Горбачовим репортери мали нагоду це підкреслити в часі перебування Горбачова в Іспанії для відкриття мирної конференції між Ізраїлем і його арабськими сусідами. Майкел Доббс інформував з Москви: «В часі, як советський президент Міхаїл Горбачов і його міністер зовнішніх справ Борис Панкін були в центрі міжнародної уваги у зв'язку з близькосхідною мирною конференцією, багато із його домашньої політичної підстави від нього відібрано». («Soviet government faces closing of 70 ministries; republics step up attack on central power». *The Washington Post*, 3.11.1991, ст. A26) Позицію Єльцина репортери мали нагоду підкреслити у зв'язку з його реакцією на бажання чечено-інгушців вийти із Російської Федерації. (Michael Dobbs. «Yeltsin cracks down on Russian region; Chechen-Ingush under state of emergency». Там же, 9.11.1991, ст. A20).

39. John Lancaster. «Pentagon's annual Soviet military book tracks swiftly moving target». Там же, 5.10.1991, ст. A6.

40. Douglas Stanglin. «The KGB's unsolved mysteries; the secrets in the basement». *U.S. News and World Report*, 9.9.1991, ст. 27.

41. Charles Lane. «How the West can win the new world order». *Newsweek*, 9.9.1991, ст. 33.

42. Stanley W. Cloud. «East-West relations after the war; Bush is cautious as the collapse of Moscow's empire offer new challenges for the U.S.». *Time*, 9.9.1991, ст. 16.

43. Louis Uchitelle. «As Soviet republics gain power, U.S. scrambles to decide on a policy». *The New York Times*, 27.10.1991, ст. E3.

44. «Gorbachev or the republics? A new schism in Washington». *U.S. News and World Report*, 4.11.1991, ст. 41.

45. Nikola Antonov (Reuters). «Ukraine declares independence, sets referendum». *The Washington Post*, 25.8.1991, ст. A32.

46. «As Ukrainians uproot party, communists head for hills». та Bruce Lambert. «Cheer in New York». *The New York Times*, 26.8.1991.

47. Serge Schmemann. «Soviet leaders press a rebellious Ukraine to remain in the Union; plea for survival». Там же, 29.8.1991, ст. A1, A12.
48. Francis X. Clines. «Ukraine and Russia trying to heal their injured ties». Там же, ст. A18.
49. «The jagged pieces of the Soviet empire». Blair Ruble. «Democracy's chance in Russia». Там же, ст. A49.
50. От приклад. Відбувається вершинна конференція членів НАТО в Римі, й із цієї наради репортер інформує: «Чутливість НАТО до справи нуклеарного розповсюдження піднеслася із недавніми заявами лідерів України і Казахстану, що вони не бажають перенесення нуклеарної зброї, там розміщеної, на територію Росії. Лідери НАТО заявили, що їх затурбувало повідомлення, що Україна плянує розбудувати незалежну армію, бо це ускладнює переведення східньо-західного договору про зменшення величини армій в Європі». (William Drozdiak. «Soviet cautioned on A-arms». *The Washington Post*, 9.11.1991, ст. A1, A21).
51. Francis Clines. «Apparatchik to nationalist: Ukrainian's fancy footwork». Це на ст. A1. Продовження ж на ст. A11 мало наголовок: «Apparatchik to rebel: a Ukrainian's Odyssey». *The New York Times*, 30.8.1991.
52. Clifford Krauss. «Ukraine chief faces hurdle in quest for U.S. recognition». Там же, 30.9.1991. Цитуємо із передруку у щод. *Amerika*, за 3.10.1991, ст. 3.
53. David Remnick. «Ukraine nationhood: daunting reality; long-sought independence brings euphoria and new challenges». Це на ст. A1, а продовження на ст. 115: «We are not Indiana': Ukraine begins transformation to nationhood». *The Washington Post*, 25.9.1991.
54. Francis X. Clines. «Lawmakers in Ukraine resist economic unity plan». *The New York Times*, 18.9.1991, ст. A8.
55. Margaret Shapiro. «Ukraine to reject Soviet economic pact». *The Washington Post*, 18.10.1991, ст. A28. Подібно інформував своїх читачів і щод. *Chicago Tribune*: «Надії втримати разом це, що залишилося із Советського Союзу, потерпіли більшу невдачу в четвер 17 жовтня, коли Україна, друга наймогутніша республіка, заявила, що вона не хоче підписати критичний новий економічний договір». (Vincent J. Schodolski. «Ukraine rejects economic union: objections raised in sharing of Union debts». Цитуємо із передруку у щод. *Amerika* за 24.10.1991).
56. Eleanor Randolph. «Gorbachev, republics issue appeal to Ukraine; Kiev legislature moves to create military». *The Washington Post*, 23.10.1991, ст. A4. Тут варто відмітити, що раніше *U.S. News and World Report*, мав наступну інформацію: «Це є знак часу у советському війську: офіцери і вояки частини 63-349 советської армії, розміщеної у карпатській мілітарній окрузі України, минуло тижня заявили, що вони є готові присягти на вірність українському народові й урядові республіки». (Bruce B. Auster. «Shrinking the Soviet military; a dispirited army in a disintegrating country». 14.10.1991, ст. 31).
57. «Washington whispers; U.S. fears military confrontation in the Ukraine». Там же, 28.10.1991, ст. 33.
58. Fred Hiatt. «Gorbachev to ask Bush to help preserve Union; aide predicts plea at Madrid meeting». *The Washington Post*, 27.10.1991, ст. A34.

ДІЙОВА СПАДЩИНА ШЕВЧЕНКОВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (За журналом «Українські проблеми», ч.1, 1991, Стрий, Україна)

Зосередження уваги нашої громадськості на цьогорічних роковинах історичних подій не випадкове. Це наслідок поглибленого усвідомлення відомої правди: наше теперішнє коріниться в нашому минулому, а майбутнє виростає із ґрунту теперішності.

Яка ж є ця наша теперішність? А вона така складна і така оманлива, що будь-кого може звести на манівці. Сьогодні треба опитувати одні одних: чи ви, друже, твердо вірите в самостійну Україну? Чи ви далі визнаєте доцільність визвольної боротьби за неї? А якщо так, то чому ви дозволяєте своїм землякам втрачати цю віру?

Ще Тараса Шевченка журили ці питання. Його наступника, Івана Франка, вони спонукали написати:

*Народе мій, замучений, розбитий...
Твоїм будучим душу я тривожу.*

Як у Шевченкові і Франкові часи, так і сьогодні, надто багато українців відтягають дві чужі сили: великодержавна русифікація на рідних землях і побутова асиміляція в розсіянні. В Україні вже донікуди загнuzдали українську мову і культуру, до абсурду звузили українське самоуправління. Слово «українець» там знецінили такою мірою, що весь наш нарід досі стоїть перед лицем людства, «мов паралітик той на роздорозжж», все ще «людським презирством, ніби струпом, вкритий».

Проти цього зашморгу московських шовіністів і їхніх самосадних інтернаціоналістів піднялась у народі нова хвиля обурення і відродженої національної гідності. Але водночас там прилюдно лунають голоси зневіреної трудової інтелігенції, голоси утоплених душ дійсно щирих українців, які кажуть: «Ми любимо українську мову, але вже не мучте її, не будіть — вона вмирає...». Тим часом навіть від українців, свідомих свого національно-культурно-політичного «я», там чуємо пропозиції укласти якусь нову «конфедерацію» України з Росією. Вони закликають українських емігрантів і їхніх нападків підтримати цю ще одну великодержавну фікцію і навіть власними фондами зміцнити її розслаблену економіку. В ім'я ілюзорних добросусідських стосунків вони готові подарувати Кримський півострів татарам, а далі, може, відокремити від Українського Материка Волинь, Галичину, Буковину і Закарпаття. Зовсім так, як нишком-тишком 45 років тому київські адміністратори відокремили від України Підляшшя, Холмщину і Лемківщину.

Загальне становище української державницької справи погір-

шилося тим, що під впливом т.зв. «крайових голосів» деякі українські емігранти також заплуталися в чужоземних політичних спекуляціях. Навіть дехто з колишніх прихильників Воюючої України обіцяє не експортувати революційно-визвольних ідей з еміграції до Української ССР, так немовби ідея самостійної України справді це тільки вигадка закордонних чинників, а не щирий вияв прагнень нашого народу.

На всі ці маячєння ми знаходимо гірку, але дуже влучну відповідь у рідному минулому — в Тараса Шевченка:

Неначе люди подурили...

Німі на панщину ідуть

І діточок своїх ведуть.

Ось яка наша теперішність у Краю і в розсіянні по всьому світу. Одначе, з нею не треба миритись — за своє майбутнє треба боротись. Під чим проведом? Якщо ми хочемо втримати правильний курс польоту космічного корабля нашої державности, тоді головним пілотом нашим мусить далі бути Тарас Шевченко. Стіни його стернової кабіни викладені сторінками його «Кобзаря». Для нас, українців, вони мають таке саме тривале значення, як у духовному житті людини мають кам'яні таблиці з Божими заповідями. Бо Тарас Шевченко перший навчив нас, що українська нація — це ніщо інше, як морально-історична спільнота «і мертвих, і живих, і ненароджених земляків» його в Україні та поза її межами. Цим словом Шевченко визначив духовно-історичний зв'язок кожного українця з культурою і державністю свого народу, визначив відповідальність кожної української людини за теперішню і майбутню долю всієї української спільноти. Це Шевченко своєю небуденною поетичною творчістю, щирим криком сорому і болю будив наш народ до усвідомлення ганебности своєї неволі. І він криком гніву та протесту розкрив усю злочинну структуру рабовласницької імперії як великої тюрми народів. Крилатим висловом «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» Шевченко перший своїм сучасникам і всім наступним поколінням українців унаочинив потребу відновлення рідної державности як єдиного гарантора вільного, всебічного розвитку нашого народу нарівні з іншими. Сміливим заклик до волелюбних кавказців — «Борітеся — поборете, Вам Бог помагає, За вас правда, за вас слава і воля святая» — Шевченко Божим і природним законом обґрунтував право поневолених народів на революційно-визвольну боротьбу. І був це голос революціонера-пророка, не російського декабриста чи советського дисидента, що компромісними реформами хоче стару імперію перебудувати в нову, ефективнішу тюрму народів з добровільними в'язнями в ній. Шевченків принцип, що всяку рабовласницьку імперію треба розмонтовувати, а не ремонтувати, людство частинно застосувало щойно після Другої світової війни: кілька десят колоній в Азії, Африці та Латинській Америці визнано самостійними суверенними державами. Щоб той самий принцип

вирешті застосувати до останньої колоніальної імперії — Советського Союзу — то за це безкомпромісно мусять далі боротися всі поневолені Росією народи, а насамперед — український народ.

Головним організуючим чинником у цій боротьбі досі був і далі буде народовладний визвольний націоналізм.

Що являє собою і на чому ґрунтується наш український визвольний націоналізм? Якщо переглянути основні ідеї та головні дії українського визвольного руху, тоді ясно, що вирости вони на українському ґрунті, оформилися власним, не позиченим розумом. Це ж Шевченко своєчасно остеріг українських інтелектуалів не наносити з «чужого поля» «великих слів велику силу». Він радив їм користуватися власним розумом і придбаним досвідом із рідного минулого. Ясно, не всі послуhalись його поради, не всі українці прийняли його визвольну концепцію, але суперечні вітри історії не зовсім розвіяли Шевченкове вчення. Актами 22 січня 1918-1919 рр. таки відновлено Самостійну Соборну ні від кого незалежну Державу українського народу. Побудована конституційно під Шевченковим прапором, ця наша держава мусіла в той час бути зразком для всіх народів Європи й Америки: своєю широкою народовладністю і справедливістю суспільного ладу, цілковитою рівністю всіх її громадян без уваги на їхній рід, стать, расу, релігійні та політичні переконання.

На цих самих Шевченкових ідеях і на державницькій традиції вже української визвольної війни 1917-1920 рр. створилася ОУН (1929 р.). В її програми та в її діяльності протягом 60-ти років сильно проявилось почуття солідарності її членів з усією спільнотою, спільнотою «і мертвих, і живих, і ненароджених» земляків Шевченкових на всій історичній території України та поза нею. Згадайте, наприклад, як на очах у всього людства Москва у 1932-33-му рр. нищила голодомором мільйони українців в Українській ССР та на Кубані. А тоді 19-річний бойовик ОУН Микола Лемик пострілом у представника геноцидно-московського режиму у Львові привернув увагу байдужого світу до цього большевицького злочину. Це, врешті, був яскравий доказ відчуття органічної єдності всіх частин розчленованої української нації. Як цей бойовик, так і всі члени ОУН вважали, що агресія Росії та інших сусідів 1918-1920 рр. ніяк не перекреслила юридичного існування суверенної Української Держави. Агресори далі залишилися тільки незаконними окупантами. Це засвідчив молодий виховник Юнацтва ОУН Ярослав Стецько у Львові 1936-го року. Тоді він прилюдно заперечив право польських суддів судити його на державній території України. Він казав: «Я визнаю, що Українська Держава існує. Існує вона потенційно в серцях українського народу, існує вона правно в наших душах. Змислом цілого мого життя було, є і буде — Україна вільна, Україна Соборна, Україна без холопа і без пана. Я вірю в перемогу. Я вірю так сильно, що можна вмерти. З цього шляху мене не заверне ніщо: ані тортури, ані

пекло, тюрми, ані смерть. Україна повинна стати ідейним, моральним і культурним центром, довкруги якого повинні зосереджуватися змагання інших поневолених народів». Так говорив Ярослав Стецько перед обличчям польських суддів у Львові. Сказано ясно і сказано згідно з Шевченковою вірою в перемогу: що загарбник, навіть найбільш неситий, «не виоре на дні моря поля», якщо ця наша віра перетвориться у визвольний чин.

Наш визвольний український націоналізм видав цих борців з таким високоідейним приреченням — Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї! Згідно з цим приреченням жили і діяли тисячі українців та українок, не тільки членів ОУН, але й прихильників активної самооборони, світських та духовних, вчених, інтелігентів, письменників, економістів, професіоналістів, селян і робітників. Хто з них свідомо вибрав другу частину цієї дилеми-присяги, тих ми величаємо героями, бо вони (а їх тисячі!) власним життям проголосували за Самостійну Соборну Україну.

Коли на тлі теперішнього знецінення всіх моральних вартостей у світі згадуємо отих українських героїв, тоді мимоволі на думку насуваються питання: чим керувалися вони, ці українські герої? Що давало їм ту моральну снагу, щоб у критичному моменті перейти межу, яка розділяє героїв від пересічних патріотів? Це не була тільки їхня віра у справедливість своєї справи. Сама віра не завжди спонукує вибрати радше смерть, як зламати присягу. Та й саме усвідомлення історичних прав свого народу на власну самостійну державу не завжди допоможе опертися тискові псевдонаукових і фальшиворелігійних аргументів озброєного ворога. А втім, бувало, малі хлоп'ята і дівчатка, які ще не могли мати ані такої віри, як дорослі, ані того знання своєї справи, але добровільно потайки несли в ліс воякам УПА та бойовикам ОУН трохи постачання: одну хлібину, глечик молока чи води, або якусь пересторогу. За це ждали їх побої, тортури, а то й смерть, якщо попалися до рук озвірілого наїзника. А все-таки ці діти зважувалися на ті скромні — та які ж героїчні! — вчинки. Чому? А тому, що так само, як і їхні батьки й матері та земляки різного віку, вони відчували свій зв'язок з рідною спільнотою. Тую країну з її природою і людьми вони любили тією благородною любов'ю, що, як писав 19-річний Іван Франко, «за нас пішла на хрест». Ця любов «не горда, чести не бажає, Терпить, відплати не шукає».

Перший український зразок такої душевної наснаги наші герої знайшли саме у Шевченковому признанні. Він писав:

*Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
... За неї душу погублю!*

Таку можливість передбачав Шевченко тому, що він сам справу спасіння, визволення України ставив у своєму житті вище, як справу спасіння власної душі. Для себе і для всіх українців усіх часів він встановив небуденно високий ідейний принцип:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... во врем'я лютє,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!*

Значить, не за своє спасіння, але за спасіння й визволення України треба нам всім молитися своїм останнім віддыхом, останньою своєю думкою в тяжку хвилину прощання з життям.

Наші борці, бойовики ОУН і вояки УПА, саможертвовні герої, виховані на Шевченковому визвольному націоналізмі, відзначалися саме такою силою духу в найтяжчі хвилини випробувань. Коли вони йшли на шибеницю в польській окупантській тюрмі, коли в їхні обличчя цілилися німецькі автомати, коли в їхніх потилицях застрягали московські кулі, коли в землянках ворог закидував їх гранатами або коли на полі бою, тяжко ранені, дострілювалися власною рукою, щоб не потрапити в полон, — тоді останні їх слова були: «Слава Україні!» Тоді їхній останній віддых належав справі визволення свого народу, тоді остання їхня думка благала: «Боже, Україну охорони...» Такі саможертвовні борці-герої походили з кожного прошарку українського суспільства, і всі вони керувалися тією самою благородною любов'ю, яка «за нас пішла на хрест».

При тому не забудьмо ще і того, що також наші верховні провідники ніколи не були і не могли бути слабші духом, як їхній Учитель-Пророк та їхні пересічні рядові борці. Президент другої Української Народньої Республіки Симон Петлюра, засновник ОУН полковник Євген Коновалець, президент Карпатської України о. доктор Августин Волошин, Головний командир УПА і Голова Президії УГВР генерал Тарас Чупринка-Шухевич, Провідник революційної ОУН Степан Бандера і Владики обох наших святих мученицьких Церков відзначалися тією любов'ю і почуттям обов'язку супроти спільноти «і мертвих, і живих, і ненароджених» земляків Тараса Шевченка. Вони чесно боролися і гідно віддали своє життя за Шевченкову концепцію Самостійної Соборної Християнської Держави українського народу.

Як нам охоронити цю дійову спадщину Шевченка? Щоб зберегти цю Шевченкову державницьку спадщину як дійову силу, нам треба заново, всебічно і яскравіше, ніж досі, висвітлити ідеалістичний характер і правдиву історію українського визвольного руху в усіх його виявах. Партиїні агітатори і несумлінні вчені на службі в окупанта видерли цілі сторінки історії життя й боротьби нашого народу за свою державну самобутність. Ролю українця вони звели до ролі наймита Москви, наймита імперіяльної кляси партійних вельмож. Всілякими вигадками вони запламували чесне ім'я українських патріотів і всього націоналістичного руху в Україні і за її межами. Тому, в першій мірі, нашим землякам на рідних землях треба засвоювати правдиве наукове розуміння рідного націоналізму, треба засвоювати вміння відрізнати його від великодержавного шовінізму, себто імперіялізму. Та й нам самим го-

диться глибше усвідомити безкорисливу жертвенність, ідейність і гуманність українських націоналістів та їхньої ідеології.

Ця ідеологія ґрунтується на всенародній любові, на солідарності всіх прошарків рідного суспільства і на щирому пошануванні суверенності всіх поневолених і неагресорських державних народів. Український визвольний націоналізм відкидає всяку самоізоляцію усамотійнених народів, словом і чином підтримує співпрацю визвольних рухів у боротьбі проти кожного великодержавного шовінізму, головню російського. Це ж навколо українського визвольного руху зосередилися визвольні рухи поневолених народів в Антибольшевицькому Бльоці Народів (АБН).

Поряд із цим також треба дбайливо охороняти ідейний авторитет справжнього творця українського визвольно-державницького націоналізму Тараса Шевченка. Його могутнє Слово далі намагаються приручити до новоімперіального воза злощасні інтер-націоналісти, себто всі ті, що на рідних землях помагають «москалеві господарювати та з матері полатану сорочку знімати». «Полатана сорочка» Матері-України сьогодні — це якраз ота придушена режимниками українська мова і культура і рештки державно-політичної свідомости в народних масах. Бо тепер наш народ знову опинився майже на початкових вихідних позиціях, позиціях, з яких виводив його Шевченко 150 років тому. Тоді треба було спочатку творити єдину українську літературну мову, єдину літературу для всіх українських земель під різними окупантами. І тоді далі треба було творити єдине українське суспільство з візією самостійної держави та спільною боротьбою за відновлення її.

Навколо Шевченка тоді зібрався невеличкий гурток патріотів, а ворогів його ідеї було мільйони. Сьогодні, коли наш народ розлився на півсвіта, а борців за його визволення нараховується тисячі тисяч, — перемога в нашій визвольній боротьбі можлива і певна. Очевидно, якщо із зміцненою вірою в перемогу, зі збільшеним знанням своєї справи та з оновленою всенародною любов'ю, солідарністю об'єднуються у визвольній Шевченковій Колоні всі українські самостійницькі сили, адже це до них, до Вас, і до нас усіх із далекого минулого кличе Тарас Шевченко:

*А ви Україну ховайте. . .
Не дайте Матері, не дайте
В руках у ката пропадать!*

Присвяти Покійним

З великим смутком і болем повідомляємо членів, симпатиків і юнацтво ОУН та українську громадськість у Великій Британії, що у вівторок, 14 січня 1992 року у вечірніх годинах несподівано відійшов у вічність —

сл. п. ВОЛОДИМИР ГУМЕНЮК

довголітній член Теренового Проводу ОУН, член Дирекції Української Видавничої Спільки і від 1986 року керівник її друкарні в Лондоні, технічний редактор журналу «Визвольний Шлях».

Покійний Володимир Гуменюк народився 12 квітня 1948 року в Ганновері, Німеччина, звідки приїхав до Англії зі своїми батьками. Початкову освіту сл. п. Володимир здобув у Брадфордї, а середню і вищу в Римі в Українській Папській Малій Семінарії, яку закінчив свідоцтвом зрілості — матурою.

Після закінчення студій повернувся до Англії, де поступив на працю до УВС. До ОУН вступив у 1974. Був членом СУБ і СУМ. Особливу увагу присвячував вихованню української молоді, і як член Крайової Управи СУМ, а останньо як голова лондонського Осередку СУМ, віддав цій ділянці багато років свого короткого, але творчого життя.

З його передчасним відходом у вічність Організація Українських Націоналістів, патріотична українська спільнота, Українська Видавнича Спілька, а особливо молодь понесли велику втрату, бо відійшов від нас відданий українській справі націоналіст, який все своє життя присвятив служінню українській нації.

Горем опечаленим Дружині, дітям, батькам і всій родині Покійного висловлюємо наше найглибше співчуття.

Вічна і славна Йому пам'ять!

**Тереновий Провід ОУН
Дирекція, члени і працівники
Української Видавничої Спільки, Друкарні,
Української Інформаційної Служби
і Редакції журналу «Визвольний Шлях»**

Микола МУШИНКА

ВОЛОДИМИР ЯНІВ

(21.11.1908-19.11.1991)

Мабуть, із всіх учасників пражської міжнародної україністичної конференції, що відбулася у червні 1991 р., її учасникам найбільше запам'ятався 83-річний професор Володимир ЯНІВ з Мюнхену, який приїхав на конференцію разом з дружиною Софією такого ж віку. Оця нерозлучна елегантна пара вже своєю появою викликала симпатії, а коли старенький професор піднявся на трибуну і виголосив запальну промову про Український Вільний Університет, симпатії публіки перетворилися в загальне захоплення.

Після конференції ми з ним зустрічалися на літній сесії УВУ у Мюнхені, де він читав лекції майже сотні студентів і аспірантів, що прибули на курси українознавства із України та країн колишнього соціалістичного блоку. Знов його лекції викликали загальне захоплення, бо це були не суто академічні лекції, а жива розмова про українську історію та культуру, творцем якої був він сам.

Цими днями із Мюнхену надійшла сумна вістка: 19-го листопада перестало битися серце цієї шляхетної людини. Умер він два дні перед своїм 83-ім днем народження. Похоронено його у спільній могилі членів НТШ у Сарселі у Франції.

Володимир Янів народився у Львові в сім'ї середньошкільних учителів. Матері він не зазнав, бо померла вона при його народженні. У Львові він з відзнакою закінчив Українську академічну гімназію (1927 року), де його улюбленими учителями були: Юліян Рудницький, відомий у літературі під псевдонімом «Опільський», довгорічний голова «Просвіти» М. Тарашківець та україніст М. Галушчинський. В нижчих класах гімназії він вступив у «Пласт», згодом став чільним діячем Союзу української націоналістичної молоді. Після закінчення гімназії він поступив у Львівський університет, де вивчав історію та психологію (у проф. М. Кройца). Тут він з успіхом захистив магістерську працю з експериментальної психології. Навчання він поєднував з активною працею у студентському русі.

Був членом Крайової екзекутиви Організації Українських Націоналістів, редактором журналів «Студентський шлях», «Наш клич» та цілого ряду інших, переважно нелегальних видань. За

свою діяльність на національній ниві він не раз опинявся за ґратами. Від 1928 по 1939 р. він був понад 10 разів ув'язнений. Найгрізнішим для нього був арешт від червня 1934 р. по серпень 1937 р., пов'язаний з вбивством міністра внутрішніх справ Польщі ген. Бр. Перацького. Витримавши найжорстокіші катування, він не зломився і не видав нікого із своїх товаришів. У зв'язку з цим арештом його перед заключними іспитами було звільнено з університету і заборонено вчитися на території Польщі.

Нових «визволителів», що прибули із Сходу у вересні 1939 р., він вже не чекав, а пішки вибрався із Львова до Перемишля. Звідти він потрапив у П'єщани у Словаччині, де прожив майже два місяці, згодом виїхав через Відень до Берліна, де перебував від грудня 1939 р. до червня 1941 р. В 1940 році Янів став студентом Берлінського університету. Війна застала його у Кракові, де він залучився у роботу Українського Національного Комітету (УНК). Вже в липні 1941 р. гестапо його арештувало. Під час 15-місячного перебування у в'язниці він почав писати дисертацію на тему «Про душевні віддіювання тюремного ув'язнення», яку серпні 1944 р. захистив у німецькому університеті (600 стор. машинопису; досі не надрукована).

Після війни разом із тисячами інших українських емігрантів В. Янів опинився в Австрії у таборах для переміщених осіб. Влітку 1946 р. він переїхав до Мюнхену і з перших днів нав'язав співпрацю з Українським Вільним Університетом, переміщеним сюди із Праги. В 1949 р. за працю «Психологічні основи окциденталізму» йому було надано звання доцента, в 1963 р. він став професором УВУ.

Від 1952 р. доля В. Янева була пов'язана з Науковим товариством ім. Шевченка у Сарселі під Парижем, дійсним членом якого він був від 1950 р. Шістнадцять років (1952-1968) він був науковим секретарем НТШ. Історії НТШ він присвятив кілька десятків статей. Активно працював у редакції 'Енциклопедії українознавства' (під керівництвом В. Кубійовича). Був заступником голови НТШ в Європі, редактором «Записок НТШ», організатором наукових сесій НТШ (зокрема «франківських» і «шевченківських»). Працюючи в Сарселі, В. Янів не припиняв своєї співпраці з УВУ.

В 1961-64 рр. він був продеканом філософського факультету, в 1964-68 рр. головою Делегатури УВУ у Франції. В 1968 р. повернувся у Мюнхен і до 1986 р. його щороку було переобирано ректором УВУ. У цей складний час йому вдалося не лише зберегти УВУ перед розпадом, але й роздобути кошти для його існування, стипендії для студентів, придбати викладачів тощо. Все це коштувало його багато енергії, сил і здоров'я. Концепцію УВУ він подав у своїй інавгураційній лекції, виголошеній у 1968 р. Сам він викладав в УВУ психологію, соціологію, філософію, історію та цілий

ряд інших дисциплін. Регулярно публікував щорічні звіти про діяльність УВУ, редагував «Наукові записки УВУ», «Монографії УВУ» тощо.

З 1963 р. В. Янів був професором Українського Католицького Університету (УКУ) в Римі і вже в перший рік свого професорування організував наукову конференцію «Релігія в житті українського народу», матеріали якої видав окремим збірником під тією ж назвою (1963). В 1984, 1988 рр. він влаштував два наукові конгреси до 100-ліття хрищення Руси-України. Певний час (1947-48) викладав психологію в Українській духовній семінарії в Гіртбергу. Історії Церкви на Україні В. Янів присвятив низку своїх праць. В 1953 р. він заснував Український християнський рух, в 1957 і 1967 рр. очолював українські делегації на Всесвітніх Християнських конгресах. Окремою книжкою вийшла його праця «Нарис історії Українського богословського наукового товариства» (1969).

Був почесним членом Української вільної академії наук у Нью-Йорку та кількох європейських наукових товариств.

Публікаційна діяльність В. Янева неймовірно багата, причому працював він у різних галузях, часто далеких одна від одної. Особливо цінними є його теоретичні праці з ділянки психології в'язня, побудовані на підставі вражень з німецьких, польських та советських концентраційних таборів. Вже в 1948 р. з'явилася друком його книжка «Німецький концентраційний табір», в якій зведено багато доказів про пляномірне винищення нацистами цілих національних та етнічних груп. Ніби продовженням цієї праці є його розвідка «Поезія у в'язниці» (1952), побудована на більш широкому матеріалі. Із соціологічних праць В. Янева особливо цінні його розвідки про українську родину та підручник «Нарис соціології» (Мюнхен, 1949). Соціологічному аналізу він піддавав не лише творчість Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, але й творчість В. Симоненка, І. Калинця та інших представників нової української літератури.

Сам Янів був непересічним поетом. Вірші він почав писати ще будучи гімназистом, друкуючи їх у журналі «Молоде життя» (під псевдонімом «Кусоніс»). В тому ж журналі появилася і прекрасна його новела «Не плач» (1928), присвячена батькові. Свій поетичний доробок він видав пізніше у чотирьох збірках: «Листопадові фрагменти», «Сонце і ґрати» (1941); «Шляхи» (1951) та «Життя» (1975). Кожна з них становить вагомий внесок в українську поезію. Характерно, що в 1941 р. О. Теліга залучила вірші В. Янева у свою антологію «Буде буря» (не опубліковану).

В. Янів добре розбирався і в питаннях образотворчого мистецтва, будучи організатором цілого ряду виставок, головним чином

молодих художників: О. Мазурека, В. Стрельникова, Х. Куриці-Цімерманн, В. Сазонова, М. Мороза та ін.

Майбутній історик України не обійдеться і без мемуарної літератури В. Янева, зокрема без його спогадів про Є. Коновальця, І. Чмолу, О. Штуля, галицький «Пласт», ОУН, студентський рух тощо. Окремі біографічні розвідки він присвятив З. Кузелі, Р. Шухевичу-Чупринці, Й. Сліпому, С. Бандері, Д. Донцову, А. Мельнику, М. Міхновському, Н. Полонській-Василенко, Ю. Панейку, О. Шульгинові, В. Кубійовичу. Деяким з вищеназваних постатей він присвятив окремі монографії.

Відомий В. Янів і як бібліограф, зокрема покажчиками видань НТШ, УВУ, УБНТ та окремих авторів (напр. Й. Сліпого, З. Кузелі). Чимало він спричинився і до справи популяризації української культури серед чужинців, репрезентуючи українську науку на численних міжнародних конгресах і симпозіумах.

Та чи не найважливішою ділянкою спадщини В. Янева є його публіцистика — сотні статей, розкиданих по десятках газет і журналів. Він відгукувався на багато культурних і політичних подій в Україні, однак центром його уваги було життя української еміграції.

На еміграції В. Янів тішився заслуженою повагою. До 75-річчя з дня його народження під редакцією О. Горбача вийшов прекрасно упорядкований 1096-сторінковий «Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева» (Мюнхен, 1983), в якому взяло участь 75 авторів. На рідних землях В. Янів і по сей день залишається майже невідомою особою, хоч весь свій талант, сили і здібності він віддав на службу Україні. Жив надзвичайно скромно. Єдиним його багатством були книги. У советській Україні його обзивали найбруднішими епітетами, але це не відрадило його від праці на благо свого народу. Від юних літ він вірив, що надійде час, коли Україна стане Вільною Незалежною Демократичною Державою і робив усе, щоб наблизити той час. Хотілось би, щоб визволена Батьківщина хоча б після смерті пом'янула його «незлим тихим словом». А Володимир Янів і справді заслуговує на те.

АВТОР ПРО СЕБЕ

Коротко про себе. Василенко Петро Пантелійович, народився 1937 року в селі Мартова Печенізького району Харківської області в сім'ї селян.

Свого часу закінчив Харківський сільськогосподарський інститут імені В. В. Докучаєва. 30 літ працював за фахом безпосередньо на селі. Нині інвалід II групи. Доконала адмінкомуністична система влади.

Останні роки, як член РУХу, Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка «Просвіта», а ще раніше як взагалі національно свідомий патріот своєї землі, працював і працюю на національне відродження, пропагуючи в десятках статей українську мову, історію, культуру, визначних діячів України, створивши районну організацію «Просвіти».

Пишу з шкільних років. Друкуюся з 1957 року. Друкувався майже в усіх «товстих» українських часописах, в «Україні», в десятках газет. В основному друкував пейзажну лірику.

Видав збірки поезій «Двоколос» (1976), «Моя біографія — поле» (1979), «Кленове клечання».

Широкої слави не зажив, та в своїм сильно зрусифікованім краю маю вдячних читачів, яких пригорнув до рідного слова.

Підготував ще три рукописи віршів. «Степова калина» 8 літ лежить у місцевому видавництві, давно лежить у видавництві «Радянський письменник» збірка «Таємниця хмар», а на столі — «Осіннє осоння». Найбільш зрілими творами вважаю поезії в невиданих книгах. Тут і біль за Україну, і захоплення славним її минулим, і надії на майбуття, філософська лірика, пейзажна.

10.10.1991 р. Харківська область.

Петро ВАСИЛЕНКО

ШЕВЧЕНКО. БЕРЕЗЕНЬ 1861

Я ж небагато в тім раю
Благав, і нині ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

Т. Шевченко

В той рік весна спізналася на Північ.
А він же виглядав її щоднини,
Бо кликали звенигородські півні
В обійми великодні України,
І чебрецеві запахи узгір'їв
До нього озивались крізь завії.
Тож він, як в себе, в одужання вірив,
На веснозцілення плекав надії.
О, як хотілося нестерпно жити!
А кашель душить, розтинає груди,
А з України... пахне стежка в житі,
Дівчина квітне, в гості кличуть люди!
«Тарасе! — учувається. — Шевченку!
Ну, де ти забаривсь; кобзарю-сину?!»
«Я чую, земле! Я вернуся, ненько!
Збудую дім, засватаю дівчину...»
Не спалося... Ввижались дикі ружі...
І земляки тьмяніли вечорово —
Будили біль і гнів: «Я на сторожі
Рабів отих малих поставлю слово!...»
І враз відчув — воскрес Дніпро широкий
І крига смертна зникла в шумовинні,
А сам він, круточолій, кароокий,
У вікових папасі й кожушині
Пішов великотрудними шляхами,
І всі дороги, що лягли світами,
Лягли в ім'я, во славу України!

УКРАЇНСЬКА МОВА

Народна мова — це святиня!
У ній, як спадок поколінь,
Спів соловейка на калині,
Криниць свіжиста глибочінь,
На полі брані ворон кряче,
В Царграді Байда турка б'є,

А Сагайдачний степом скаче,
За правду Гонта повстає,
Дніпровська вольниця гуляє,
Хмельницький в бій веде полки,
Тарас на кобзі думи грає,
Ідуть шляхами чумаки,
Журливий явір над водою,
Барвисті ружі вздовж села,
Проходить дощик стороною,
Краплина скагує з весла,
Русалка косу розплітає,
Зірниця падає в жита,
Веселка над полями грає,
В майбуть зернина пророста...

Велична українська мова,
Як плин Дніпра, орла політ!
Як небо в морі, в кожному слові
Відбивсь глибинно білий світ.

* * *

Хочеться плакати рідною мовою
Дядьку Петрові в Зеленім Клину.
Мовчки в німу далину
Дивиться тугою сіро-зимовою.

Плаче, сумує щодня Україною —
Б'ються у серці козацькі віки.
Біля чужої Амура-ріки
Стала душа українця руїною.

А Україна його Слобідська,
Неба сягнувши гінкими тополями,
Ружами білими, чорними болями
Здалеку дядькове серце торка.

МАТИ

За селом прогнулася дорога
Від навали кримської орди.
Де ви, браття, січова залого?
Захистіть хоч мертвих од біди.

Лиш сичі озвалися з діброви —
Тричі прокричали в темноті...

Порубали козаків дніпрових,
Кошовий розп'ятий на хресті.

А коли окинулась долина
Полотном золочених осонь,
З кетягів калини Україна
Сповивала і синів, і донь.

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Чорним Шляхом сунуть мажі,
Чумаки сіль, крам везуть.
Зліва, справа люди вражі,
Схочуть — голову зігнуть.

Йшли Муравським і Залозним,
Не один здолали брід.
В небесах скрипучим возом
Залишили срібний слід.

І ні пиhi, ані жаху
В убийлихо-чумака.
Протягла Чумацьким Шляхом
Побратимів путь важка.

* * *

З озер наткався сірий ситець.
Ридає кінь у головах.
Реве ревучий Ненаситець,
Як чаша горя світова.

Німує у пилу підкова.
Схилився в сиву тирсу спис.
І зіркою душа Сіркова
Засяяла, зійшовши ввись.

ЗАПОРОЖЦІ

Степом їдуть козаки.
Всі вусаті. При пістолях.
Трьохпудові кулаки.
А долоні — мов пів-поля.
Шаровари — мов пожар.
Як полукіпки — папахи.

Хоч сто тисяч пре татар —
Не уступлять, вражим, шляху.

Їдуть степом козаки
У безсмертя,
У віки.

ПІСНЯ КОЗАКІВ ХАРКІВСЬКОГО СЛОВІДСЬКОГО КОЗАЧОГО ПОЛКУ

Предки проторили вам у небі шлях,
Виростили колос золотий в полях,
Масте від Бога небо і степи,
Живете ж злиденно, як раби!

Орлице-Вкраїно! Ми твої сини,
Чуємо твій докір, збратано ідем.
За блакитне небо, золоті лани
Краще переможемо, ніж помрем,
Краще переможемо, ніж помрем!

Стогне у неволі наш Дніпро-отець,
З пагорбів зникає небоцвіт-чебрець,
Вигибають трави, квіти у лугах
І таїться лихо в колосках.

Україно-нене, ми твої сини,
Чуємо твій докір, збратано ідем.
За твою калину і твої терни
Краще переможемо, ніж помрем,
Краще переможемо, ніж помрем!

Хто калину в лузі визволить з журби?
Хто розчесе коси золоті верби?
Хто на Україну волю принесе
Для людей, для дум і для пісень?

Орлице-Вкраїно, ми твої сини,
Чуємо твій докір, збратано ідем.
За твою соборність, твій розвій вєсни
Краще переможемо, ніж помрем,
Краще переможемо, ніж помрем!

16 липня 1990 р.

Галина ГОРДАСЕВИЧ

ДВІ ВАРІАЦІЇ НА ТЕМУ ШЕВЧЕНКА

I

Хрущі над вишнями гудуть,
В саду дрімають сонні вишні,
А матері до хвірток вийшли
Поглянути, чи сини йдуть.

Так легко матерям зідхати!
Сягнувши далей і висот,
Сини вертаються. І от
Сім'я вечереє коло хати.

Вже соловей завів своє
Десь у гущавині вишневій,
А у високім чистім небі
Вечірня зіронька встає.

І от послули вже сини,
А в матерів нові турботи.
Весь вік готові ждати вони
Синів із мандрів чи з роботи,
Лиш щоб ніколи — із війни.

II

На моїй квітучій землі,
Де ліси і галяви сунічні,
Зникають журавлі,
Небесні й криничні.

Приспані пилом кущі,
Мов сироти невтішені,
І давно не гудуть хрущі
Над Шевченковими вишнями.

Як далеко вперед ми пішли!
Як ми круто життя замісили!

Не співають дівчата пісні —
«Геві-метл» бешкетує щосили.

Аміаком і сіркою тхне.
Річку кури долають бродом.
Що нам ще залишилось «не»,
Щоб вже зовсім не бути народом?

м. Львів

Наука, дослід

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ПРО ГАЛЮ МАЗУРЕНКО ТА ЇЇ ТВОРЧІСТЬ
(З нагоди дев'яносторіччя поетеси)

Як поетеса Галя Мазуренко виступає не під батьковим і не під чоловіковим, лише під материним прізвищем, що було колись дуже й дуже відоме: троє материних братів увійшли в історію українського політичного життя початку сторіччя.

Галя Мазуренко народилася 25 грудня 1901 р. в Москві в сім'ї одруженого з українкою російського аристократа Сергія Боголюбова. Після розлучення батьків майбутня поетеса лишилася з матір'ю. В роки визвольної боротьби вона йде до української армії, за бойові заслуги нагороджена відзнакою Хрест Залізного Стрільця. Після поразки української армії деякий час залишається в Польщі, де продовжує загальну освіту і починає мистецьку — як малювання і скульпторка. Далі вчиться в Берліні і Празі, де закінчує Педагогічний інститут імені Драгоманова, здобуває докторський ступінь в Українському Вільному Університеті. Я не знаю точних дат, але припускаю, що десь від середини двадцятих років аж до 1945 р. Галя Мазуренко мешкала в Празі.

І тут я хочу звернути увагу на дві риси, котрі виділяють її — і як людину, і як письменницю.

Троє її дядьків, материних братів, Василь, Семен і Юрій Мазуренки, які брали активну участь у відродженні української державности, невдовзі по тому повернулися — хто до Києва, хто до Харкова — і всі троє загинули. Але їхня, — скажемо по-західньоукраїнському, — сестринка не зрадила молодечих ідеалів і залишилася на еміграції. До неї можна застосувати рядки Юрія Клена:

Зостанься безпритульним до сконання,
Блукай та їж недолі хліб і вмири,
Як гордий фльорентинець у вигнанні. . .

Другий момент. Як ми знаємо, Прага в період між двома війнами була важливим центром українського культурного і наукового життя. Саме в Празі зформувалися серед поетів ті нові погляди на історію України та на ролі її літератури, котрі зумовили виникнення так званої *празької школи* поетів, для якої характерні:

певна єдність історіософічних позицій, «волютаризм», «трагічний оптимізм» та більша чи менша спорідненість естетичного світогляду, базованого, в основному, на традиції київських неокласиків.

До цієї школи можемо зарахувати ряд поетів від найстарших, як Юрій Дараган чи Євген Маланюк, які були учасниками вільної боротьби, до наймолодших — Андрія Гарасевича та Івана Ірлявського, саме в роки тієї боротьби народжених.

Але Галя Мазуренко і тут виявила свою власну індивідуальність: хоч вона, як щойнозгадані поети, і жила в Празі, і навіть друкувалася, як вони, в донцовському «Віснику», проте до празької школи за характером своєї творчості аж ніяк не належала.

Якщо деяких представників цієї школи можемо ставити десь між імпресіонізмом та парнасізмом, інших — між експресіонізмом та тим же парнасізмом, а третіх — як Ольжича — ставимо на найвищій щабель українського парнасізму, то Галя Мазуренко — принаймні сама вона так вважає — належить до сюрреалістів. Застерігаюся, однак, що із сюрреалістами типу Костецького та нью-йоркської групи має вона ще менше спільного, ніж із парнасістами (чи неокласиками).

Ось одна з її поезій:

Парк

Ти тут проходиш кожен день
Між тіней заспаних каштанів,
І цей промоклий, сірий пень
На тебе дивиться в тумані.

І ввечері, коли поет
Чи місяць з неба сьє дружньо,
Він бачить темний силует,
Що повертається із служби.

У чорних кучерях твоїх
Лежать сріблясті мертві змії,
Голубить сумно місяць їх
Без радості та й без надії.

Твій шлях незмінний без кінця.
На серці гіркість. Що ти скажеш
На голубливий зір Творця,
Коли в його долоні ляжеш?

Лунають кроки, темний парк,
В тумані парочки і шепіт,
Вони зникають тихо так,
Як спомин тихий і далекий.

Не знаю, як хто, але я особисто не бачу в цих віршах жодного споріднення ані з поетами пражської школи, ані з сучасними сюрреалістами.

У світовому письменстві за критерій слави прийнято вважати кількість написаного про даного автора (на першому місці тут стоять Данте, Сервантес, Шекспір...), але, думаю, що для нашої діаспориальної літератури цей критерій не надто підходить: чи хвалять когось, чи ганяють, чи просто замовчують, у цьому питанні (як я мав нагоду переконатися, спостерігаючи сорок п'ять років наше літературне життя) у нас найбільше важать особисті, групові чи партійні уподобання.

Тож Галя Мазуренко належить до тих, про кого критичних статтів написано найменше: в той час, як у «Координатах» перелік окремих розвідок, статтів і рецензій, що стосуються деяких посередніх або й бездарних поетів, займає іноді якщо не пів, то цілу сторінку, у бібліографії Галі Мазуренко є тільки дві позиції — рецензії О. Грицяя та І. Качуровського. До цього можна додати ще півторасторінкову нотатку в самих «Координатах» (де все переплутано), короткий вступ В. Шаяна до збірки «Ключі» та докладну біо-бібліографічну статтю Осипа Тарнавського у зб. «Слово» ч.12..

Другий критерій — це відсутність або наявність творів певного автора на сторінках антологій і хрестоматій. Цей критерій куди сприятливіший для поетеси, бо її вірші ми знайдемо і в загальній «Антології української поезії» Вол. Державина, який базувався головню на мистецькій вартості поезій, а подеколи — нічого гріха таїти! — на власних симпатіях та антипатіях, і в «Координатах» Бойчука й Рубчака, котрі, упорядковуючи антологію, дбали насамперед про так званих «авангардистів», особливо — з нью-йоркської групи, а також не залишали без уваги і суто-ідеологічного фактору (так, у «Координатах» знайшлося місце для червоного графомана Ю. Косача і не знайшлося для колишніх дивізіяників Богдана Бори та Андрія Легота); потрапили вірші Галі Мазуренко і до моєї «Хрестоматії української релігійної літератури» (про принцип добору хай судить хтось інший...)

Перша збірка поезій Галі Мазуренко «Акварелі» вийшла ще 1927 р. в Празі.

Там же побачили світ, уже в роки війни, ще три збірки: «Стежка», «Вогні», «Снігоцвіти».

Потім, після майже двадцятилітньої перерви, поетеса видала власним коштом у Лондоні збірку «Пороги». Властиво, це була не книжка: поставлена перед вимогою друкарні: друкувати так, як є, або стопити набір, Галя Мазуренко змушена була випустити в світ

(хоча припускаю, що в продаж ця книжка не поступала) матеріал, приготований не для друку, а щойно для коректи. . .

На появу «Порогів» я відгукнувся статтею-рецензією «Поезія мислі», опублікованою в журналі «Сучасність» рівно тридцять років тому. Оскільки той журнал від нас тепер залишився, якщо можна так сказати, на відстані одного покоління, а головню через те, що висловлені там оцінки згаданої збірки великою мірою стосуються також і наступних книжок поетеси, я дозволю собі передрукувати частину цієї статті-рецензії (далі — передрук):

В наші дні визернився і визрів новий новий жанр поезії — жанр ліричного щоденника чи нотатника, в якому фіксуються не стільки події, скільки окремі думки про них, враження, рефлексії, медитації.

Цей жанр знайшов своє формальне довершення в творчості покійного російського поета Георгія Іванова.

Але, як учені різних країн іноді одночасно досягають тих самих наслідків, так і поети незалежно один від одного витворюють подібні або й тотожні мистецькі категорії.

Галя Мазуренко не наслідує Г. Іванова, ані взагалі не пов'язана з російською поезією, і, може, тільки з Федором Сологубом має вона невеличку спорідненість — на містичному ґрунті.

Джерела творчости Галі Мазуренко — це східня філософія і європейські містики: Сведенборг, Рудольф Штайнер. . .

Інтонаційно деякі поезії Галі Мазуренко нагадують інтимну лірику Шевченка — лірику, в якій Шевченко не мав досі ні послідовників, ні наслідувачів:

*У загрублнх пальцях голка
Ковза і не хоче шити.
Вчора я, мов богомолка,
На холодних білих плитах
Повзала, щоб їх домити.
Потім встала, потягнулась,
Подивилась — гарно, Боже!*

Подібність збільшується ще й тим, що це пише людина, яка духово і інтелектуально підноситься над суспільством, а соціально стоїть на одному з найнижчих його щаблів.

Доктор філософії — наймичка, яка щіткою
Стирає з Будди чорну пляму,
з древнього Будди, що стоїть для прикраси і що на нього ніхто не дивиться,

*бо гості,
В кути не лазять біля столу,
Де щось там випляно з кості.*

Історія повторюється: щось подібне відчував, мабуть, учени еллін — раб римського вельможі.

І поетеса знає, що історія повторюється:

*Спіраллю в'ється шлях. Середньовіччя
І містика, і суєвір'я жат,
Колись залишені, тепер мигають ближче,
Ніж Ренесансу стяг.*

.....
*І в далині, де порожньо, де пусто,
Здрігаючися, бачиш початок.*

Повторюється і творчість.

(....)

Досі я, довірившись загальноприйнятим у літературознавстві поглядам, уважав фігурні поезії звичайною літературною грою. Але досягнення потрібного ефекту за допомогою зорових вражень — це зовсім не гра:

*Хитались тополи. Густішали тіні.
Хрест на хрест, хрест на хрест лілеї тилило.
Хрустіла зів'яла трава під коліном.
Учитель молився...*

Тут ні словом не згадується розп'яття, але хрестоподібна літера «Х» (андріївський хрест) залишає в підсвідомості образ хреста.

Далі в моїй рецензії наведено дві поезії на мандрівний мотив: Івана Буніна «Воткнув копьё, он сбросил шлем и лёг...» та Галі Мазуренко «Там у полі спить козак замріяний...» — і стверджено, що (знову цитую):

... мініатюра української поетеси не блідне від зіставлення з твором визнаного майстра.

Закінчується рецензія таким абзацом (ще одна цитата):

Але найцінніше в збірці — це, часом, може, парадоксальні, навіть еретичні (а яка самостійна думка не еретична?) думки поетеси:

*Хто взяв меча — чи той не загине?
А чи не гине... хто хреста бере?*

Тому що до читача ця збірка, мабуть, так і не дійде (а якщо й дійде, то не розкриється захований за будяччям друкарських по-

милою її поетичний зміст), дозволю собі на закінчення цієї нотатки навести ще одну поезію, яка здається мені однією з кращих у збірці:

Коли відквітнуть наші мрії
Та й з вітром відлетять осіннім,
Надійдуть інші покоління,
Ті довгожданні, молодії.
І ми боролись і шукали,
Та від ідеї до ідеї
По двадцять роковин минало,
Щоб не лишить нічого з неї.
Надійдуть інші покоління,
Падатимуть і згинуть щиро,
І двадцять років ляжуть сіро
На правду їх страшною тінню.
І стане істина — брехнею.
Вогонь їх — чадом. Смерть — зорею.

Так писав я про Галю Мазуренко тридцять років тому. Один абзац у своїй статті я пропустив, щоб до нього повернутись окремо. Ось ці пропущені рядки:

Галя Мазуренко якось дивно сполучає — часом у тих самих поезіях — технічну недосконалість із високими формальними осягами.

Михайло Орест колись геніяльно охарактеризував творчий процес:

... досконалість
Зворотні має, тьмяні, імена:
Біль пориву і праць тугу тривалість. ...

Читаючи вірші Галі Мазуренко, виносиш враження, що їй властива лише перша половина Орестового біоному: здається, що вона дає до друку усе так, як написалося (чи записалося — бо справжній творчий процес полягає в тому, що поет ніби прислухається і фіксує. А диктує Хтось невідомий...), без пізнішого холодно-розумового відшліфування.

Це було б помітною вадою у великих (розміром) творах. Але улюблений жанр поетеси — це лірична мініатюра, фрагмент поетичного нотатника, де поруч із недбалою поезією стоїть художньо-довершена або така, що в ній цікава думка примушує забути, скажімо, про неточність рими:

Очима темними, гарячими, блискучими
Шукає гріх — і не знаходить.

Щастя,
Правдиву радість знає тільки мученик
В старих, розірваних, перезабутих святцях. . .

Після «Порогів» вийшли ще «Ключі», «Скит поетів», «Зелена ящірка», «Три місяці в літері життя», «Північ на вулиці», також збірки дитячих малюнків з підписами та невеличка книжка спогадів «Не той козак, хто поборов. . .».

У цих книжках ще чіткіше, ніж у «Порогах», окреслюється подиву гідна ерудиція поетеси (я не раз повторював, що серед поетів діаспори вона — найосвіченіша), а елементи східної містики дозволяють говорити про деяку (не формальну, лише внутрішню) спорідненість із Михайлом Орестом та мексиканським поетом Амадо Нерво.

Іноді якась дрібничка набуває в поетеси глибини й ваги філософського символу:

Я поклала троянду зів'ялу,
У куток, де кінчались перила.
Хтось залишив її після балу
У покої веселої вілли.

І спокійно і тихо на сходах,
Тільки пахоці ніжні від квітки.
Вже запізно приносити воду —
Та й хіба їй захочеться жити?

Пелюстки оксамитно-шовкові
Тихо мріяли, снили, чекали,
Шепотіли на мові невловній
Тим, хто слухав з ненашого краю. . .

Релігійні мотиви — переважно у власному, оригінальному осмисленні — також притаманні Галі Мазуренко:

На темнім небі срібний місяць
І Мати Божа на межі.
Сухий віночок вже не висне,
А впав на землю і лежить.
І я до чорного каміння
Припала. Не молюсь. Мовчу.
Хмарки перебігають тінню,
Зірок ласкаве митотіння. . .
Тобі я рідних доручу.
Ти зрозумієш. Ти за Сином,

Ридаючи, по світі йшла.
І ти нікого не покинеш.
Ти все така, як і була.

Від релігійних віршів недалеко й до містики:

Життя мине й надійде тихий жаль,
Безмірний сором за життя прожите.
З очей незрячих опаде емаль.
Та й хто гадав, що душу
 можна вбити?
А що коли кінець, а все не край?
А що, коли ти вернешся додому?
І смерть, таємно відчинивши Рай,
Замкне уста, щоб не казав нікому?

Або це:

Карма

Хто чує шелестіння крил?
Де-небудь у тюрмі, в неволі?
Це янголи приймають долю
На себе: не для людських сил.
Складають крила. Йдуть на дно життя.
Не за гріхи. Зі співчуття.

... У цій статті я назвав два критерії літературної слави: кількість написаного про даного автора та наявність його творів в антологіях і хрестоматіях.

Донедавна існував ще третій критерій, якщо не найпевніший, то для авторського гонору найприємніший: свідомість, що твої вірші хтось вивчає і знає напам'ять. Колись серед молоді (особливо — серед дівчат) був чималий прошарок тих, котрі просто жили поезією: переписували, цитували, декламували. . .

Але все це — в минулому. Здається мені: в нашу добу ніхто вже не живе ніякими віршами, тим більше — чужими. . .

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ПРО ПОМІЧ ПАРАДАМИ

Чи чув хто про таку поміч? Навряд. А от, слухаючи передачі Київського радіо для зарубіжних слухачів, мені пощастило почути. Один високий муж, виступаючи перед мікрофоном, зобов'язався «помагати президентові України парадками». Я не одразу збагнув, про що йдеться, хоч уже не перший день слухаю київське радіо і трохи вивчив українське радіо-арго. І цей досвід поміг мені розчовпати, про які *паради* йшлося. Шановний муж мав сказати «помагати порадами», але той акцент — соковите акання — яке він, і не один він, засвоїв за часів *бурхливого розвитку української мови*, спотворив його думку.

Якби наведений випадок був поодинокий, то про нього не варто було б і писати. Алеж згаданий акцент звучить у більшості передач з *отчого краю*. З них можна довідатися, що на Україні *разпачнеться* передвиборна кампанія, що засідатиме *абласний виканавчий комітет*, а часом і рада *абарони*. Десь, чи не всі хто виступає на київському радіо слова «економіка» і «політика» вимовляють *еканоміка* і *палітика*. Колишній екзарх РПЦ на Україні у виступі на релігійному форумі закликає вірян *не дапускати варажмечі*. І що найприкріше, визначний історик — знавець козащини — розповідає слухачам про *дагавір казаків з масковським царем*.

У парі з аканням процвітає у радіо-мові пересунення українського наголосу відповідно до російських норм. Так, відомий письменник у своєму виступі міркує про часи «коли ми перейдемо до ринку». Такий наголос можна пробачити нелітераторові, а письменникові аж ніяк. Згідно з нормою треба казати «перейдемо». Ще один державний муж твердо впевнений, що ми «захистим» нашу державу, хоч ми її без сумніву «захистимо». З радіо-повідомлень слухач довідується, що Верховна Рада «займється поточними справами», а не «займеться», як належить вимовляти.

Ще одна посадова особа цифри 80 і 18 вимовляє *восемдесят і восемнадцать*.

Можна не сумніватися, що усі названі й неназвані тут достойники гадають, що вони чудово говорять на українском язичу. На жаль, вони «глибАКА пАмиляються».

Усе попереднє, кажучи по-вченому, стосувалося до ортоєпії, тобто вимови.

А як з лексикою? З лексикою не краще.

Київські програми частенько сповіщають про «обнадійливі наслідки опитувань». Слово «обнадійливий» — живцем здерта з російської мови калька. Слова «обнадіювати» — еквівалента російського «обнадеживать» словник Грінченка не фіксує. Не вживали його і клясики. У «Російсько-українському словнику АН УССР» серед перекладів російського слова «обнадеживать» немає слова «обнадіювати». Це слово і похідне від нього слово «обнадійливий» вжито у творах письменників *соціалістичного реалізму* і їх фіксує «Словник української мови» з ремаркою *розмовне, тобто нелітературне*. Сумнозвісна теорія *злиття мов* сприяла появі в нашій мові таких покручів, але покруч є покручем, і культивувати його в мові, а надто за часів відродження культури, просто шкідливо. Це привчає мовців не шукати у власному безбережному мовному океані самобутніх форм, а *самостійно і незалежно* переробляти російські мовні моделі на український лад. Успіх розвитку мови не в копіюванні російських форм, а у пошукові в усіх сферах поширення рідної мови своїх самобутніх лексичних зразків. Так, у мовній практиці діаспори має поширення слово «багатонадійний», яке цілком заступає кальку «обнадійливий». Можна знайти й інші, і то кращі, відповідники. Треба тільки шукати, думати і любити свою мову.

Київська радіо-мова — надійний притулок для мовних покручів. З київських передач ми дізнаємось про наш *отчий край*. Коли й кому належить пріоритет запровадження цього покруча до української мови замість «рідного краю» або «краю батьків»? Яку міру несмаку треба прищепити людині, літераторові, журналістові, щоб змусити його культивувати отакі покручі?

Цікаво, чим привабило радіо Київ слово «русло», якого нема ні у Грінченка, ні в інших пам'ятках української мови, і яке звучить у київських передачах чи не щодня? Зате українського слова «річище» я не почув ні разу. Можна почути з радіо і слово «клястися», хоч тут уже радіо ні при чім. Слово це вжито в урочистій присязі майбутньої української армії. Його нема у Грінченка, і запроваджено його в ужиток і уведено до словників за часів панування теорії *злиття мов*. Український відповідник — «присягатися».

Далі з передач радіо можна почути такі вирази: «відповідно до Акта про державну незалежність», «виходячи з Акта про державну незалежність». Форма «Акта» ріже вухо. Чому? Бо вона неправильна. Слово «акт» у даному разі вжито у значенні «закон», «указ». А ці слова мають у родовому відмінку закінчення У: «закону», «указу», і отже, так само має відмінятися слово «акт» у значенні «закон». Річ у тім, що словники не відбивають усіх можливих нюансів вжитку слова. Словник каже, що родовий відмінок слова «акт» — «акта». Сліпа віра словникам — риса успадкована з

тоталітарних часів — збиває декого ще й досі з пантелику. А словники ж вряди-годи брешуть, а надто видані за часів *дружби народів*.

Наведу приклад. Слово «плуг» у родовому відмінку дістає закінчення «а» — *плуга*. І тільки таке закінчення фіксують і сучасні словники, і давніші. Але коли слово «плуг» вжито, як назва організації «Плуг», то письменники 20-х років вступали до «Плугу» й виходили з «Плугу», хоч словники цього вживання не фіксували. Але в літераторів 20-х років ще не було знищено почуття мови до тої міри, щоб сказати «вступаю до 'Плуга'» або «виходжу з 'Плуга'». Вони вживали форму *Плугу*, хоч її й не було у словниках.

Те саме і з «Актом про державну незалежність». Виходити треба «з Акту про державну незалежність» і «діяти відповідно до Акту про державну незалежність».

Усі ці *дрібниці* свідчать, що з українською мовою у незалежній Україні не все гаразд. Якщо не спинити ерозії української мови до акання та інших небажаних явищ, то нащадки засвоять нашу мову в її найгіршому, а вірніше спотвореному варіанті.

Отже треба щось робити.

На мою думку, в Україні на найвищому рівні треба урядити державний центр або комітет «Служба мови», який би координував усі заходи до відродження української мови. Потрібно розробити комплекс заходів для очищення української офіційної мови, мови газет, радіо, шкільництва від примусово накиннутих їй рис. Потрібні курси культури мови, відвідувати які треба наполегливо рекомендувати усім, хто працює у сфері культури, державотворення, освіти. «Служба мови» має розробляти українську термінологію на підставі української мовної та культурної спадщини, залучаючи до цієї праці усі наявні у світі верстви культурного українства.

Це, як на мене, одне з найчільніших завдань сучасності у галузі культури.

Спогади

Михайло ЗЕЛЕНЧУК
Хорунжий УПА

ПІДПІЛЬНА БОРОТЬБА В ОСТАННІЙ СТАДІЇ 1950 — 1955 (Закінчення, 3)

Останній великий судовий процес ворога над учасниками підпільної боротьби ОУН-УПА в днях 9-16 лютого 1956 р.

На лаві підсудних сиділи:

1. «ДОВБУШ» — Гринішак Лука Михайлович, 1917 р.н., с. Зелена Надвірнянського району, сотник УПА, командир куреня «Бескид». Арештований перший раз 15.09.1951 року провокацією, а 3.01.1952 р. утік. Вдруге арештований 12.05.1954 р. в с. Лоева Надвірнянського р-ну зрадниками «Дубом» (Антоном Вадюком) і «Залізником» (Іваном Мельником, братом «Хмари»). Розстріляний.

2. «ДЕРКАЧ» — Зеленчук Михайло Юрійович, 1924 р.н., с. Зелена Надвірнянського р-ну, хорунжий УПА, чотовий, районний інформатор СБ, арештований 8.05.1955 р. за допомогою наркозу своїм побратимом-зрадником «Горлісом» (Іваном Онуфраком, живе в с. Зелена Надвірнянського р-ну) і «Верещаком» (Василем Онуфраком, помер). Засуджений до розстрілу, але 30.05.1956 р. розстріл замінено на 25-річне ув'язнення. Відсидів 16 років і 8 місяців у таборах суворого режиму.

3. «ДУБ» — Верхоляк Дмитро Кузьмич, 1928 р.н., с. Манява Богородчанського р-ну. З 1952 р. вістун УПА, боївар-зв'язківець, вступив у підпілля 1948 року, арештований зрадою «Остапом» 12.07.1955 р., засуджений до розстрілу, який замінено на 25-річне ув'язнення, строк відбув повністю. Живе у с. Маркова Богородчанського р-ну.

4. «ЯРКИЙ» — Обрубанський Ярослав Дмитрович, 1915 р.н., м. Делятин Надвірнянського р-ну, старший булавний УПА, десятник Карпатської Січі, бунчужний сотні «Крука», арештований 8.05.1955 р. з допомогою наркозу разом з «Деркачем», засуджений до розстрілу, який замінений 25 роками, відсидів 14 років, збжеволів, звільнений достроково — «актірований», помер вдома.

5. «ОСТАП» — Іванків Степан Миколаєвич, 1923 р.н., с. Жураки Богородчанського р-ну. Боївар СБ, з 1952 р. вістун УПА. Захо-

плений у дівчини, видав Верхоляка, засуджений на 25 років, згодом замінено на 10 літ, які відбув, жив у с. Нараїв. Помер.

6. «БАЙДА» — Венгрин Микола Григорович, 1909 р.н., с. Зелена Надвірнянського р-ну. Боївар ОУН, з 1952 р. виступ УПА, арештований 20.05.1955 р. зрадниками «Горлісом» і «Верещакком», засуджений до 25 років, замінено на 10 років, які відбув повністю. Живе в с. Зелена Надвірнянського р-ну.

7. «РОЖА» — Попович Ганна Михайлівна, 1925 р.н., с. Зелена Надвірнянського р-ну. Учасниця підпілля, господиня-кухарка. Перший раз арештована важко пораненою літом 1951 р., визволена з лікарні вже з ампутованою лівою рукою. Вдруге заарештована з криївки «Грома» під час нападу 17.05.1954 р. Засуджена до 25 років, замінено на 10 років, які відбула. Зараз інвалід, живе в с. Залісся Золочівського р-ну Львівської обл.

8. — Яцків Катерина Іванівна, 1923 р.н., с. Маркова Богородчанського р-ну. Співпрацювала з ОУН, дружина «Дуба» (Верхоляка). Відбула 8 років ув'язнення, нині живе у с. Маркова.

9. — Дзепчук Іван Ількович, 1922 р.н., с. Зелена Надвірнянського р-ну. Співпрацював з ОУН, дали 3 роки, з табору звільнила хуццовська комісія. Помер.

Судила «трійка» — військовий трибунал Прикарпатського округу, головував суддя Карплюк. Судова «справа» мала 11 томів, прослухано 86 свідків, в тому числі зрадників «Голуба» (Миколу Цапця), «Верещакка» (В. Онуфрак) і бувших агентів МГБ. Розстріли відмінено «Деркачу», «Дубу» і «Яркому» 30.05.1956 р., «Довбушу» розстрілу не відмінили, і більше його ніхто не бачив.

Проблеми творення «Олега»

Провід ОУН на Землях дійшов висновку, що збройне підпілля скоріше чи пізніше буде фізично знищене. Виходячи з цього, було вирішено створити запасну Організацію Українських Націоналістів — ОУН, без функції зв'язків, структурної схеми та активної роботи.

Така організація дістала назву «Олег» — цебто скорочено від слів: «о» — організація, «лег» — легальна. В дальшому це стало використовуватись як власна назва — «Олег».

Спершу для пошуку кандидатів на «Олега» були втаємничені крайові, обласні й окружні Проводи ОУН. З 1950 року до цієї роботи залучено також членів повітових та районних Проводів. Були розроблені спеціальні програми вишколів, опрацьовані інструкції довготривалої самопідготовки членів «Олега».

Два рази на рік проводилися спеціальні вишколи для керівних кадрів, яких в індивідуальному порядку добирали та підготували до прийняття спочатку «обітниць», а по другій частині вишколу — присяги члена «Олега». Вимоги до кандидатів були високі: вища або середня освіта (лікарі, вчителі, інженери), моральна стійкість, авторитет, принциповість, здатність до самоосвіти та самовдосконалення. Для них був створений окремий декалог: «Ти є людина, доки стремиш піднятися» (текст подаю далі).

Кожний член «Олега» був орієнтований на довготривалу індивідуальну працю і завжди мусив пам'ятати, що він є членом великої супертаємної ОУН, що довкола нього можуть бути подібні члени «Олега», але він, за абсолютної конспірації, не повинен домагатися встановлення організаційного зв'язку. Основним кредом було те, що в умовах тотальної поліційної практики НКВД-МГБ неможливо створити структурно діючу сітку ОУН для тривалої праці з числа легальних людей, не піддаючи її небезпеці виявлення і знищення.

Отож, кожний член «Олега» був настільки законспірований, що про нього знав тільки один чоловік, який його підготував і який відповідав за нього перед Україною і Богом своєю совістю і честю. Виходячи з цього, підпільники, які так чи інакше попадали живими в руки ворога, знаючи, що ворог не може володіти інформацією про членів «Олега», на допитах трималися впевнено і не видавали один одного.

Тепер багато з членів «Олега» включаються у громадські демократичні структури, але хто вони, хто їх готував і т.д. не кажуть, зберігаючи конспірацію.

З особистої практики знаю, що із 6-ти «Олегів», яких я особисто підготував, четверо померли, але є дані, що кожен з них підготував зміну. І яким приємним було здивування, коли один з моїх «Олегів», ризикуючи життям, зберіг частину тих підпільних вишкільних матеріалів, які я йому давав. Один збірник я пропоную для огляду.

10 заповідей українця-волонтариста

1. Ти є людина, поки стремиш піднятися.
2. Твори себе сам.
3. Не роби зі себе предмета власної любови і звільнишся від вічного страху, що є твоїм щоденним гостем.
4. Убий все, що хоче твого знищення й упадку.
5. На світі ти не сам: дивись, слухай і пізнавай, щоб не зупинився передчасно.

6. Здобувай світ світлом і духом, бо темнота потрібна для смерти, а спокій для тіла.
7. Стремись до вершин і подай руку тим, що мають тугу за летом.
8. Будь твердий до себе і будеш справедливий.
9. Не піддайся і коли ти розіп'ятий.
10. Радій, що ти є і що шлях твій нескінченний.

Пояснення деяких термінів

ВІДПРАВА — нарада; властиво, на відправі завжди усно звітували нижчі керівники вищим, обговорювали все і виробляли відповідне рішення, розглядалися всі справи організаційної роботи за період між відправами.

ПОСТІЙ — 1) постійне місце проживання, наприклад, літній постій «Сулими» був біля полонини Плоска; 2) у значенні дати і місця написання документу, наприклад, «Постій, 28 серпня 1950 р.».

ОСЕРЕДОК — у розумінні: штаб чи канцелярія, де зосереджувалося все керівництво, скажімо, району чи округи, де друкувалися звіти, брошури і т.п.

ОСІДОК — близьке до осередку, тільки у вузькому розумінні. Це криївка чи літня колиба, де певний час живуть.

СТРІЧА — зустріч, фактично, не просто зустріч, а мала відправа. На стрічах обмінювалися інформаціями, одержували вказівки, обмінювалися літературою тощо.

СХОДИНИ — збірка організаційної сітки села, нарада, близьке до відправи, в останні роки вийшло з ужитку.

Юрій Іванович ТИМЧУК

СПОМИН

25 квітня 1950 року вивезли в Сибір мою родину, як націоналістичну.

Я в той час навчався в педшколі в Станіславові на другому курсі. Після закінчення навчального року в червні я приїхав до свого села Лесівки і проживав у стрія. Вечорами ходив із сільськими хлопцями по селу, де зустрівся з партизанами ОУН.

Районний провідник «Маяк» (Каратніцький Михайло з с. Лесівка) запропонував мені, щоб я йшов до них у ліс. Я згодився і 13 липня 1950 р. перейшов на нелегальне становище. Псевдо мое

було «Нечай». В таборі у Нивочинському лісі в той час були: районний провідник тереновий сотник «Сокил», районний провідник пропаганди «Маяк», районний референт СБ «Гук» та бойовики «Орлик», «Славко», «Степан», «Сірко», «Гармаш», «Левко» та «Іван» (Кольцо Іван з с. Лесівка). Приблизно через місяць прийшов до нас у табір районний референт пропаганди «Степ» зі своїми бойовиками «Грицем», «Короленком» та «Оріхом», котрі базувались в лісі Жбир біля с. Ляхівці (Підгір'я).

«Степу» потрібна була грамотна людина, бо в нього загинула машиністка «Оксана». «Маяк» передав мене «Степу» в районний осередок пропаганди, а сам перебрався в Товмацький район на місце надрайонного провідника пропаганди. «Степ» навчив мене писати на машинці. Я переписував під кальку в десятках примірниках брошури, які надходили до нас з округи, журнал «Чорний ліс» та листівки. Все це ми розповсюджували серед населення, особливо серед східняків, а також пересилали в східні області України.

Влітку 1950 року відбувся Збір — нарада підпілля ОУН Станіславської округи в Чорному лісі. На Зборі були: кур'єр закордонного проводу майор «Сокил» («Сокил» — Петер, родом з Вінницької області, в 1918 р. сотник Січових Стрільців, в 1941 р. комендант поліції в Богородчанях) зі своїм сином «Зенком» і боевиком «Степаном», окружний провідник тереновий «Байденко» з боевиками, окружний провідник пропаганди «Гомін» з бойовиками, окружний провідник СБ «Жар» з бойовиками, надрайонний провідник тереновий «Курява», надрайонний провідник пропаганди «Маяк», надрайонний провідник СБ «Ворон» з машиністкою «Марійкою», районний провідник тереновий сотник «Сокил», районний провідник СБ «Гук», провідник «Шварно» і ми — «Степ» з бойовиком, а також підпільний осередок з с. Горохолино під зверхництвом «Барона» і бойовики «Бук» та «Пилип».

Ми тримали зв'язок із Чорним лісом з одного боку і Солотвинським районом — з другого. Ми зустрічались поблизу с. Жураки з бойовиками «Променем», «Зубом» та іншими.

1951 року весною і на початку літа поширилися чутки, що падають підпільні осередки в Товмацькому та Галицькому районах. Наприклад, впав надрайонний осередок пропаганди «Маяка», який базувався в Товмацькому районі (Стінка). Зв'язок з цими районами розладнався. Але ми, бойовики, мало що знали, тому що пошту (штафети) читали провідники (конспірація).

На 29 серпня 1951 року була призначена наша зустріч з хлопцями з Чорного лісу. Переважно на зв'язок приходили «Орлик» і «Славко», часом ще й «Гук». Пункт стрічі знаходився між селами Лесівка та Глибоке. На зв'язок «Степ» післав мене і «Грицька».

Підходимо ми до пункту, подаємо умовний сигнал — нам відповідають. Підходимо ближче і бачимо: щось людей багато, є «Гук», є «Орлик», «Шварно», і навіть окружний провідник «Байденко», решта незнайомі. Хтось спитав, у кого пошта, «Гриць» відповів, що у нього. Його відкликали вбік, присіли, присвічуючи ліхтариком, почали читати пошту від «Степа». Біля мене залишився «Орлик» і ще троє: ми також присіли, один запитав мене, чи можна тут закурити. Я сказав, що можна біля землі, щоб далеко не було видно. В цей час почувся окрик: «Веселий!» — і в ту ж мить на мене накинулися троє, скрутили руки назад, забрали зброю зі словами: «Спокійно, окружна СБ перевіряє кадри, в підпіллі є зрадник, провіряємо всіх». Я повірив і заспокоївся. Та й як не вірити, коли тут окружний провідник «Байденко», районний провідник СБ «Гук», надрайонний провідник «Шварно» і «Орлик». Після цього почулась команда «Встати!» і нас повели в сторону села Лесівка. Ще перед тим запитали нас, де наш провідник «Степ» і бойовики «Короленко» та «Оріх». На це «Гук» сказав: «Я знаю, ми їх знайдемо».

Підійшовши до села, я побачив лаву енкаведистів, а трохи далі, на дорозі, дві вантажні автомашини. Мене облило холодним потом. В голові запаморочилось від страшного здогаду. Але я був безпорадний, мене вели на цнурку, як худобину. Мене — на одну машину, «Грицька» — на другу, кругом посідали енкаведисти та опергрупа і поїхали в Жбир. Там «Гук» повів ту зграю і незабаром привели наших друзів «Степа», «Короленка» та «Оріха», і до ранку ми були вже в контррозвідці в Станіславові. Через кілька днів поїхали «Гук» і «Орлик» з опергрупою до с. Горохолиного і привезли «Барона», «Бука» і «Пилипа». Мене з «Грицьком» тримали разом в одному слідчому кабінеті на третьому поверсі. Їм треба було йти далше в Солотвинський район. Дорогу, терен і пункт стрічі з солотвинським підпіллям знали тільки «Степ» і «Гриць». «Степ» був хворий на туберкульозу і не міг їхати, залишався один «Гриць» — і він дав згоду провести їх на зв'язок до «Променя». Пам'ятаю, як позвали «Грицька» під вечір, дали йому зброю, звичайно без набоїв, і поїхали на зв'язок до «Променя». Ранком приїхали злі, як собаки, без «Грицька». Мені стійовий оповідав, що «Гриць» вів їх понад звором стежкою, було вже досить темно, він зробив крок убік — і тільки запумів униз.

Так, нарешті, обірвалася ниточка зради, і підпілля ОУН у горах осталося і діяло ще кілька років.

«Грицько» загинув у 1954 р. в с. Зелена. «Степ» (Капуцак Микола) загинув ще в КПЗ, не дочекавши суду; він був з с. Ляхівці (Підгір'я), вчитель, «Грицько» (Петро Грабовецький) з с. Саджава. Пізніше, вже в тюрмі після суду, я дізнався, що зрадником виявився окружний провідник «Байденко» (Козак з с. Ганусівка). А

було так: десь у 1950 р. «Байденко» з двома бойовиками натрапили на засідку, бойовики впали, а він, як блягуз, здався енкаведистам. Він мав сім'ю, і тому контррозвідці вдалось зробити з нього свого агента. Через два дні «Байденко» повернувся до лісу і заявив, що бойовики загинули, а він заблудився. Йому, як окружному провідникові, повірили, і ніхто не взяв це під сумнів. І так «Байденко», будучи завербований контррозвідкою КГБ СРСР, займав посаду окружного провідника ОУН. Він знав деякі кривки осередків підпілля ОУН. Першою жертвою був надрайонний осередок пропаганди. Він базувався біля м. Товмача, лісовий масив «Стінка». Там загинув «Маяк» зі своїми бойовиками (6 чол.); це було 10 березня 1951 р. І так зрадник дійшов аж до Карпат. Десь напередодні мого арешту в Чорному лісі, за с. Лесівкою, загинули окружний провідник СБ «Жар» (Гаврилюк, с. Глибоке), «Ворон» (Солотвино), бойовики «Славко» (ст. Богородчани), «Степан» (с. Глибівка) та машиністка «Марійка». Середюка Петра, з с. Глибоке, взяли пораненим. Жертвами зради «Байдєнка», окрім убитих, в кінці 1951 р. у Станіславській тюрмі було нас коло 150 підпільників, членів ОУН. Майже всі були засуджені до вищої міри — смертної кари. Осталось нас кілька чоловік в живих — суджених на 25 літ. Це «Пилипко» (Якубович з с. Горохолино), «Левко» (Бобик Василь з с. Грабівка) і я; остались ще одиниці з других районів. Пояснювали це нашою молодістю.

За цю акцію начальникові контррозвідки підполковнику Костенку і начальникові НКВД підполковникові Шевченку присвоїли звання полковників і дали в нагороду легкові автомобілі.

«Гук» — Сташко Іван, с. Ляхівці, «Орлик» — Дутчак Дмитро, с. Нивочин, «Короленко» — Гусак Василь С., хут. Гусаки, «Оріх» — Небирович Микола, с. Небилів (ст. Угринів), «Гармаш» — Іван, хут. Дуброва.

Богородчани.

Василь БОРОВИЙ

В АРКАНІ КАЙЄРКАНА

Вечір пам'яті репресованих — «Українська Голгофа» — в театрі ім. Т. Шевченка в Харкові. На сцені гості з Києва, Росії, Франції. Головує Лесь Танюк, депутат Верховної Ради України, відомий режисер і радикал. Після вступного слова несподівано для мене оголошує: »В залі знаходиться Василь Боровий, якого нещодавно повернули до Спілки письменників. Прошу вийти на сцену.» Сідаю поряд з рідними М. Хвильового, В. Поліщука. Слухаю їх спогади, а пам'ять — екранує мої. . .

Плюсквамперфектум, давноминулий час, як ера динозаврів і рептилій. Час, коли, як сказав наш сучасник, «одна часть населения сидела в лагерях, другая часть их охраняла, а третья ковала кадры для первой и второй». Заполяр'я 1951 року. Сіре небо, сірий красвид — околиці найпівнічнішого міста Норильська. Рудні, шахти — і табори, табори. . . З морозами до 60-ти градусів, із скаженими вітрами і снігом, який зовсім не схожий на наш, український — білий та пухнастий. І сніг сірий, і колючий, січе, як шпіт з дробовика. А ще ж осінь — золота пора на Вкраїні! Тут давно ніч: вона триває півроку. Не дрімають вартові, наїжились кулемети, на дроти кидається лише хуртеча, а табір спить. Хоча, як не в жарт питав автор «Енеїди»: «Скажіть, тоді чи дуже спиться, як доля проти нас яриться? . . .»

І доля — не дріма. Ось вона загримала залізом замків та засувів, у личині нарядчиків уривається в бараки: «Пад-йом! . . » Важко підіймаються тубільці — «зеки», чи як їх тут величають, роботяги. Одягають латані-перелатані бушлати (що на голих дошках слугують і периною, і ковдрою) із великими номерами на спинах (як єдинодіючим паспортом). Відшукують заліяні, наші повстанники, які ще й не відтали, бо їх власників у бараці — 80, а піч — одна! . . . Знов скрипіння намерзлих дверей: чергові внесли сніданок. Незмінний раціон: суп з капусти, де піску на два пальці, ложка схожого на кашу, і пайка глевтяка — шмат, який можеш з'їсти відразу, а зможеш і розділити на вечерю, бо як не викайлуєш у вічній мерзлоті хоча б півнорми (норма під силу хібащо багатиреві Київської Руси), то по роботі будеш і без насущного. . . Далі — іще грізніший окрик: «Ви-ха-ді! . . » На роботу. І не гайся, бо останніх не милують. . . Лаштуємось біля вахти, тобто воріт за зону. На трибуні — начальство. Спостереігає церемоніал виходу. І як прийнято — оркестр. Нетерпляче підвивають коңвойні вівчар-

ки, вигукують бригадири, рахуючи п'ятірки роботарів. І раптом зацікавлені погляди з трибуни: єдина табірна коняка (що певно потрапила сюди за свої кінські гріхи) тягне за собою на мотузці по снігу «зека», звісно, симулянта, що прикинувся хворим... Офіцери регочуть з витівки якогось бригадира. Оркестранти, налякані тим видовиськом, іще дужче дмуть у труби, награвши Дунаєвського, п'ятірки роботяг, замотані в якесь лахміття до очей, біжать спотикаючись, а вітер, що здичавів тут, як і люди, — закручує усе в якусь сніжну спіраль, і все видається нереальним, моторошним сном, або ж видінням Ієроніма Босха... Щезаємо в сіру безвість...

Далі — дванадцятигодинна робота в тундрі, з кайлом і лопатами, з криками погоничів і прокляттями замерзлих істот, з короткими перепочинками біля вогнища. Прокладаємо залізницю... Ввечері, власне по роботі, того, що прикидався хворим, принесуть мертвим, а з ним іще трьох напівживих. Потім доведеться приносити до табору й забитих. Не витримає котрий і піде за межі заборонзони, гукнувши: «Конвой! Я їду.» Оружна сила його пристрелить — за це належить нагорода, адже відрапортовують, що «забитий при спробі втечі»... Кріогенетика, тобто ритуал поховання, в таборах до геніальності проста: мертвому розбивають молотком голову, ноги надійно закручують дротом — і в найглибший шурф, тобто колодязь, під горою, що носить наймення Шмідта. Гадаю, все це для того, аби в'язень не піднявся, коли Божі труби покличуть на Страшний Суд, не з'явився свідком. А свідчити є про що!.. Пізніше скаже Ол. Солженіцин: «Начальником концлагерей Норильська был генерал Зверев. У меня мало материалов с норильских лагерей, но судя по тому, что Зверев был любимчиком Берию, — мы думаем, что это был зверь отменный...» «Тож і порядки знатні», — додав би я... Та сказано: Бог не без милости, козак не без долі. Минає зима — на жаль, календарно. Якось прилаштувався по роботі, у закутку, аби записати вірш, який переслідував мене весь день, аби я не зважав на круговорот лиха. Маю шмат паперу з цементового мішка, графіт з рудні. Коли — питає мене якийсь, як і я, хлопчисько. І читає мені стиха: «У степах, де закипають трави, де жита шумлять, як океан, у киреї чорній і кривавій він ішов, московський Чингісхан...» Мабуть, я пополотнів. Мій вірш, який був найтяжчим свідком проти мене, — стає табірним фолкльором. А тут же писати, читати вірші — найсуворіше заборонено! Що ж це — провокація чи пароль? Виявилось, що — останнє. Це колега, він теж віршує. Так ми подружили. А вартість дружби (та ще в умовах табору) визнав навіть найзатятіший песиміст світу біблійний Екклезіяст, коли сказав, що нитка скручена вдвоє, втриє — набагато міцніша... І вже я в бригаді геологів: мій товариш звідти, і мене влаштував. А це —

база в пустелі. Без брутального крику, всюдисущого мата. Робота на руднику — відбирати проби ґрунту, слідкувати за бурінням тощо... А по роботі й віршуємо. Навіть трапляються книжки. Хтось дав мені китайський детектив з підкресленими рядками: «Ми — істоти нульового буття. Живемо в пляні «У». Це китайське слово означає Ніщо. Йдеться про вірування буддійської секти. Увіруймо в Ніщо!...» В затишку цієї бригади, добрих людей, так не хочеться вірити в Ніщо.

Та розкошую не довго. За якийсь тиждень глукої ночі гримлять замки. Два наглядачі-вовкодави стягують мене з нар. Ведуть до нашого Штабу... І от — як велить послух і субординація — я стаю при порозі кабінету посадової особи. Кагебістський крук пронизує мене хижим зором: «Номер?..» І враз — реве: «Паєт? Залез к геологам? Хатишъ вьжить? Не знаєшъ, что вас привезли умирать?!». А я й справді не знаю. Хіба ж нас зібрали в таборі понад п'ять тисяч не для того, щоб збудувати новий Сонцеград? Я не знаю, що бажання зека вижити навіть в умовах Кайеркана — то злочин. Зовсім не знаю, що існує залізна інструкція МГБ, яку підписав сам її шеф Берія, яка зобов'язує у таборах попів та поетів тримати тільки на найтяжчих, загальних роботах... Я лише повторюю слова Т. Шевченка з його листа: «Загнали аж сюди! І за віщо? За вірші...» А вже гримить вирок: «На отвал!...»

«Якщо весь світ — тюрма, то Данія — її найстрашніший закут», — казав герой шекспірівської драми Гамлет. Якщо Кайеркан — мовою аборигенів тундри евенків — «Долина смерті», то відвал — її пекельна прірва. Потім із спогадів С. Алілуєвої дізнаюся, що цю місцевість неподалік Льодовитого океану іще в 1922 році відкрив геолог Урванцев, записавши, що «эта местность будет местом горя и бедствий...» Тераси в горах, навстіжень усім вітрам, куди везуть із рудні породи — камені-бути. А те каміння кайлами та ломами, як і єгипетські раби, роботяги ХХ-го віку звалюють в урвище... Тут працюють штрафники. Хто звідав — розповідає з жахом. 12 годин каторги «без права на обогрев». Півгодинна перерва не рятує... І бригадирів, тобто погоничів, тут уже гурт. В кожного сучкувата палиця. Стережись!.. Вони з необмеженим правом. Усі із світу грабіжників, бандитів (ракалія — за жаргоном харківців), та для начальства — свої люди, яких можна й перевиховати. Інша річ — ми, засуджені по 58-й статті з її широким діапазоном «шпигунів», «терористів», «націоналістів» і, звісно, віршувальників. Це — вороги непоправні. Тому й панують «блатарі». А якщо користуватись їхнім лексиконом — «суки», тобто ті, що зсучились, пішли на співпрацю з «падлом» (адміністрацією). Тому й панують! І не знають, що вони вже приречені... Незабаром до табору прибудуть «честняги», тобто ті злодії, які не порушили закону їх корпорації, за яким «белые не работают», і влаштують гільйотину. Про-

сто повідрубують нашим отаманам голови. . . А коли прибуде етап і «лісовиків» — тих, що збройно виступили проти радвлadı на Волині та в Прибалтиці, і візьмуть «злочідське кодро» в шори, то останні щезнуть з табору, як міль. . . Та все це — згодом. А зараз десь на Україні весніє, а тут і справді: не так зима, як недозимки. Мороз, скажений вітер, посічені руки, посічена камінням душа — погасаю на відвалі. Чорними слізьми заплакав мій товариш, лейтенант Чорноморської фльоти. Благав конвойних пустити до вогню — але «не положено». Конвой — вологодський, знаменитий тим, що жартувати не вміє. . . І от — сів і замерзає. Кинув і я вовтузитись біля величезного бута, який важчий за єгипетську піраміду. Для чого і для кого? . . Мене охоплює злість: «Ти ж моряк! Од тебе фашисти в бою тікали, як од чуми. Чого ж опих боїшся?». . . Ні — ми не прометеї. Хоча б пурга, чорна буря, коли поряд людини не видно, нас би погнали до бараків, до тепла. Натомість — запалахкотіли сполохи Полярного Сяйва. Багряні смуги, як сторінки якогось Письма, яке читає сам Бог. А там усе про смерть, про загибель. . . Мій товариш, як і я, хотів (за фантазією слідчих) відірвати Україну від благодатного Союзу і в'їхати в Київ на білому коні. Мабуть, — у шурф на сніжному вихорі. . .

І я зважуюсь. Ні, не головою сторч в урвище, ані на конвойну кулю. Потай забиваюсь в ущелину — хай прикидає снігом. Дрижаків ніби й не чую, зате увіч бачу й чую, як письменник Аркадій Любченко майже годину розповідає мені про останні дні М. Хвильового; як усміхається доброзичливо Улас Самчук, прочитавши мою лірику в «Новій Україні» (він саме тоді в 1942 подорожував по Україні); Олександр Корж, молодший товариш Хвильового, каліграфічно переписавши, дарує мені свою поему «Зимовий псалом». І кожен щось каже про моє майбутнє. . . Ось воно, під обмерзлим каменем. . . Здається, я ще й почув галас нашої сторожі: шикували бригаду, а когось не вистачало. . .

Отямився від удару прикладом. Але сказати «залиште мене, я хочу замерзнути» вже не міг. І диво! Нас чимдуж погнали до табору, хоча й не вечоріло. Іще дивовижніше: щоразу нас по роботі зустрічала мелодія (вже по радіо) пісні: «Мы крепки, как скалы, нас нельзя сломить, потому что Сталин научил нас жить». Це звучало глумом. А тепер — в унісон вітру печальна мелодія, за нею ще тривожніша. Що сталось? А сталось довго й довго очікуване: Чингісхана не стало. І найдивніше — жодного усміху, радости, лише тривога: що буде далі? . . А далі — завирують концтабори! Од Колими до Караганди. І в нас — спершу Шостий, жіночий, точніш дівочий — суціль галичанки та литвинки. Їх розчавлять танками, змітаючи з бараками. . . Та піднімуться інші, і Кайєркан. Всесоюзний страйк рабів. З чіткими вимогами про судовий перегляд усіх «дел». На руднику з'явиться посланець з Москви —

«я — Кузнецов, референт самого Берии. На колени!...» Та — дзуськи! Ми всі, роботяги, вишикувані на плацу, але ніхто не стає на коліна, як це було. Минулось!...

...Оплески залі обірвали мої спогади. На сцену несуть квіти. Дарують їх рідним репресованих. Нехай ті квіти ляжуть у підніжжі скорбного Хреста Української Голгофи. Під ним — скільки відомих, і незнаних... Хризантеми, які подарувала мені дівчинка, я в думках кидаю в найглибший шурф під найвищою горою околицях Норильська...

м. Харків

Спогади

о. Михайло ГАВРИЛІВ

ЗІРКА «ЧОРНОБИЛЬ» СВІТИТЬСЯ В НАС

Передмова

На початку липня 1987 року Українська Пресо́ва Служба опублікувала мій автобіографічний нарис, у якому в міру своїх сил та здібностей я постарався показати на власному прикладі ті умови й труднощі, в яких здійснюють своє спасіння українські католики Советського Союзу. З тих пір минає півроку, і ось я маю приємність знову сісти за письмовий стіл і ще раз поділитись своїми враженнями й пережитим з читачами, що побажають взяти до рук цю книжечку. Пишу її на друкарській машинці, подарованій мені Йосипом Терелею, в дусі побажань, висловлених ним перед самим його від'їздом до Канади: «Гадаю, дорогий отче, що ця річ у вас не заржавіє». Ці слова постійно спонукають мене до ще завзятішої праці у царині історичного сьогодення й буття Української Греко-Католицької Церкви в Україні з тим, щоб клялись Господь Ісус Христос не назвав мене «рабом лінивим» і щоб нащадки не докоряли бездіяльністю.

За цих півроку сталося багато цікавих подій на нашій рідній Україні, як у ділянці церковного, так і громадсько-політичного життя. Найголовнішою церковною подією, мабуть, була все ж таки спільна заява першої частини УГКЦ про вихід із підпілля й чітко поставлена справа її легалізації в ССРСР. Серед священиків, що заявили про свій вихід із підпілля, був і я. Безперечно, ми чудово усвідомлювали собі, що подібна заява буде безпрецедентним фактором, котрий викличе немалий відгук у світі, а власті ССРСР опиняться перед важким вибором меншого зла: або УГКЦ зчасом легалізувати, або учасників заяви переслідувати. Як побачимо далі, владоможці вибрали стару і перевірену сталінсько-брежнєвську репресивну методу, ще більш витончену та підступну. Мое ж становище ускладнювалося, бо мій автобіографічний нарис був опублікований за кордоном а «Радіо Свобода» протягом двох місяців його транслювало. Мабуть, у часи застою й безгласності довелося б мені негайно сісти до тюрми, але тепер власті віднесли до цієї справи інакше. Це тим більше, що в моєму нарисі було багато неvigідної для КГБ та Російської Православної Церкви інформації, зокрема яскраві докази їхньої взаємної тісної

співпраці, а також піднята мною на денне світло майже призабута і похоронена справа загадкової смерті священника Івана Лучківа. Властям тут допоміг... Чорнобиль. І якщо раніше вони використовували у політичних цілях психіатрію, то тепер вирішили застосувати щодо невитідного їм і бунтівного священника чорнобильську радіацію. На це вказує хоча б те, що інші священники в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС участі не брали. Отже ж, їхньою метою було мене і покарати, і на якийсь час ізолювати від активного церковного життя, а якщо вдасться, й залякати.

Їхньою метою було також роз'єднати між собою найбільш діяльних священників й мирян. І, справді, єпископа Павла Василика негайно викликали до Києва, де «з'ясовували та уточнювали факти», деяких священників звільняли з роботи, щоб змусити їх зайнятися її пошуками, священників Григорія і Миколу Сімкайлів, Війтишина та інших почали тягати у військкомати, деяких, в тому числі й мене, як військовозобов'язаних, прикликали виконувати «почесний громадянський обов'язок», щоб служити у лавах Советської армії.

Не встиг я попрощатися з Йосипом Терелею та його сім'єю, як на 16 вересня 1987 року мене викликали повісткою у Миколаївський районний військовий комісаріят з тим, щоб на 180 днів забрати на т. зв. «спецборь». Це, звичайно, була тільки спроба, чи я погоджуся прийти до військкомату, а коли я прибув, то мені вручили ще одну повістку з вимогою прийти пізніше. В разі відмови, мені грозило б трирічне ув'язнення за статтею 72 КК УССР та за статтею 73 — навіть до 10 років. Я не відмовився, і не тому, що боявся, а тільки тому, що ні 72, ні 73 статті КК УССР не мають нічого спільного з переслідуваннями за віру. Більше того, в такий відповідальний для Церкви час я не хотів виявляти будь-яку нелояльність щодо ГОСУДАРСТВА з тим, щоб не дати «ім» можливості звинуватити нас, греко-католицьких священників, в «антисоветизмі» і щоб не скомпрометувати важливої справи легалізації УТКЦ.

Напередодні відльоту сім'ї Терелів з Москви, мені вдалося з великими труднощами телефоном звідомити їх про застосовані акції властей щодо учасників Заяви від 4.08.1987 року. Тепер, оглядаючись на прожитий час, ще раз переконаюсь в особливій опіці Божій щодо мене, грішного, та бачу, що Господь у Своїх планах бажає показати нам велику мудрість і любов.

Шановний читачу, описуючи своє перебування в місці, яке в багатьох людей викликає тривогу, неспокій і жах, мені хотілося б не тільки передати Тобі все почуте, побачене, пережите, але скоріше всього сказати Тобі, що віра в Христа Спасителя, в Його батьківську опіку особливо в екстремальних умовах дає велику впев-

неність, допомагає подолати нерішучість прогання страх й огортає душу невимовним спокоєм. А що може бути кращим від цього?

Своє оповідання для кращого й легшого Твого сприймання я вирішив оформити за випробуванням, традиційним способом, де-то у вигляді щоденника. Ти зможеш немов би включитись у повсякденний побут звичайних людей, немов би побачити їх зсередини, зможеш поспівчувати їм, а може і помолитись за них!

* * *

«І затрубив третій Ангел, — і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип, і спала на третину річок та на водні джерела. А ймення тій зорі arthemisia-чорнобиль. І стала третина води, як полин-чорнобильник, і багато людей повмирало з води, бо згиркла вона».

(Апокаліпсис 8, 10-11)

«Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?»

(Тарас Шевченко, «Розрита могила»)

Усім минулим, теперішнім і майбутнім жертвам ЧОРНОБИЛЯ
присвячую:

Знаю, що СМЕРТЬ колись
Збере нас —
— довірливих дітей УРАНУ
на цвинтар Прип'яті.
І глибокі очі наші
з білих черепів засвітять
Біорентгенами вічної надії.
Ми простимо усім,
Хто ще боїться вмерти
В агонії лейкозної самотності
Серед червоної заграви...

(З любов'ю, Михайло Гаврилів)

«Неважко зауважити, що ймовірність загибелі в результаті радіаційної аварії на АЕС в 10 тисяч разів менша, ніж при їзді авто, і приблизно в 100 тисяч менша ймовірності загибелі від удару блискавки. Співставлення з кратністю загибелі від інших стихійних лих... показує, що радіаційний ризик близький тільки до ймовірності падіння ВЕЛИКОГО МЕТЕОРИТА (підкреслення

автора), здатного пробити товщу атмосфери і досягнути поверхні Землі».

(«Ядерна енергетика, людина і навколишнє середовище», 1984. Під редакцією А. П. Александрова)

«В. А. Легасов, В. Ф. Дьомін, Я. В. Шевельов зробили спробу оцінити скільки рублів коштує життя людини та із вартості якої оцінки ризику загибелі людини треба виходити під час проектування захисного обладнання на атомних станціях. За їх гуманними поняттями: «Шкода для суспільства від загибелі середньостатистичної людини оцінюється на 20-30 тисяч рублів (в залежності від віку і т. п.) У розрахунку на 'а' (де 'а' — ціна ризику, апліковане в категорії економічної значимості безпеки АЕС) — це дає: 'а' — 4-6 рублів».

(В. Н. Сойфер. Чорнобильська катастрофа... журнал «Континент», ч. 52, стор. 215)

«Жодна країна не може успішно розвиватись, якщо не буде накопичувати свій енергетичний потенціал. Енергія для людини — це своєрідна валюта, якою вона платить за всю свою життєву діяльність... Щорічно ми повинні урухомлювати в європейській частині СРСР близько атомних електростанцій загальною потужністю 10 мільйонів кіловат. А потужність пересічної АЕС буде доведена до 6 мільйонів кіловат».

(Енергія XXI століття. Бесіда з міністром електрифікації П. С. Непорожнім. Газета «Известия», від 8.04.1984, стор. 2)

«Це добре, що сьогодні час великої визначеності. Треба зберегти в собі, затримати це відчуття... Щойно я повернувся з Голландії... У розмові з найрізноманітнішими за своїми переконаннями політиками, діячами культури і Церкви постійною була тема відповідальності... в південній провінції Лімбург місцеві власті звернулись до радянських товариств дружби з пропозицією встановити побратимство з одним із міст Радянської України. 'З ВАМИ НАДІЙНІШЕ' — говорили мені».

(Віталій Коротич. Проводжаючи минулий рік. «Літературная газета», ч. 52 від 25.XII. 1985)

«За символікою східного календаря 1986 рік буде роком Вогняного Тигра. Старовинна легенда говорить, що одного разу знахабнілий буйвол (символ 1985 року) переміг у герці самого тигра — володаря джунглів і так довго сміявся з переможеного, що позбувся передніх зубів. З цього часу буйвол упокорився, а тигр по-

чав недолюблювати биків і корів. Звідси, не варто надмірно хвалити минаючий рік, щоб не образити «смугастого», цебто тигра, що є символом 1986 року»...

(Газета «Труд» від 28.XII.1985).

«Перед журналістами виступив Голова урядової комісії, заступник Голови Ради Міністрів СРСР Б. Е. Щербина. Він докладно звідомив, що сталося в Чорнобилі. 26 квітня о 1-ій годині 23 хвилини на 4-му блоці Чорнобильської АЕС під час планової зупинки блоку і при потужності 200 теплових МВт сталася аварія з частковим пошкодженням активної зони реактора і викидів осколків за межі станції. При цьому була втрачена критичність реактора».

(«Рабочая газета» від 7.05.1986, стор. 3)

«Ніхто не приховує Чорнобильської біди. Те, що сталося, ще раз переконує, що атом, навіть мирний, вимагає великої обережності. А якщо він поміщений в бомби, в ракети, націлені на знищення людей, — це людське божевілля! Так говорять зараз люди на багатьох сходинах, зібраннях, які відбуваються тут, біля Києва».

(Газета «Труд» від 8.05.1986)

«Всі, що бажають емігрувати, нехай зберуться біля 4-го реактора Чорнобильської АЕС».

(Оголошення-жарт, почуте у трамваї)

«Добрий вечір, товариші! Усі ви знаєте, недавно нас спіткала біда — аварія на Чорнобильській атомній електростанції. ... Ми вперше реально зіткнулися з такою грізною силою, якою є ядерна енергія, що вийшла з-під контролю. ... Ми розуміємо: це ще один удар дзвона, ще одна грізна пересторога про те, що ядерна епоха вимагає нового політичного мислення і нової політики».

(Виступ М. С. Горбачова по советському телебаченню 15 травня 1986 року)

«Яка ж ситуація на четвертому блоці?»

— Залишкові термореакції стихають, — відповідає замісник Голови Ради Міністрів СРСР, — однак рівень радіації біля самого блоку високий. ... треба зробити фундамент під реактор. ...

— Це початок побудови «могильника»?

— По суті справи, звичайно. Але пам'ятайте, що 'могильник' — будова відповідальна. ... тепер в околиці ЧАЕС зосереджені великі сили. Потрібна техніка надходить з усієї країни. Багато шатрових містечок розкинулись як усередині тридцятикілометрової зони, так і поза її межами.

А бузок вже відцвів. Надходить літо. А тому в Чорнобилі, в са-
лах і містах, в лісах і садках виспівують солов'ї.

(Губарев М., спец. кореспондент газети «Правда», СОЛОВ'Ї НАД
ПРИП'ЯТТЮ, стаття від 26.05.1986, стор. 5)

Модернізована російська казка про колобок
(«Колобок» — це хлібець у формі кулі)

Йде лисиця галявиною. Аж нараз — гульк! Колобок котиться.

— Колобок, колобок, — я тебе з'їм!

— Ні, лисице, не з'їси ти мене, бо я не колобок, а їжачок.

— А де ж твої колючки?

— Що, лисице, хіба не бачиш, що я із Чорнобиля втікаю.

Причини аварії на Чорнобильській АЕС

(«Жольнеж вольносьці», газета збройних сил Польщі, від 22.08.1986.
ПАП) (переклад українською мовою автора)

«Четвертий б'лок Чорнобильської АЕС був введений в експлуа-
тацію у грудні 1983 року. Електростанція працювала дуже добре і
в 1985 році випродукувала 29 мільярдів квт. енергії. Згідно з пля-
ном четвертий б'лок по двох роках роботи мав пройти профілак-
тичний ремонт. Дня 25 квітня працівники почали поступово зни-
жувати потужність четвертого атомного реактора до мінімального
ступеня. Дирекція електростанції вирішила провести в період по-
нижування сили реактора експеримент в рамках аварійних забез-
печень. Безпосередньо з атомним реактором є злучений турбоге-
нератор, який доставляє електричну енергію, необхідну для роботи
помп, аварійних систем та інших пристроїв, що обслуговують ре-
актор. У випадку припинення роботи реактора, отже ж припинен-
ня допливу пари, що крутить турбогенератор, останній деякий час
працює за інерцією, а відтак включається дизельний генератор,
котрий постачає згідно з потрібними параметрами електричною
енергією усі відповідні пристрої. У процесі експерименту було ви-
рішено переконатись, чи турбогенератор достатньо довго працю-
ватиме за інерцією, щоб включився дизельний генератор. Це був
чисто технічний експеримент і не мав нічого спільного із самим
реактором.

Голова Державного Комітету СРСР у справах мирного викори-
стання атомної енергії Андронік Петросянц ствердив на прескон-
ференції, що якість такого експерименту була низькою і що в
ньому не було передбачено необхідних заходів безпеки. При цьо-
му тут яскраво проглядаються недбайливість, брак відповідально-
сти і надужиття, що в основному доправили до аварії.

Експериментатори, не узгодивши свого плану з проектантом реактора чи електростанції, о 14.00 25 квітня **виключили** систему аварійного охолодження реактора і до години 1.23 наступного вже дня, тобто до моменту аварії. Таким чином, реактор працював без аварійного забезпечення, а це цілковито суперечить принципам експлуатації атомних реакторів.

Взагалі, в процесі реалізації експерименту з турбогенератором було поповнено 6 технічних помилок, які doprowadили до двох вибухів у реакторі, спричинили втрату щільності і проникнення частини радіоактивних субстанцій в атмосферу. Як підкреслив перший заступник директора Інституту атомної енергії ім. Курчатова, член Академії Наук СРСР Валерій Легасов, якщо б було непоповнено бодай однієї з тих помилок, то до аварії не дійшло б».

Перша річниця аварії на Чорнобильській АЕС

«Москва (ПАП). Як сказав в інтерв'ю для агенції ТАСС голова советського Державного Комітету в справах використання атомної енергії, Андронік Петросянц, питома вага атомної енергетики у продукуванні енергії в СРСР буде постійно зростати. У 1990 році енергія нуклеарних електростанцій в порівнянні з 1985 роком зросте удвічі. На даний час в СРСР будують 11 атомних електростанцій, будівництво наступних **планується**».

(«Трибуна люду» від 27.04.1987, стаття «Майбутнє атомної енергетики»)

Грушівське чудо

«В кінці квітня серед віруючих селян Грушева Дрогобицького району поширилася дивна чутка: ніби на балконі старої каплиці, час від часу, з'являється образ діви Марії».

(Львівська газета «Вільна Україна» від 13.05.1987, стаття М. Мариняка, власного кореспондента, «Кому вигідне грушівське чудо?»)

«Сьогодні минає рівно місяць з того дня, як по Грушеву і навколишніх селах Дрогобицького району рознеслася новина про з'явлення діви Марії на балконі старої каплиці одинадцятирічний дівчинці Марійці Кізін. ... Про з'явлення богоматері у Грушеві не забарилося повідомити і радіо Ватікан. Звичайно, незвична інформація. ... і тепер підігріває інтерес багатьох людей (віруючих і невіруючих) до грушівських подій».

(Львівська обласна молодіжна газета «Ленінська молодь» від 26.05.1987. Стаття С. Курпіль, спецкор, «Сенсації навколо Грушева»)

На запитання монахів: «Що Ви думаєте про Грушівське чудо? Чи можна нам туди їхати?» отець д-р Ієронім Тимчук, ЧСВВ, відповів: «Тут треба заховати розсудливу обережність, щоби, не дай Господи, не сталося чогось подібного, як з «чудом Середнянським», що призвело до появи секти покутників. Звичайно, село Грушів ще з австрійських часів було відпустовим місцем, там була поява чудотворної ікони Богоматері і багато uzдоровлень, але це давні часи. Знову ж, Грушівського чуда не слід заперечувати, бо бачимо наразі тільки позитивні сторони, а саме: появу мала б бачити не доросла людина, а 11-річна дівчинка, якій Пречиста Діва Марія можливо щось хотіла сказати, якщо б вона почекала, а не побігла до батьків. Друге, поява відбувалася у відповідному місці, тобто каплиці. Третє, поява відбувалася у відповідному часі, тобто у Провідну неділю, яка, і це найбільше застановляє, співпала з річницею вибуху атомної електростанції у Чорнобилі 26 квітня 1986 року. Четверте, десятки тисяч людей різної віри, що прибувають до Грушева, еднаються в молитві і покуті. Час, безперечно, покаже, чи це чудо було взагалі і чи воно було правдиве. Наразі прошу стриматися і не їхати до Грушева з публічними Богослужбами».

(м. Стрий, початок травня 1987 року).

Суворі уроки Чорнобиля

Завершився судовий процес над винуватцями аварії на АЕС. 29 липня судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду СРСР під головуванням члена В. Суду СРСР Р. К. Брізе з участю державного обвинувачувача — старшого помічника Генерального прокурора СРСР Ю. М. Шадріна завершила в Чорнобилі розгляд кримінальної справи колишніх керівників станції. Більш як три тижні тривав судовий розгляд. ... Судова колегія засудила В. Брюханова (директор станції), М. Фоміна (головний інженер ЧАЕС), А. Дятлова (заступник гол. інженера) до максимальної міри покарання, передбаченої за ці злочини Кримінальним Кодексом, — десяти років позбавлення волі, Б. Рогожкіна (начальник зміни), — до п'яти, О. Коваленка (начальник реакторного цеху) — до трьох, Ю. Лаушкіна (інспектор Держатоменергонагляду СРСР) — до двох років позбавлення волі».

(Газета «Молодь України», 1.08.1987).

31.08.1987, місто Львів, вулиця Театральна, «випадковий» діалог з інженером В., юрисконсультотом організації Львівтеплокомуненерго, в якій працюю.

Інженер В.: — Слухав по «Радіо Свобода» вашу автобіографію. Дуже сміливо і відкрито Ви написали. Правда, сильно глушили, але все таки дещо вдалося почути. Чи то за вашим бажанням її передавали?

Гаврилів: — Аякже ж. Певно, що за моїм бажанням, бо ж я надав право усім, хто захоче, розповсюджувати мій нарис.

В.: — Вам, напевно, й гроші платитимуть за видання вашої книжки?

Гаврилів: — Ось і помиляєтесь. Мене гроші не цікавлять, і писав я книгу не задля них, а для того, щоб світ знав правду про життя нашої УГКЦ, по переслідування вірних та католицьких активістів.

В.: — Ви не боїтеся?

Г.: — Чого?

В.: — Наприклад того, що на вас наїде автомобіль.

Г.: — Так це ж чудово. Буде ще один доказ правди і демонстрація справжнього обличчя КГБ.

В.: — Як це докажуть?

Г.: — Очевидних речей доказувати не треба. Зрештою, в християнському розумінні смерть має вічний вимір. Окрім цього, я на цій землі не збираюся жити мільйон років, а як монах взагалі не є прив'язаний до життя. З того, хто хоче жити, можна шнурок крутити.

В.: — А як ви дивитесь на власну еміграцію?

Г.: — Я не збираюся назавше покидати свою Батьківщину, хібащо мені зв'яжуть руки-ноги, заладують у літак й вивезуть за кордон.

В.: — Що ж тепер з вами робитимуть?

Г.: ???

24.09.87. Четвер. Село Рудники, Миколаївський район, Львівська область. По обіді голова сільради Роман Красій приніс повістку Миколаївського військкомату, в якій вказано мені прибути для проходження медичного огляду або 25 вересня, або 28. Цікаво, чи і цей виклик фіктивний, як попередній, чи справжній. Так чи інакше — треба йти. Тільки якого числа? Як тут довідатись про Божу волю? На щастя, прийшов монах нашого монашого чину Григорій Б. і, довідавшись про мої клопоти, каже:

— Давайте напишемо на листочках паперу числа 25 і 28, зробимо кульки, помолимося, і я котрусь витягну, таким робом спізнаємо Божу волю.

Так і вчинили. Випало проходити військову медичну комісію 25 вересня, цебто в п'ятницю. Ой, як цікаво бути монахом, коли немає монастиря і настоятеля під боком. На душі радість та спокій. Що ж грядущий день принесе?

25.09.87. Прокинувся раненько. Змовив короткі молитви, решту в автобусі доповнив правилом святого Пахомія. Не забув захопити з собою богослужбові речі: хто його зна, що «вони» готують? До проходження медичної комісії залишається ще година часу. Чи не відправити б святу Літургію у знайомих підпільних католиків? Пікулики (так називається сім'я) радо пристають на це. Перш, ніж податися у поліклініку, вирішив відвідати комісара Ваганова. Його ще не було. Треба чекати. Я, сидячи на лавці перед військкоматом, молився. Тим часом тротуаром крокував кремезний мужчина середнього росту з набряклим червоним обличчям, зодягнений у військову форму. Я підвівся і пішов услід. Через декілька хвилин був у нього в кабінеті. Чемно з ним привітався, відрекомендувався. Але як тільки він довідався, з ким має «приємність» говорити, підвищеним і категоричним тоном заявив: «Пайдьоте служіть». Напевно, йому заборонили вступати зі мною в дискусію, бо провадити дальшу бесіду не побажав. У четвертому відділенні військкомату я отримав блянк медичного обстеження і подався в поліклініку. Почалися мої митарства по кабінетах і довжелезних та заплутаних коридорах, в яких стояли нескінченні черги людей. Тільки у рентгенкабінеті було безлюдно. Мені вже набридло мандрувати, а лікарських підписів й печаток на блянку багатенько бракувало. Вирішив я повернутись до військкомату. Коли віддав працівниці 4-го відділення картку медобстеження із зібраними лікарськими «автографами», вона подалася до комісара, полковника Ваганова. Мабуть, пояснювала йому ситуацію, цебто труднощі, пов'язані з медоглядом Гавриліва, бо через стіну було чути його крики і погрози на адресу медпрацівників поліклініки. Було чути, як він телефонував завідуючій поліклінікою й тигрячим голосом вигукував: «Ви што там себе пазваляете?! Ви што — протів советской власті?!» Довелося мені на бажання секретарки ще раз перейти до злощасної поліклініки. На цей раз медогляд відбувся блискавично — нікто не хотів зачіпатись із «советской властью», яку так динамічно впроваджував у життя полковник Ваганов.

В замін за принесену картку медогляду я отримав від секретарки 4-го відділення повістку, в якій було мені вказано з'явитись на «тецсборы», які мають тривати 180 діб, починаючи з 29 вересня 1987 року.

- А де відбуватимуться ці 'спецсборы'? — спитав я секретарку.
- Кто же ево знает? Ето же секрет.
- Мені так здається, що я довго там не затримаюсь.
- Пачему?
- Хм. Бачите, мій статус особливіший, — сказав я, подаючи їй листок із своїм коротким життєписом, — а тому прошу переказати полковнику Ваганову, бо слухати мене він не хоче, що на 'спец-

сборах' я буду сильно домагатись сповнення командирами 52-ої статті Конституції, що гарантує мені право відправляти релігійні культи, цебо прилюдну Службу Божу. А чи це їм сподобається? Як ви думаєте?

— ???

Після цього подався я до Львова, щоб полагодити справи на роботі. Начальник котельні Тарас Дмитрович Лапичак схвильованим голосом повідомляє мене, що телефонували йому з обласного військкомату і висловлювали претенсії щодо Гаврилів, «який не хоче йти до армії і якого судитиме трибунал». Ось такої! Побачивши повістку, Лапичак заспокоївся, негайно звідомив обласний військкомат, що з Гаврилівим проблем немає, повістку приніс і до армії піде. З котельні спрямовую свої стопи до найближчого священика, сповідника віри, отця Івана Лопадчака, щоби висповідатися перед далекою дорогою, а також відвідую Михайла Гориня, що мешкає неподалік. Його, на жаль, немає, але застаю в його квартирі Зиновія Красівського, який, довідавшись про мою недолу, потішає мене жартівливо: «Пам'ятайте, отче, ми повинні бути такі, як кіт».

— Як то? — запитую.

— А так. Кіт, з якої висоти не падав би, завше приземлюється на чотири ноги і дивиться, де миша!

Повернувшись додому, застаю місцевих католиків, які прийшли попрощатись зі мною і потішити мене. Деякі плачуть. Ми спільно молимося, а відтак читаємо «Наслідування Христа». У цій чудовій книжечці знаходимо такі слова: «Суетна й коротка усяка земна потіха. Блаженна ж вічна та потіха, яку бачить Істина внутрішнім оком. Побожна людина всюди носить з собою свого Потішителя Ісуса й до нього промовляє: «Перебувай зі мною, Господи-Ісусе, на будь-якому місці та повсякчасно».

28 вересня. Ввесь день стараюся перевести у духовній зосередженості: монаші молитви, роздумування. Збираю найнеобхідніші речі. Що найважливіше для католицького священика? Це — виконувати свій духовний обов'язок незалежно від місця і часу. На першому плані — Свята Літургія. Отже ж, складаю в скриньку портативні богослужбові речі: чашу, дискос, Євангеліє, іконку з мощами святого Йосафата, розп'яття, хлібці-просфори, пляшчинку з вином, ілітон, літургікон, требник, святе миро, оливу, епітрахиль. . . Що ще? Наш вік — це вік інформації, тому кладу до торбинки портативного радіоприймача з маленьким телефоном, що дасть мені можливість індивідуально слухати радіопередачі, зокрема «Радіо Свобода» і «Радіо Ватикан». Що б іще не забути? Поштівки, конверти, блок паперу, монети вартістю 2 і 15, які, можливо, будуть потрібні на телефон. Одяг якнайзручніший: вельветові штани, кросовки фірми «Адідас», подаровані Анною-

Галею Горбач із Західньої Німеччини, теплий светер, берет. Вечором спільна молитва з батьками і вірними, зокрема за всіх тих, що покидають свої хати, свою родину.

29 вересня. По сніданку хтось стукає, — входить ... голова сільради Красій і чемно пропонує мені свої послуги — хоче завезти мене своєю «Ладією» в Миколаїв, із депутата, бач, перетворився в безплатного таксиста. Звичайно, його турбота щодо «уніятського священика» тут викликана не добротою, а наказом згори. Що ж, можна скористатися його послугою. Роман старший від мене на два чи три роки, у свій час навіть працював з батьком на тракторі у колгоспі, відтак, як популярно мовиться, записався в комуністичну партію і зробив таку «велику кар'єру» — став головою сільради і тепер мусить виконувати волю своїх покровителів. До місцевих рудниківських підпільних греко-католиків відноситься досить терпимо. Дорогою дуже старанно й популярно поясню йому проблему УГКЦ. Роман на якийсь час перериває розмову на релігійну тему і каже: «Вас взагалі могли б і не брати в армію, адже ж Ваші батьки пенсіонери, брат аж в Ужгороді, отже ж Ви ними піклуєтесь. Як опікун, Ви могли б залишитись». Це очевидний натяк на те, що можу через нього просити ласки у комісара Ваганова. «Ну ні, панове, не буду ставити себе в залежність. Ми, католики, надто гонорові люди, щоб у вас, безбожників-комуністів, просити полегшення своєї долі», — думаю собі. Розмова якось обірвалася. Мовчки приїхали на місце, мовчки попрощалися помахом руки.

Незважаючи на те, що час у повісті вказаний — 7.30, чекати доводиться ще півтора години. З Миколаївського району нас набиравалося щось з десять чоловік, в їх числі, як виявилось, і мій однокласник Богдан Дошнин. Вишикували нас, зробили перекличку. Проводжаних майже немає, тільки дві жінки плачуть за своїми чоловіками. Всім стає сумно, а тим чоловікам незручно й вони проганяють своїх дружин. Перед дорогою хлопці вже випили трохи. Як посідали в автобус, мовчки повиїмали горілчані запаси й ще потроху випили. Запропонували майорові, але той відмовився. Розмови не густо. Якщо хто і кине словечко, то воно стосується основного, болючого: куди, чому й чого? Майор похмуро мовчить. Прибуваємо на так званий збірний пункт до Львова. Запроваджують нас у велику залу, де гамірно і людно. Тут самі тільки чоловіки середнього віку, як виявляється, з різних кінців Львівської області. На підвищенні розташувався штаб, де є офіцери різних рангів. Вони ще раз перевіряють наявність людей, укомплектовують команди, викликаючи по черзі кожного присутнього. Я сів якнайближче до підвищення, щоб краще бачити, що тут діється. Штаб найбільше цікавиться бульдозеристами, грейдеристами, шоферами, крановщиками і т. п. технічними спеціаль-

ностями. Настає черга миколаївчан. Кожного зокрема розпитують про фах, сімейний стан, відтак роблять помітки в документах. Із одинадцяти залишають сімох, решта можуть вертати додому. Ми ще довго, бо аж до 14-ї години, чекаємо на автобус, який везе нас на головний вокзал. За цей час хлопці до решти випивають алкогольні запаси. Майор з Миколаєва, що супроводжував нас, і сам не відходить, і нам забороняє покидати територію збірного пункту. Згодом, чоловіки, що випили, набираються мужности і, майже атакуючи його, агресивно наполягають відповісти: «Куди нас везуть?» Той нарешті «розсекречується»: «Поїдете, — каже, — в Славутич на будівництво. Доми будете стройть». Всі ми відчуваємо, що збрехав.

На головному вокзалі доводиться чекати ще одну годину. За цей час проворні хлопці поновлюють горілчані запаси. І ось усіх львів'ян, а нас щось з 115, нарешті запаковують у два найпримітивніші вагони, т. зв. загальні і причіплюють до поїзда «Львів-Київ». Це нас трохи заспокоює, бо Київ все ж таки Україна. Хлопці іще собі випили, почали співати. В основному українські народні пісні. Як покотився поїзд, залунала пісня:

Рушив поїзд в далеку дорогу,
Сколихнувся вагон і помчав,
Я останній вже раз подивився
На те все, що так вірно кохав.

Від цієї пісні всім стало вельми сумно. Стихла пісня. Але через деякий час знову залунали співи. Щойно по опівночі всі уклалися спати на тверді лавки. Навпроти нашого переділу з моменту самого від'їзду уклався спати якийсь бородатий мужчина з довгим волоссям. Він звернув на себе увагу не тільки зовнішністю, але також тим, що нічого не їв, не пив, не співав, не розмовляв — лежав собі на лавці і дивився в стелю, деколи по його заплющених очах можна було здогадатись про напружену роботу мозку.

(Продовження буде)

Огляди, рецензії

Микола КОЗАК

І СУДНИЙ ДЕНЬ НАСТАВ...

Українська поезія, глибоко укорінена в невмирущу народну пісню, в тисячолітню її давнину, і сьогодні живе своїм небесним життям. Ні залізне око ката, ні домовина — ніщо не владне над нею, доки... доки сама вона не зречеться себе. Та цього, я вірю, не буде ніколи.

Переконаюся в цьому знову і знову, читаючи збірку поезій харків'янина Володимира ВЕРХОВЕНЯ «Лелече колесо» («Прапор», 1990). Слово тут — ніжне й беззахисне, мов квітка перед лезом. Застійні морози намагались убити цвіт... Дарма! І як тільки весняне сонце кинуло густе проміння, та квітка сповістила про свою появу, а корінці обняли рідну землю — навічно!

Є речі, осягнути які не під силу верхоглядам. Зрепштою, таємниця творчості відкриває своє обличчя не кожному. Тож і не кожен може так написати:

І дереву
не все одно —
бути колискою
чи труною.
Чуєш:
співає з-під пилки
воно?
Бачиш:
аж бризка
сльозою?..

Чи ось — початок вірша «Смерть Гоголя»:

Сміявся Гоголь на краю
сльози,
коли його,
живого ще,
ховали.
А навкруги — чорти
ярмаркували,
перевернувши догори вози...

«На краю сльози...» — як сильно і водночас просто мовлено!
У пам'яті зринають слова Федеріко Гарсія Льорки. І нині вони

звучать, як молитва, як сповідь на дорозі до Істини. Запам'ятайте їх, безбатченки! «У цьому світі я завжди був і буду на боці тих, хто нічого не має і кому відмовляють навіть в спокої небуття. Нині у світі борються вже не людські сили, а вселенські. Ця боротьба ставить мене перед вибором: ось тут твої страждання і твої жертви, а ось — справедливість для всіх. І яким би не був тривожним перехід до майбутнього, що вже передчувається, але ще не відоме, я кладу свій кулак з усією силою на цю останню чашу терезів», — говорить поет незадовго перед розстрілом... в одному з інтерв'ю газеті. Погодьтеся, подібні думки може повторити не кожен. Навіть сьогодні. Багаторічна соціальна пасивність зробила свою чорну справу.

Пригадую, скільки страху на критиків-нездар нагнала збірка «Пробуджена тиша» Віталія Поліщука, яку тепло привітали Павло Тичина і Василь Мисик. Вибач, шановний читачу, що свідомо нагадую про невмирущих. Це нагадування не є еклектичним повторенням. Бо тепер сплячуть і мости, і архіви — показання ще-зають, залишаючи нащадкам попіл. Ото і вся пам'ять. Яка фатальність, яка світова одурманеність... Хай їм грець!

Завертаймо до синіх бджіл, які поволі самі собі дають раду і нам цілющими медами рятують зболілу душу. Згоряючи десь на гарячій скаженій вітриську, не донісши до ультрамаринового вулика нектару, зібраного з ніжних вуст волелюбних квітів на стривоженому козацькому полі.

Вірші В. Верховеня зорюють духовну цілину, зорюючи — зігрівають вдячних слухачів.

Чи є такий іще народ,
який би витримав наругу
і, витерши розбитий рот,
пішов у бій,
пішов за плугом?
Все перетерпів у собі,
за краще вибравши —
мовчати.
Невже ми — нація рабів,
нездатна іншої зачати?...

А наступна строфа — ще підсилює цей образ:

Якому богу не молись,
а на землі — свої закони.
Чим далі дивився увись,
тим більші бачиш
заборони...

У Євангелії від Св. Матвія є такі пророчі слова: «Хто ж із вас, коли журиться, зможе додати до зросту свого бодай ліктя одно-

го?» Так, дехто намагається викорчувати святе із людських душ. Тільки істинні сини стоять на варті слова, роду, колиски. Їх не можна віддати. Там — твоя доля і совісливість, там — усе! Отож і звучать над безвістю рядки молодого поета — гнівно і заклично:

Так низько, нищо
впали ми,
як, може, ще ніколи
зроду.
Прокляття,
клятви,
молитви. . .
О судний день мого
народу! . .

Над Україною і нашою духовно занедбаною Слобожанщиною засяяло сонце надії. Посіяне — зійшло, попереду — жнива. Не дай Бог лише, щоб новітні суховії закнязювали на рідній сторононьці. . .

м. Харків

Анатоль БЕДРІЙ

ВАРТІСНА БІОГРАФІЯ БОРЦЯ-НАЦІОНАЛІСТА

Добрий біографічний твір — це добрий причинок до історіографії. Добра біографія учасника української національно-визвольної боротьби — це вклад до історії української національно-визвольної боротьби. До такої категорії творів можна зачислити 430-сторінкову книжку Дмитра Куп'яка п.н. «Спогади нерозстріляного», видану заходами автора в Торонті, 1991 р.

Книжка написана живо, неначе зразу після подій, щиро — та як в даний час автор сприймав дійсність, і багатозмістово — без зайвого теоретизування, а зі згуртуванням конкретних подій і їх то дішнього сприймання. Тому книжку читається з зацікавленням бажанням зразу прочитати цілість.

Твір поділений на шість чітких історичних частин: 1) під польською окупацією, 2) під російською окупацією, 1939-41 рр., 3) під німецькою окупацією під час Другої світової війни, 4) під російською окупацією, 1944-1945 рр., 5) у Польщі, 1945-46 рр., 6) на еміграції. Окремо подана документація про комуно-російські переслідування автора на еміграції та намагання видачі його Москві Канадою. Короткий вступ написав Василь Барладяну. У книжці є 108 світлин, поіменний покажчик і коротке слово канадського приятеля Тома Рейда.

З першого розділу довідуємося про дитячі й юнацькі роки жит-

тя Дмитра Куп'яка під польською окупацією. Він народився кілька днів після проголошення Західньо-Української Народньої Республіки в селі Яблунівка, Кам'янсько-Струмилового повіту, Буського району. Добре представлене національне й соціальне життя пересічного українського західноукраїнського села між Першою і Другою світовими війнами. Тисячі таких сіл видали велику частину активу, що в рядах ОУН і УПА боровся за власну державу. Дуже добре показана польська окупаційна влада, садизм і жорстокість окремих функціонерів. Під кінець 30-их років автор уже був членом Районового Проводу ОУН.

За першої більшовицької окупації ОУН призначила Дмитра Куп'яка організаційним референтом у Кам'янсько-Струмиловому повіті. У тому періоді Дмитро Куп'як все більше вростає у дії ОУН, стрічаючи провідних членів, як Івана Климова-Легенду, Миколу Свистуна-Ворона, Романа Мандригу-Чорноморця. Брав він участь у різних курсах і відправах підпільників вищих ступенів. Трагічною подією був вивіз його батьків на Сибір у травні 1942 року, де батько замерз при вирубанні дерев зимою 1942 р., а мати померла 1947 р. Брат Михайло був ув'язнений та жакливо катований енкаведистами, однак тоді якось пережив це пекло. На початку німецько-російської війни Повітовий Провід zorganizував військову чоту, якій вдалося роззброїти групу червоноармійців із 60 людей. Чотою командував брат Дмитра.

Третій період життя автора розпочався щасливо, бо 30 червня 1941 року була проголошена Українська Держава, про що довідалися з львівської радіовисильні. Не довго тривала радість, бо нігці виявили себе як брутальні завойовники. Автор відмічує важливий факт, що ОУН під проводом Степана Бандери негайно розпочала протинімецьку пропагандивну кампанію.

Куп'як знову поринув у підпільну діяльність. В листопаді 1941 року Крайовий Провід на ЗУЗ покликав його до референтури Служби Безпеки для виконання спеціальних доручень. Тоді він був відомий під псевдом «Славко Весляр». Перебував у більшості у Львові, де був підпільний осідок КП ОУН на ЗУЗ. Він описує фрагменти з польської коляборації з нацистами на українських теренах, що довела до великих втрат серед українського населення. Дві найзамітніші акції, в яких Дмитро Куп'як брав участь, це визволення з львівської тюрми гестапо ген. Дмитра Грицяя і Ярослава Старуха та провідництво спеціальною двадцяткою при КП (під псевдом «Клей»).

Із поновним приходом московських агресорів на Українські Землі, Дмитро Куп'як далі очолює спецгрупу СБ при Крайовому Проводі. Драматично представлений прорив його групи почерез більшовицькі застави в Надбужанщині в лютому 1945 року, де Д. Куп'як був поранений, та переможний наступ відділів УПА і СБ ОУН на Радехів у квітні 1945 р. У травні помер його брат Михайло, командир відділу Самооборони, поранений у бою. Кілька тижнів пізніше московські варвари розкопали могилу й розки-

нули тлінні останки сл. пам. Михайла Куп'яка по цвинтарі. Автор багато причинився до ліквідації енкаведівської «сотні УПА» в Олеському районі на Львівщині.

Осіною 1945 року Дмитро Куп'як одержав від Крайового Проводу ОУН доручення переїхати до Польщі, куди він щасливо прибув і осів у малому містечку недалеко чеського кордону. Однак по кількох місяцях сталися випадки, які переконали Дмитра Куп'яка про доцільність переходу в Західню Німеччину, тому що поляки могли його розкрити.

12 травня 1946 року Дмитро Куп'як із ще двома чоловіками перейшли польсько-чеський кордон і попрямували в сторону Німеччини. Цей розділ написаний (як і інші) дуже драматично. Перехід Чехії скінчився щасливо, й, по кількох днях мандрівки, Дмитро опинився на баварській землі. У Мюнхені він був коротко. Звідти у кінці серпня переїхав до північнонімецького міста Готслар-ам-Гарц, де осів у таборі Петерсберг. У червні 1947 р. він із кількома сотнями емігрантів переїхав до Англії, де перебув один рік, і в червні 1948 р. за допомогою родини, що давніше, перед війною, переїхала до Канади, поїхав у провінцію Альберта, містечко Вільна, де він не побув довго, бо весною 1949 р. оселився в місті Едмонтоні. Там у 1953 р. він одружився зі Стефанією Хоркавою, родичі якої прибули до Канади багато давніше. По трьох роках, себто в 1956, подружжя Куп'яків переїхало на постійний побут до провінції Онтаріо, в Торонто.

У жовтні 1964 року зачалася, так би мовити, окрема сторінка в житті Дмитра Куп'яка, бо тоді Москва розпочала велику міжнародну акцію за видачу його Канадою, як воєнного злочинця. Акція тривала довгі роки, але закінчилася повною невдачею, а Дмитро Куп'як виріс в очах багатьох канадійців майже на героя, бо Консервативно-Прогресивна Партія висунула його 1972 р. кандидатом до федерального парламенту. Помимо програної у виборах, Куп'як здобув на дві тисячі голосів більше, ніж його попередник. А московська кампанія вповні провалилася.

Книжка має деякі недоліки. Дуже неохайно опрацьований покажчик осіб. Автентичність твору дещо терпить, коли автор вставляє різні цитати з творів, написаних кількадесят років пізніше. Такі доповнення, самі собою вартісні, доцільно подавати в нотатках при кінці книжки або на долинні даної сторінки, як виноски. Є декілька історичних помилок. Василь Білас не міг був сказати на суді (1932 р.), що він є членом ОУН від 1926 р., оскільки ОУН постала щойно в 1929 р. (ст. 53). Обширно описаний вплив і значення Варшавського процесу над членами ОУН, 1935-36 рр. Але ще важливішим був процес у Львові 1936 року, що його автор промовчує. За атентат на міністра Перацького відповідав Степан Бандера, але практично його розпльнував і в деталях підготував Роман Шухевич, тодішній бойовий референт у Крайовому Проводі ОУН на ЗУЗ (ст. 57). На сторінці 81 проскочила помилка трактувати велику частину українського народу, поневолену в польській

імперії, як «національну меншину». Початки УПА неточно подані. УПА почалася із кількох військових сотень ОУН, зорганізованих осінню і зимою 1942 р., які на початку 1943 р. оформлено під назвою «Українська Повстанська Армія». Ці формуції існували на Північно-Західних Українських Землях, і УПА очолював Дмитро Клячківський-Клим Савур, який був рівночасно крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ. Від літа 1943 р. на ЗУЗ зформовано Українську Національну Самооборону, яку переіменовано в УПА-Північ щойно в січні 1944 р. (до сторінок 145 і 179). Визволення Я. Старуха і Д. Гриця з гестапівської тюрми було проведене під керівництвом Костя Цмоця-Модеста (ст. 185), якого доцільно відмітити за численні героїські подвиги. Пару разів автор подає неправильну назву ДУН — «Дружинники Українських Націоналістів», а має бути «Дружини УН» (ст 192, 194). Багатократно вживаний термін «теренові провідники» чи «теренові проводи», а таких в Україні не було. Це терміни приміновані до клітин ОУН поза Україною. І ще одна заввага: автор вважає включення Москвою відділів Червоної Армії до боротьби проти УПА як великий морально-ідейний удар по нашому рухові, бо це викликало зневіру у перемогу. Насправді було навпаки: ОУН і УПА повели колосальну пропагандивну кампанію, спрямовану на ідейно-моральний розклад ЧА, і ця пропаганда мала великі успіхи, так що Москва дала наказ в 1946 р. стягнути з фронту проти УПА всі більші фронтові формуції ЧА. (ст. 245 і далі).

Помимо деяких помилок і недотягнень, книжка «Спогади нерозстріляного» Дмитра Куп'яка є одним із кращих творів у нашій зростаючій групі книжок мемуарного характеру з часів національно-визвольної боротьби 1930-40 років. Постає автора як заслуженого українського патріота і націоналіста-боевика залишиться надовго в українській пам'яті.

Книжка є в продажі по наших книгарнях. Можна дістати її у Видавництві «Гомону України» в Торонті за 25 кан. дол. чи прямо від автора.

Адреса: D. Kupiak, Box 93, Milton, Ont. L95 2Y3.

Софія НАУМОВИЧ

«ЦЕ ЧУДО — НЕ КНИЖКА!»

Так висловився про монографію Юрія Кульчицького мистецтвознавець з України Олександр Федорук, який був учасником Сорбонської конференції про Козаччину, дав виклад для паризької громади про Бойчука і бойчукістів (із прозірками їхніх творів) та відвідав у Мужені наших малярів — Юрія Кульчицького й Іванну Винників.

Ця монографія незабаром появилася й у Парижі, й дістала її підписана, з такою дедикацією Маестра: «Мужен, 24.8.1991. Ця дата записала для нас усіх велику подію Проголошення Незалежності України! Що за радість!»

Книжка великого формату (40 × 60) зі суперобкладинкою, що зразу манить очі кольорами й лініями. А на першій сторінці мотто з «Ріні» О. Ольжича: «Нащо слова? Ми діло несемо. . .»

Дві передмови, французька й українська, й двомовні статті відповідно до тексту. Це вже вдруге появляється така двомовна книжка: першою була монографія про Софію Левицьку, яку добре сприйняли й українці, й французи. Про неї писав у «Голосі України» (Київ, ч. 2, 1991) цей же О. Федорук так: «Старанно, обдуманно, з великим тактом і любов'ю автори випустили книжку про Софію Левицьку. Як важливо, що через півстоліття після смерті, вони приходять до нас завдяки сумлінній праці наших далеких друзів із приморського Мужену. . .»

Так же само захоплено написав він у своєму репортажі з Мужену для краєвої преси, забравши зі собою добрий десяток екземплярів книжки Ю. Кульчицького. Не цитуємо цього репортажу, бо він ще не появився друком. Зате познайомимо читачів із оцінкою професора філософії й літератури, малярського й фільмового критика, Франсіза Легранда. У своїй передмові він жаліє, що «три чверті століття відмежували Європейський захід від Сходу», а далі пише дослівно так:

«Дійшло до парадоксу: в епоху коня і диліжансів у Верхівні вистали Оноре де Бальзака, а в епоху літака — ув'язнено цілі народи в монастир терору, зокрема ж Україну — осередок блискучої привілізації, літератури й мистецтва! Її опанували, розділили та розчавили її сусіди. Проте її національні скарги й бажання незалежності нарешті відомі на Заході. У літературі такі імена як Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, О. Гончар здобувають собі нових читачів. А «Гетсиманський сад» Івана Багряного підсумовує трагічні переживання і терпіння українського народу за Сталіна. Та це вже пройдена епоха. Нова Україна. . . нав'яже порвані зв'язки з цими мистцями, які могли вільно творити тільки. . . за межами України!»

«Українці у Франції знайшли сприятливий ґрунт для своєї творчості, — продовжує Франсіз Легран. — Аполінер. . . привітав талант скульптора Архипенка, а згодом стали відомі такі прізвища як Софія Левицька, Олекс Гриценко, Василь Хмелюк, Михайло Бойчук, Микола Кричевський, Микола Андрієнко. . . На всіх їх діяв надихаюче Париж. . .»

У наступній статті цей професор характеризує малярство Юрія Кульчицького: «Він додає до кольорів і форм французького малярства свою особисту нотку, спадщину культури свого народу. Могутні кольори, форми і теми минулого, постійний рух. . . повітря українських степів наповнюють залі його виставок і пробуджують сучасних малярів. Тих, що своїми інтелектуальними про-

блемами вбивають мистецтво на повільному вогні, бо воно неможливе без іскріння душі. . .»

Розглянувши різномірну творчість Ю. Кульчицького у графіці, кераміці, малярстві й коляжі, критик підсумовує: «У цій людині, яка малює упродовж майже 60-ти років, знаходимо вічну молодість без будь-якого пишномовства. Зате дивує ця простота, яка поєднує архітектуру з поезією. Рідко можна зустріти сучасного маляра з такою творчістю, яка єднає найкращі течії, — сильного в Україні футуризму із жіночим відчуттям природи та кольору. . . Ясно: маємо до діла з великим мистцем!»

Слідую захоплена передмова Віри Вовк і велика стаття самого Юрія Кульчицького «Поглядом у минуле», в якій накреслений мистецький шлях нашого Маєстра із біографічними даними та родинними світлинами. А все це перемережане чорно-білими і кольоровими репродукціями його картин, кераміки, графіки та коляжів. Чудова книжка, прекрасно видана, якою не осоромимося перед найвибагливішими чужинцями. Першими її покупцями стали саме французи, відомі своїм критичним ставленням до псевдомистецької калтури. А це тим більше, що книжка друкувалася у друкарні «Арнера» у Вальоріс, де свого часу друкував свої каталоги «сам» Пікассо. Українські тексти виконала Українська друкарня у Парижі.¹ Додамо, що мистецька обкладинка Ю. Кульчицького до книжки «Непереможний Лев» втішається великим признанням читачів як влучне визначення «Непереможного Львова»².

Примітки

1. *Yuriy Koultchytsky, l'Imprimerie «Arnera» S. A. Vallauris — Paris, 1991.*

2. Ольга Вігопшинська, «Непереможний Лев», повість-хроніка, Українська Видавнича Спілка, Лондон-Париж, 1991. Обгортка Маєстра Юрія Кульчицького; оформлення книжки Маркіяна Цирана.

Володимир ЖИЛА

ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТРАГІЧНОГО МИНУЛОГО

The Tragedy of Vinnytsia: Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine During the Great Purge, 1936-1938, за ред. Ігоря Каме-нецького. Українське Історичне Товариство, Фундація Багряного, Український Дослідний і Документаційний Центр. Торонто-Нью-Йорк, 1989. 265 стор. Ціна 25 а.м. доларів.

В українській літературі про геноцид досі ще не було спеціальної наукової праці, в якій розглядалася б вінницька трагедія від її

зародження й до нашого часу. А потреба в ній відчувалася вже давно. Тому кожен, хто має відношення до вивчення злочинів проти людства, з великим зацікавленням зустрів вихід у світ рецензованої книги, що появилася за редакцією відомого науковця, фахівця у галузі міжнародних відношень, проф. Ігоря Каменецького.

Наперед скажемо, що книга ця потрібна і корисна. Читач, особливо студент-історик і науковець, знайде в ній багато найрізноманітніших відомостей з історії про злочини проти людства, відомостей, викладених у певній системі і послідовності. Книга, яку редактор називає антологією, складається з чотирьох розділів: «Вступ», «Свідчення і слухання справи», «Оцінювання і порівняння», «Звіт німецького уряду про вінницькі злочини» (Офіційний матеріал про масові вбивства у Вінниці, 1944). В останньому розділі окремими трьома підрозділами виділено: «Медичний звіт про вбивства», «Кримінальний звіт слідства» й «Юридичний звіт».

Конспективно, але наскрізь прагматично розповідається в книзі про народовбивства, що попередили вінницьку трагедію (перший підрозділ першого розділу). Виклад матеріалу ведеться в стислому обрамванні, а саме: «Ми повинні оцінювати суспільство не на підставі його зовнішніх технічних здобутків, а на основі його становища та уваги, яку воно приділяє людині, та як воно ставиться до питань людської гідності і людського сумління» (Іван Дзюба. «Промова в Бабиному Яру»).

У першому розділі уважно розглядається питання зв'язку між ежовщиною і вінницькою трагедією. Трагедія сталася не випадково. Її викликали поважні історичні та політичні причини глибокої недовіри советської окупаційної влади до українців цього регіону. Масові арешти, застрашування, тортури примушували невинних людей признаватися до зфабрикованих советськими органами безпеки злочинів, що в своїй останній фазі привело до масового вбивства ув'язнених. Все це робилося приховано перед чужим оком місцевого населення, але зберегти таємницю большевикам таки не вдалося. Незважаючи на терор, серед народу з'являлися відважні люди, які пильно слідкували за кожним кроком наїздника, в місті кружляли чутки про вбивства владою ув'язнених людей. У 1941 році, під час свого спочатку непереможного походу на схід, німці не цікавилися справами масових могил з минулого, вони тоді вірили у свою військову перемогу й не хотіли вступати в будь-яку психологічну війну з советським режимом, тому й не звертали уваги на розповіді місцевого населення. Поразка під Сталінградом, у лютому 1943 року, змінила їхнє наставлення. Тому уже 12 квітня вони вперше повідомили світ про розкриття масових могил польських офіцерів у Катинському лісі, приблизно за 200 км на захід від Москви, а місяць пізніше (24 травня) з'явилося офіційне повідомлення про масові могили українців в околицях Вінниці. Як пише І. Каменецький, розкриття масових могил у місті Вінниці спочатку не було на пріоритетному списку нацистської пропаганди, а це вказує на те, що ініціатива

провести це розкриття таки вийшла від місцевого населення і його представників, а не від німців. Таким чином, вінницька громада домоглася своєї мети — розкрити большевицьку брехню не лише для себе, але й для навколишнього світу.

Вінницький кривавий злочин всесторонньо висвітлено в наступних розділах. Приголомшуюче враження роблять звіти очевидців розкопок. Тут на окрему увагу заслуговує обширна стаття «Вінниця — Катинь України — звіт очевидця», яку написав Михайло Селешко, перекладач Німецької Комісії, яка досліджувала масові могили в Вінниці. Його звіт написаний фахово на підставі даних Комісії і робить враження серйозного дослідження. У ньому подано усі найважливіші факти, дати, статистичні дані тощо. Автор старається також дещо сказати про причини злочину. Він схиляється до думки, що злочин завершено з метою очищення прикордонних районів України від «ворогів народу», як на це вказували інструкції з 1937 року, призначені для комуністичної партії і комсомолу. Також і інші звіти кидають не менш яскраве світло на большевицькі злочини. Один звітодавець, наприклад, подає, що, повернувшись до Вінниці в 1944 році, большевики не притягли до відповідальності нікого з тих, хто брав участь у розкопках могил, а зараз же після війни на місцях поховання жертв збудували пам'ятник-обеліск з написом російською мовою: «У пам'ять жертв кривавих німецьких фашистів», начебто жертви ці втратили своє життя з рук німецьких катів під час окупації в 1941-1944 роках. Тим склали ще один класичний приклад большевицької фальшивої інформації і обману, який вони часто вживали, щоб приховати неприємні ситуації з історії свого режиму.

У книзі відведено окреме місце для оцінювань та порівнянь. Вони написані з перспективи різного часу: безпосередньо під час розкопок, у четверті і п'ятидесяті злочасні роковини трагедії. Проте час не применшив ні розміру злочину, ані його ваги, а навпаки — причинився до його ще потужнішого осудження. Автори окремих заміток і далі підкреслюють ствердження Антона Драгана (див. «Пам'ятаймо про Вінницю», 1986), де він писав, що «слідство і знахідки не могли встановити ані одного випадку, що в будь-якій культурній країні міг би бути не то що причиною вироку смерті, але навіть поліцейного допиту. Також факт, що всі ці жертви були вбиті потайки і потайки поховані, свідчить, що енкаведисти не могли жодній з них пришити будь-якої вини, за яку можна було б судити і карати смертю».

Стисло і в фахово розробленому плані поданий Звіт німецького уряду про Вінницю (1944). Уже у вступних ремарках стверджено українську місцеву співпрацю у розшуках масових могил. А далі, що цивільна німецька адміністрація довідалася про це взимку 1942-1943 років, коли місцеві українці вказували на три місця масових поховань: сад, старе кладовище, парк культури і відпочинку та домагалися їх розкриття. У матеріялах зовсім не згадується про те, чому німці зволікали з розкриттям могил. Вступ, в основ-

ному, написано прихильно, навіть із зазначенням певного співчуття, що, мовляв, могили українців у Вінниці послужать пригадкою про неозначене число таких могил на території розлогого Советського Союзу. Медичний звіт про вбивства написаний зразково. Він складається з загальних інструкцій, підготовки заходів, опису складу Комісії та опису всіх трьох місць поховання. Далі слідує такі заходи, як добуття тіл, підрахунок їхньої кількості, ідентифікація жертв і ствердження їх віку, встановлення причини смерті, опис кульових поранень і доказів стріляння з малої віддалі, опис методів (в'язання рук і затикання рота) і місця вбивств, встановлення часу смерті. На підставі усіх вище названих даних Комісія ствердила, що розстріли й поховання жертв відбулися приблизно п'ять років тому, а саме: в 1938 році, а частинно, може, і наприкінці 1937 року. Чоловіки були в основному середнього віку й усі відповідно зодягнуті. 49 із 169 жіночих трупів були зовсім голі. Це були в основному молоді й середнього віку жінки. У стравоході двох трупів знайдено глину, а це доказує, що вони були поховані живцем та що їхню смерть спричинило задущення.

Протокол Інтернаціональної Лікарської Комісії з відповідним заключенням підписали лікарі з одинадцятих європейських країн (Бельгія, Болгарія, Голляндія, Італія, Мадярщина, Румунія, Словачія, Фінляндія, Франція, Хорватія і Швеція). Вміщено тут також протокол професорів кримінальної медицини, які походили з німецьких університетів. У їхньому заключенні жирним шрифтом подано таке: «В багатьох випадках, жертви, більшість з них пов'язані, були вбиті через додаткові постріли, або побиті до смерті. В деяких випадках жертви поховано живими».

Усі ці матеріали написані професійно, але в той же час і співчутливо. Взяти тут до уваги усі можливі підходи вбивників і розглянуто їх критично. Кримінальний звіт написаний дещо поверхово, зате він має добре й прихильне заключення, в якому стверджено, що «дії НКВД проти українського народу були нічим іншим, як холоднокривним вбивством і терором, а їх метою було поставити населення в стан страху від того ж терору і, таким чином, тримати нарід під контролем». Після цього йдуть свідчення свідків. Більшість свідчень опрацьовано ґрунтовно з глибоким знанням справи. Думки в основному викладено тут коротко, але чітко, та найосновніше — свідки не відступають від теми.

У цьому підрозділі маємо також список жертв, ідентифікований на 7-го жовтня 1943 року. У список ввійшло 679 прізвищ з поданням національності, професії, місця замешкання, підстави та дати заарештування (повних даних, на жаль, не знаходимо при всіх прізвищах). Сам список — це важливий документ і рівночасно потужний акт звинувачення большевицькій владі в прямому знищенні тисяч невинних людей. Цікаво, що майже всі жертви цього списку — це українці Вінниці і суміжних сіл, які пропали десь у 1937-1938 роках та які, за даними НКВД того часу, були заслані в концетраційні табори далекого Сибіру.

У книгу ввійшов також юридичний звіт. Він короткий, але включає усі важливі питання юридичного характеру. У звіт включено також копії протоколів зізнань свідків, які внесли чималий додатковий матеріал, який не тільки роз'яснює справу, але також посилює і доповнює акт звинувачення. Добрим додатком до книги є численні й добре підібрані ілюстрації. Книга має потрібний науковий апарат у формі приміток, вибраної бібліографії і покажчика імен. У бібліографії не відзначено статті «Над розритими могилами...» автора цієї рецензії, що появилася 25 липня 1943 року в «Українському віснику» (Берлін). Немає там також статті Антона Драгана «Розкрилася земля і показалося пекло», що появилася в «Альманасі Українського Народного Союзу» на 1972 рік.

Редактор видання доцільно дібрав матеріал для аналізу й висвітлення окремих подій і явищ. Таким чином книга не втратила головного й не є завантажена зайвими подробицями. З цього погляду рецензована праця має взірцевий характер. Кілька слів скажемо про цитування в книзі. Воно тут використовується, щоб послатися на авторитет для підтвердження провідної думки праці, щоб заперечити невірну думку, пропоновану в інших працях, а часом і для повторення слушного спостереження, зокрема, коли воно добре виражене.

В цілому рецензована праця відзначається чіткою логічною побудовою і послідовністю викладу думки. Як і слід було сподіватися, І. Каменецький, редактор праці, не тільки використав і підсумував дослідження своїх попередників, а й збагатив нашу літературу про геноцид новими цікавими спостереженнями та цінними висновками, зробленими на основі уважного вивчення як уже відомих матеріалів, так і тих, що досі залишалися поза увагою дослідників. Таким чином, висновки книги спрямовують увагу читача на найголовніші проблеми вінницької трагедії, наголошуючи їх історичне значення в розвитку українського народу та в його боротьбі за незалежність.

Оцінюючи високо книгу *Вінницька трагедія*, не можна сказати, що в ній усе бездоганне. На нашу думку, німецькі звіти треба було відповідно обговорити й оцінити, а це тому, що вони написані в дусі іншої ментальності й тому часто дещо по-іншому розцінюють важливі питання дослідження.

Зовнішній вигляд книги розкішний. Червоний і білий заголовок на чорному тлі обгортки робить видання привабливим і серйозним.

Підсумовуючи, хочемо сказати, що *Вінницька трагедія* дає чимало нового, цікавого та важливого матеріалу для різних категорій читачів, зокрема для викладачів вищої і середньої школи. Вона пробуджує інтерес до вивчення українського трагічного минулого й робить добрий початок до дальшого ще глибшого вивчення нашої історії XX сторіччя.

Листи до Редакції

Вельмишановна пані Редактор!

Мій товариш — поет Микола Козак — показав мені Вашу відповідь на його вірші. Широ кажучи, я був вражений доброзичливістю з такого далекого краю — в той час, коли нас на Україні не дуже тішать відповіддю, а тепер, посилаючись на ринкові відносини, взагалі «редакція не читає (пробачте), не відповідає і не повертає. . .»

Наважусь і я звернутись до Вас зі своїми віршами. Коротко про себе. Свого часу я був репресований — судили за антирадянську агітацію, стаття 58-10 (славнозвісна стаття!), а саме — за вірші. Найтяжчим злочином був оцей:

«У степах, де трави золотаві,
Де жита шумлять, як океан, —
У кирі чорній і кривавій
Він ішов, московський Чингіс-хан.

І понижли села від наруги,
Під важким ярмом недолі й бід.
Це ж бд рота нашого катюги
Відривали український хліб.

Ті літа розвіються — як бурі.
Чуєш, полем пісня, як ріка?
Ніби вітер на старій бандурі
Невидимі підструнки торка.

Ген оратай б'є поклони Долі:
Дай, о земле, хмарам перейти!
Може, вперше хліб на нашім полі
Проросте без суму й гіркоти.

Судить самі про міру мого злочину — тепер, коли щоднини преса розповідає про катування в наших тюрмах, про розкопки на місцях, де страчено мільйони жертв сталінського терору, брежнєвського геноциду і т. д. і т. д. Написався той вірш («У полі»), коли я ледь вийшов зі школи і по суті нічого ще не знав, окрім Голодомору в 1933 році, який побачив хлопчиком. . . Відбував кару я на Півночі, на руднях та шахтах «Кайеркана» — мовою евенків «Долина смерті» (назва себе цілком виправдовувала — про це можна писати й писати. . .) Підчас хрущовської відлиги повернули додому. Я навіть видав кілька збірок, а потім надійшов 1972 рік на Україну — хвиля нових репресій, і мене змусили замовкнути. . . І надовго. А я ось тепер, пригадуючи вірш, що Вам переписав, гадаю, що тепер можна було б його й передрукувати — адже, він не погіршив проти правди? . .

Надсилаю до Вас кілька віршів, які складалися у неволі. Складались, та не записувались, тож не можна їх було назвати й «захалявними», бо нас так узували, що й халяв не було...

Подивіться, будь ласка, чи не могли б Ви надрукувати «Облогу» чи що інше. І дуже Вас прошу — якщо буде змога — відгукніться! Мене дуже цікавить давно одна річ, про яку раніш не можна було й написати: чи не можна за межами України мені видати збілочку «невольницьких» віршів — сторінок на 30-40: «В аркані Кайеркана?»... Вірші, що надсилаю, — з неї. Жаль мені, якщо все це розвіється, як багато в нас...

З повагою до Вас і найкращими побажаннями

В. Боровий

20 травня 1991 року, Харків

* * *

Членові Редакційної колегії
журналу «Визвольний Шлях»
Вш. п. С. Караванському

Дорогий Пане Караванський,

У вересневому числі «Визвольного Шляху» з великим зворушенням читав Ваші, як завжди, замітні «Штрихи до психологічного портрету...»

На стор. 1041 Ви написали: «деякі українці, щоб вирватися з советсько-го ГУЛАГу, записувались поляками і виїхали з армією Андерса на Захід». То було майже так, як кажете. Але тому, що я там був, хотів би цю справу докладно описати і доказати, що українці не потребували записуватися поляками, щоб у вересні 1941 року вирватися з лап НКВД і евентуально знайтися в Італії і пізніше в Англії чи взагалі на Заході.

Справа виглядала так: влітку 1941 року прем'єр польського уряду на вигнанні в Лондоні підписав зі Сталіном пакт про взаємну допомогу. На підставі цього пакту Верховний Совет ССРСР видав «указ», що всі польські громадяни, які перебувають у советських лагерах, будуть звільнені, і що буде зорганізована зі звільнених людей Польська Армія, котра допоможе Червоній Армії бити німців.

І так сталося. В далекосхідніх лагерах звільнили всіх українців, білорусів, жидів, чехів, поляків, які були вивезені сюди з територій передвоєнної Польщі, «освободьонной» у вересні 1939 року Червоною Армією. Був там один поляк, народжений в ССРСР, родичі якого були ще царськими засланнями. Він вважався советським громадянином, на підставі місця народження. Люди, народжені на території передвоєнної Польщі, без огляду на національність, в указі Верховного Совета вважалися польськими громадянами і як такі були всі звільнені на початку вересня 1941 року.

При звільненні экс-зеки мали такий вибір громадянства на майбутнє:

1. советське громадянство, паспорт і все, що з тим пов'язане, як служба в ЧА і т. д.;
2. міжнародний паспорт і право на побут в ССРСР, 800 км від кордонів і фронту;

3. збереження польського громадянства (без огляду на національність) з правом побуту в ССРСР, 800 км. від кордонів та фронту.

Більшість вибрала цей третій варіант і просила про квиток до Куйбишева над Волгою. Далі на захід не вільно було їхати, бо фронт наближався до Волги.

Припадково в цьому районі організовувалась Польська Армія. Більшість записалася в реєстр. Запах теплої зупи і 400 грамів хліба, а пізніше однострій і, може, зброя, манили кожного. Хотілось дістати гвинтівку в свої руки і за долішній кінець. І з сотку набоїв. Тоді ще ніхто не мріяв про виїзд за кордони ССРСР. Навіть Андерс не знав про це, бо децизія* про виїзд Польської Армії на Середній Схід запала десь у січні 1942 року, в розмовах Сталіна з Сікорським і Андерсом. При вписах до армії про національність не питали, бо вона була вписана в советських документах, котрі Армія забрала і ніколи не віддала. Цвинтар поляглих під Монте Кассіно є поділений на осібні секції: для поляків, українців, білорусів і жидів. Якщо б усі були записані в реєстр як поляки, то всі лежали б разом.

В польській армії, базованій в Англії, національності до «Army Book» не вписували, тільки релігійну приналежність. Так що, щоб вирватися з советського пекла на волю в той час (1941-42 рр.), не треба було вирікати національності.

Бажаю Вам усього найкращого!
Австралія, 27 листопада 1991 року

Я. Андрушко

* Децизія — рішення (примітка Редакції).

* * *

Вельмишановна пані Редакторе
Слава Україні,

Добридень!

Щиро дякую Вам за листа, за добру вість, за сердечні побажання! Дай Бог Вам міцного здоров'я, довгих літ життя і сонячного щастя!

На жаль, один конверт з віршами десь у дорозі згубився, та готовість редакції взяти мої вірші до друку пересилює цей жаль.

Може, відтепер, коли сонце волі поволі починає сходити над нашою Батьківщиною і батьківщиною, видавничча справа на Україні поживається, стане ширше поле друкування. Втім, на мій погляд, і при тих умовах, надрукуватися у Вас буде великою честю для українського поета з провінції.

Я побоювався, що моя традиційна манера письма не знайде прихильності у Вашому журналі.

Нині ж ми боремося хто словом, хто ділом за самостійну соборну Україну. Це робити не легко в моїм зрусіфікованім краю. Доводиться писати і в російські газети, щоб пояснювати наші цілі, щоб розвінчувати шовінізм, який у нас набрав войовничого шалу (Для прикладу додаю до

листа одну з останніх своїх статей). На Харківщині видається більше десятка обласних газет і лише одна україномовна. Але я певен, що через чотири дні шовінізм понесе в нашій країні велетенську поразку.

Залуканий, затурканий народ пробуджується. Вже на вулиці, в тролейбусі, автобусі можна почути, як українці дають рішучий відсіч російським шовіністам і українським яничарам.

Великошовіністична верхівка колишнього Союзу і Росії все ще плетуть пута на наш народ, та справа їх вже програна!

Визвольний шлях українського народу сягнув апогею і доходить свого логічного завершення. Звичайно, нам ще заважатимуть, влаштовуватимуть диверсії проти молоді держави, але повинь народного зрушення вже не зупинити.

Час України пробив!

Перемога буде за нами!

З щирою повагою, вдячністю до Вас, до редколегії

і редакції журналу

26.11.1991 р. Харківська обл.

Петро Василенко

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Від 27.3.1991 до 30.12.1991

Велика Британія:

Індивідуальні пожертви

У.Т.К. (Манчестер)	ф.250.00
Відділ СУБ (Аштон)	ф.100.00
о. митр. М. Матичак (Волвергамптон)	ф.100.00
В. Близинський (Петерборов)	ф. 50.00
З тризни бл. пам. Василя Шинкляра, 17.7.91 (Іпсвіч)	ф. 20.00
І. Карчевський (Ерісвел)	ф. 16.00
З тризни на нев'янучий вінок бл. пам. Михайла Кривінського (Лестер), 16.4.92	ф. 15.00
Ф. Плєсун (Твертон Батз)	ф. 10.00
І. Бозюк (Карляй)	ф. 10.00
І. Чолач (Гуддерсфільд)	ф. 10.00
М. Матишин (Чепунт)	ф. 10.00
М. Буртник (Базінсток)	ф. 10.00
У.Т.К. (Бедфорд)	ф. 10.00
М. Прихідний (Бедфорд)	ф. 10.00
І. Мудрий (Глостер)	ф. 10.00
Д. Микуляк (Мансфільд)	ф. 10.00
А. Сорока (Ноттінгем)	ф. 7.00
І. Воловец (Манчестер)	ф. 5.00
О. Ковальчук (Брадфорд)	ф. 5.00
П. Гуляк (Лондон)	ф. 5.00
С. Андрушків (Ковентрі)	ф. 5.00
Домка Походай (Бедфорд)	ф. 5.00
Василь Петришин (Бедфорд)	ф. 5.00
Домка Походай (Бедфорд)	ф. 5.00
Дмитро Бойко (Едінбург)	ф. 5.00
А. Пащин (Галіфакс)	ф. 5.00
І. Симкович (Лій)	ф. 5.00
В. Гуменюк (Бедфорд)	ф. 5.00
М. Стухлий (Ковентрі)	ф. 5.00
В. Щербатюк (Лій)	ф. 5.00
С. Цюник (Волтгем Крос)	ф. 5.00

М. Кріслатий (Ноттінгем)	ф. 5.00
В. Петришин (Бедфорд)	ф. 5.00
М. Мочераз (Олдгам)	ф. 5.00
Е. Баран (Брадфорд)	ф. 5.00
М. Шумка (Брадфорд)	ф. 5.00
Михайло Кудрик (Іпсвіч)	ф. 9.00
Гр. Керничний (Брадфорд)	ф. 5.00
Гр. Чеканський (Гільфорд)	ф. 4.00
М. Федчишин (Брадфорд)	ф. 4.00
Григорій Керничний (Брадфорд)	ф. 4.00
Д. Василик (Брадфорд)	ф. 4.00
М. Ковалюк (Буртон-он-Трент)	ф. 4.00
Осип Довбуш (Лестер)	ф. 3.00
І. Хома (Каннок)	ф. 3.00
Антін Нич (Сканторп)	ф. 3.00
Ф. Яроцький (Брадфорд)	ф. 3.00
В. Волошинович (Волвергемптон)	ф. 2.00
Василь Левицький (Манчестер)	ф. 2.00
Я. Венгер (Аштон)	ф. 2.00
Остап Лучин (Аштон)	ф. 2.00

США:

В. Караванович (Стейт-Айлянд)	\$40:-
Вол. Гладун (Рочестер)	\$20:-
Осип Кусень (Філядельфія)	\$10:-
Т. Шерг (Кліфтон)	\$10:-
Павло Микитин (Йонкерс)	\$10:-
С. Гаврилук (Йонкерс)	\$ 5:-

Канада:

Андрій Ільків (Іслінгтон)	\$40:-
О.У.В.Ф. (Віндзор)	\$25:-
Михайло Бойчук (Саскатун)	\$25:-
Степан Харко (Торонто)	\$10:-
Петро Марушко (Гамільтон)	\$10:-
М. Деберний (Торонто)	\$10:-
Андрій Ільків (Іслінгтон)	\$10:-

Австралія:

С. Радіон (Спрінгвале Нортз)	\$ 5:-
М. Олендер (Дапто)	\$ 5:-
А. Гаврильчук (МакГрегор)	\$ 5:-

Швеція:

Степан Чупак (Лінкопінг) з нагоди 50-річчя
Відновлення Укр. Держави Актом 30 червня
1941 року \$20:-Ам. дол.

Вел. Брит.

І. Карчевський (Ерісвел) з нагоди 40-вих Зборів жертвує на
розбудову УВС \$40:-

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.

КАНАДА:

The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
1425 Soler,
5039 BS AIRES.

НІМЕЧЧИНА:

"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.

БЕЛЬГІЯ:

Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 BRUXELLES.

США:

Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

Перевидання здійснено Стрийською організацією Державна Самостійність України з дозволу Української Видавничої Спілки в Лондоні.
Журнал надруковано з діапозитивів видавця в Стрийській друкарні накладом 1000 прим. Замовлення № 1486 1992 р.